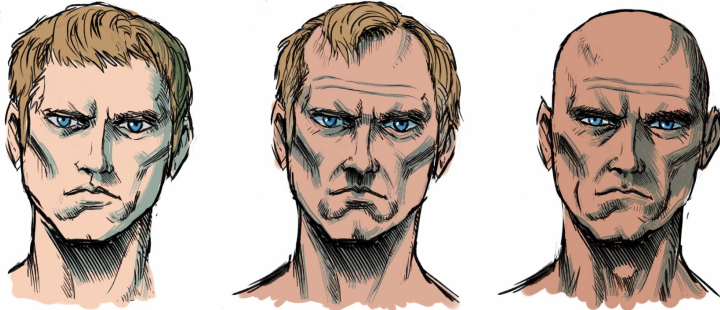

SCIPIO AFRICANVS

235 BC - 183 BC

Eindexamen Latijn 2024

HANNIBAL BARCA

247 BC - 183 BC

ALGEMENE TIPS

Woorden

Ik heb de 200 meest voorkomende Latijnse woorden uit de boeken van Livius die jullie dit jaar hebben gelezen verwerkt in Quizlet.

Dat doe ik op volgorde van hoe vaak ze voorkomen. Dus het eerste woord is bijv. 'esse'.

Als je deze woorden allemaal zou kennen, dan ken je, icm de woorden die gegeven worden, waarschijnlijk ongeveer 2/3 tot 3/4 van de woorden in je proefvertaling - en natuurlijk ook van de teksten die je moet leren. Dus je zult minder tijd kwijt zijn aan woorden opzoeken en makkelijker de vragen kunnen beantwoorden.

Hierbij de link:

<https://quizlet.com/ANTIQUITAS/folders/latijn-ce-eindexamen-2024-livius?i=5pnklo&x=1xqt>

Achtergronden

In de examens van Livius worden meer dan gemiddeld achtergrondvragen gesteld. Hierbij gaan ze uit van onderstaande informatie¹: in jullie boeken staat meer informatie dan strikt noodzakelijk voor het CE.

2 Genre: historiografie

Definitie en kenmerken van het genre

Het genre historiografie beschrijft de geschiedenis van de mensheid in al haar facetten: politiek, religie, economie, volksaard, maatschappelijke verhoudingen et cetera. Historiografen in de oudheid hechten vooral veel belang aan geschiedschrijving als herinnering aan de glorieuze daden van voorouders; zij leggen de nadruk op oorlogen en politieke ontwikkelingen. Kenmerkend voor het genre in het algemeen zijn de verhalende vorm en het grote aandeel van redevoeringen (in de directe en indirecte rede). Specifieke kenmerken van de Romeinse geschiedschrijving zijn de traditie van ordening in jaarboeken (*Annales*), de politieke inslag, de moraliserende tendens en de concentratie op Rome. Livius' *Ab urbe condita* (AUC) is het omvangrijkste overgeleverde Romeinse geschiedwerk.

Livius en de traditie van de geschiedschrijving

De Romeinse geschiedschrijving staat in de traditie van de Griekse geschiedschrijving, zoals die door onder anderen Herodotus en Thucydides was vormgegeven. Livius is daarnaast een schakel in een lange traditie van Romeinse geschiedschrijving. Hij sluit aan bij de Romeinse annalisten (jaarboekenschrijvers), die de geschiedenis van Rome van jaar tot jaar beschreven. Hij gebruikt als bronnen archieven (*Annales maximi*, *senatus consulta*, familiearchieven) en het werk van oudere geschiedschrijvers. Ten aanzien van zijn bronnen is Livius er soms toe geneigd de narratieve aspecten van zijn geschiedwerk voorrang te geven boven de historische precisie.

Centrale thema's van *Ab Urbe Condita*

In AUC geeft Livius een verslag van de opkomst van Rome en de vestiging van de heerschappij over Italië en de rest van de mediterrane wereld. Livius benadrukt de Romeinse deugden en kwaliteiten (*virtutes*) die volgens hem tot deze heerschappij hebben geleid: dapperheid (*fortitudo*), wijsheid (*sapientia*), rechtvaardigheid (*iustitia*) en mildheid (*clementia*). Zoals Livius zelf duidelijk maakt in zijn *praefatio*, hoopt hij dat het kennisnemen van de heldendaden en de moed en dapperheid van de Romeinen van weleer zijn lezers zal kunnen inspireren tot navolging: door het hele werk heen is Livius bewust bezig met het presenteren van *exempla*, nastrevenswaardige voorbeelden. Hij is een vaderlandslievende auteur met een sterke neiging tot het idealiseren van de oude Romeinse moraal.

Karakter van *Ab Urbe Condita*

Livius presenteert zijn geschiedwerk als een verhaal met zichzelf als verteller. Naast beschrijvingen van gebeurtenissen levert hij ook regelmatig commentaar op de door hem beschreven gebeurtenissen. Hij vertelt over de handelingen van historische personages, maar laat hen ook veelvuldig aan het woord. Via de woorden van de personages maakt de lezer kennis met hun visie op de gebeurtenissen, of in elk geval met de visie die Livius hun toeschrijft. In de directe rede, met name in speeches, schetst Livius vaak de kern van het karakter van zijn personages. Voor Livius zijn de morele kwaliteiten van de personages bepalend voor de loop van de geschiedenis.

Structuur van *Ab Urbe Condita*

De structuur van AUC als geheel is chronologisch en volgt de oude Romeinse annalistische traditie. Hierin worden de gebeurtenissen per jaar ingedeeld en verteld, ook al strekten zij zich in feite over een langere periode uit. Livius organiseert de jaren wel op een thematisch overzichtelijke manier in boeken, en presenteert samenhangende boeken vaak in groepen van vijf of tien; zo gaan de boeken 21 t/m 30 over de Tweede Punische Oorlog. De gebruikelijke titel van het geschiedwerk, *Ab Urbe Condita*, is van later datum; zelf noemt Livius zijn werk *Annales*.

¹ deze informatie komt uit de syllabus van het College voor Toetsen en Examens:
https://www.examenblad.nl/system/files/2022/syllabi/syllabus_latijnse_taal_en_cultuur_vwo_2024_2.pdf

3 Taal en stijl

De CvTE-minimumlijst (zie bijlage 3) vormt het uitgangspunt bij de op het centraal examen gestelde vragen en bij de annotatie van de ongeziene authentieke tekst.

Livius' stijl is in de oudheid wel beschreven met de term *lactea ubertas* ('romige overvloedigheid'). In tegenstelling tot enkele voorgangers van Livius, die korte, zakelijke zinnen gebruikten, gebruikt Livius lange, soepel lopende zinnen vol details. Een dergelijke zin wordt een periode genoemd. Door een levendige voorstelling (*enargeia*) en door een zorgvuldige en geraffineerde opbouw van de verschillende episoden weet hij de lezer geboeid te houden.

B. CULTUURHISTORISCHE CONTEXT

1. De auteur en zijn werk

Leven van Livius (circa 64 v. Chr. - circa 17 n. Chr.)

Titus Livius, naar alle waarschijnlijkheid geboren in 64 v. Chr. in Patavium (Padua) en gestorven rond 17 n. Chr., leefde tijdens de historisch belangrijke periode van de overgang van republiek naar keizertijd (het principaat van Augustus). Over zijn leven is weinig bekend. Hij was van gegoede afkomst en moet een gedegen opleiding gehad hebben in de retorica en filosofie, eerst in Patavium en later in Rome. Livius heeft geen politieke of militaire carrière nagestreefd, maar zijn leven geheel aan de literatuur gewijd. Livius schrijft het grootste deel van *AUC* ten tijde van het principaat van Augustus. In die tijd bestond er na een langdurige periode van burgeroorlogen een algemeen verlangen naar vrede en welvaart. Augustus voorzag in deze behoefte nadat hij alle macht in handen had gekregen. Livius lijkt zijn geschiedenis van Rome te schrijven als ondersteuning van de hervormingspolitiek van Augustus, die tijdens zijn heerschappij een terugkeer naar traditionele Romeinse waarden voorstond. Tegelijkertijd legt Livius in zijn *praefatio* uit dat het schrijven over het vroege Rome hem afleiding biedt en hem de aanblik van de ellende en het morele verval van zijn eigen tijd even kan doen vergeten.

Werken van Livius

Livius heeft allerlei werken geschreven, zoals brieven, dialogen en filosofische traktaten, die echter geen van alle overgeleverd zijn. Wel overgeleverd zijn delen van het omvangrijke werk *Ab Urbe Condita*. In 142 boeken behandelt hij de geschiedenis van Rome vanaf de stichting in 753 v. Chr. tot de dood van Augustus' stiefzoon Drusus de Oudere in 9 v. Chr.

Er is weinig met zekerheid bekend over het ontstaan en de publicatie van *AUC*. Men gelooft in het algemeen dat het ontstaan samenhangt met de hoop op een betere toekomst na de burgeroorlogen door de vestiging van het principaat van Augustus, die in zijn tijd vaak als tweede Romulus werd voorgesteld. Alleen de boeken 1-10 (koningstijd en vroege republiek tot aan 293 v. Chr.) en 21-45 (Tweede Punische Oorlog, Macedonische en Syrische Oorlogen; 218-167 v. Chr.) zijn in hun geheel bewaard gebleven. Van de rest van het werk zijn slechts fragmenten en latere uittreksels bekend.

2. De historische context

De geschreven bronnen die Livius tot zijn beschikking had over de koningstijd (ca. 750 - ca. 510 v. Chr.) waren sterk gekleurd door legendevorming. Historisch-archeologisch onderzoek toont aan dat Livius de grootheid van het Rome van zijn eigen tijd projecteert op het verre verleden. Rome omvatte oorspronkelijk slechts enkele kleine huttendorpen. Rond 575 v. Chr. ontwikkelt Rome zich van een conglomeraat van dorpen tot stad door de aanleg van een centraal plein, het Forum Romanum. Op politiek gebied schetst Livius het verval van het koningschap. Machtsmisbruik van koning Tarquinius Superbus leidt tot verdrijving van de koningen.

Rond 510 v. Chr. verandert Rome in een republiek (ca. 510 - 31 v. Chr.). De republikeinse staatsinstelling beoogt machtsmisbruik te voorkomen door de leiding van de staat in handen te geven van twee consuls, gekozen voor een ambtstermijn van slechts één jaar en gecontroleerd door de senaat en de volksvergadering. In de vijfde, vierde en derde eeuw v.Chr. breidde Rome in talloze oorlogen met buurvolkeringen langzaam maar zeker haar macht uit over het Italiaanse schiereiland. Bij deze uitbreiding zijn de uitzonderlijke kwaliteiten (*virtutes*) van individuele Romeinen volgens Livius van groot belang geweest.

In de periode van de republiek speelt de Tweede Punische Oorlog (219-201 v. Chr.) een belangrijke rol. Livius wijdt maar liefst tien boeken aan de oorlog, die hij in veel opzichten als een kantelpunt in de Romeinse geschiedenis beschouwt: Rome ontwikkelt zich tot een wereldspeler, maar wordt hierdoor ook in toenemende mate kwetsbaar voor moreel verval. Centraal in Livius' beschrijving van de oorlog staat het optreden van de Carthager Hannibal en de Romein Scipio.

De Punische Oorlogen

In de vijfde en vierde eeuw v.Chr. was Carthago een grootmacht waarvan de machtspositie vooral op de vloot rustte. De Romeinen sloten verschillende verdragen met de Carthagers, maar uiteindelijk brak in de derde eeuw v. Chr. toch een militair conflict uit: de Eerste Punische Oorlog (264-241 v. Chr.). De Romeinen wonnen deze oorlog.

Carthago krabbelde na enige tijd weer op en richtte zijn aandacht op Spanje. Onder leiding van Hamilcar, de vader van Hannibal, werd geleidelijk een groot deel van het Iberisch schiereiland door Carthago veroverd. Rome zag de toename van Carthago's invloed in Spanje met lede ogen aan. In 226/225 v. Chr. werd het Ebro-verdrag gesloten waarbij vastgelegd werd dat de Carthaagse militaire invloed zich niet ten noorden van deze rivier zou mogen uitstrekken. In 221 v. Chr. werd Hannibal op zesentwintigjarige leeftijd opperbevelhebber van de Carthaagse troepen in Spanje. Hij viel in 219 v. Chr. Saguntum aan, dat kort daarvoor een vriendschapsverdrag met Rome had gesloten, en veroverde de stad in 218. Rome legde de verovering van Saguntum uit als een schending van het Ebro-verdrag, hoewel moderne historici twifelen of die uitleg wel juist was. De Tweede Punische Oorlog (218-201 v. Chr.) was een feit. Hannibals invasie van Italië wordt algemeen als een tactisch en logistiek briljant plan beschouwd. Na zijn tocht over de Alpen versloeg hij de Romeinen onder andere bij de Trebia en aan het Trasumeense Meer. Na de slag bij Cannae (216 v. Chr.), waarbij volgens Livius bijna 50.000 Romeinen sneuvelden, leek Hannibal heer en meester te zijn in Italië. De meeste bondgenoten bleven Rome echter trouw, waardoor de Romeinen nieuwe legers konden oproepen. Hannibal had nog wel succes met de verovering van Tarente, dat later echter weer door de Romeinen werd terugveroverd.

De omslag in de oorlog was de benoeming van de pas vijftwintigjarige Publius Cornelius Scipio als Romeins opperbevelhebber in Spanje (niet toevallig in het midden van de boeken 21 t/m 30). Hij veroverde heel Spanje, waardoor Hannibal in Italië geïsoleerd raakte. In 207 v. Chr. trok zijn broer Hasdrubal nog wel via de Alpen Italië binnen, maar die werd bij de Metaurus verslagen voordat er een vereniging van de twee Carthaagse legers kon plaatsvinden. In 204/203 v. Chr. verlegde Scipio het strijdtoneel naar Noord-Afrika. Hannibal werd daardoor gedwongen zich uit Italië terug te trekken om het Afrikaanse vaderland te verdedigen. De definitieve uitschakeling van Carthago vond plaats in de slag bij Zama (202 v. Chr.). Er werd een vredesverdrag gesloten met vernederende voorwaarden voor Carthago. Na de Derde Punische Oorlog (149-146 v. Chr.) werd Carthago verwoest en hield het op te bestaan. Carthago werd door keizer Augustus opnieuw gesticht en de stad kwam in de keizertijd tot grote bloei.

Latijn vergelijken met een literaire vertaling

Een gebruikelijke vraag op SE's en CE's is het vergelijken van een passage in het Latijn met een literaire Nederlandse vertaling. Hieronder volgen een aantal tips, en op de volgende pagina's volgen een aantal oefeningen.

Tips

1. Het Latijn strooit graag met participia, het Nederlands veel minder, en dan wordt zo'n participiumgroep regelmatig een hoofdzin
2. Latijn gebruikt vaker passieve zinnen dan Nederlands, en dan wordt een passieve Latijnse zin regelmatig een actieve Nederlandse zin
3. soms verandert ook een naamval - als bijvoorbeeld zo'n passieve zin actief wordt vertaald, dan wordt het oorspronkelijke onderwerp van de passieve zin het lijdend voorwerp van de actieve zin; bijvoorbeeld: de consul (O) wordt gezien > hij zag de consul (LV)
4. Latijn gebruikt veel vaker bijzinnen, in het Nederlands worden dat regelmatig hoofdzinnen
5. Latijn breidt graag lange zinnen aan elkaar, Nederlands liever niet, dus regelmatig worden lange zinnen opgesplitst in kortere zinnen
6. van een bijvoeglijk + zelfstandig naamwoord in het Latijn wordt soms één nieuw woord in het Nederlands gemaakt (een tamelijke nauwe weg > wegvernauwing)
7. soms voegen ze extra informatie toe aan de vertaling om het duidelijker te maken; dan wordt bijvoorbeeld 'die' > 'die man', of 'Tarentum' > 'de stad Tarentum'

Oefeningen

1.

**Nota vox eius et familiare iam signum
cum excitasset vigilem, dicente vix
sustineri grandis bestiae onus, portula
aperitur.**

**Nadat zijn bekende stem en al vertrouwde teken de
wachter wakker had gemaakt, terwijl hij zei dat de last
van het grote dier nauwelijks gedragen werd / kon
worden, werd het poortje geopend.**

Hedwig W.A. van Rooijen-Dijkman vertaalt deze passage als volgt:

Zijn bekende stemgeluid en het al vertrouwde teken wekten de wachter, en, toen hij zei dat de last van het grote dier nauwelijks te torsen was, werd het poortje geopend.

De vertaalster heeft de grammaticale structuur van het Latijn veranderd in haar vertaling. Leg uit.

2.

**Inferentes aprum duos iuvenes secutus
ipse cum expedito ovenatore vigilem**

**Terwijl hij twee jongemannen, die het everzwijn binnen
droegen, zelf volgde met een lichtbewapende jager,**

Hedwig W.A. van Rooijen-Dijkman vertaalt deze passage als volgt:

Twee jongemannen droegen een wild zwijn naar binnen en hijzelf volgde met een lichtgewapende jager.

De vertaalster heeft de grammaticale structuur van het Latijn veranderd in haar vertaling. Leg uit.

Verteltempo

Bij het vertellen van een verhaal kun je de situaties even snel vertellen als dat ze oorspronkelijk geduurd hebben, of sneller, of langzamer.

1. Even snel: de tijd om de gebeurtenis te vertellen (verteltijd) is **even lang** als de tijd die de gebeurtenis duurde (vertelde tijd), zoals bij directe rede.

bijvoorbeeld:

Quae tamen nunc quoque qualis est? Hoedanig is die (vreugde) echter ook nu?

2. Versnelling: de tijd om de gebeurtenis te vertellen (verteltijd) is **korter** dan de tijd die de gebeurtenis duurde (vertelde tijd), zoals bij samenvattingen of sprongen in de tijd.

bijvoorbeeld

3. Vertraging: de tijd om de gebeurtenis te vertellen (verteltijd) is **langer** dan de tijd die de gebeurtenis duurde (vertelde tijd), zoals bij beschrijvingen.

Hannibal

**Missus Hannibal in Hispaniam primo¹ Nadat Hannibal naar Spanje was gestuurd richtte hij
statim² adventu omnem exercitum in se onmiddellijk in het begin van zijn aankomst de
convertit; aandacht op zichzelf van het hele leger.**

¹ kan congrueren met 'adventu': hyperbaton; 'primo' is dominant gebruikt: 'in het begin van...' in plaats van 'eerste'

² 'primo' en 'statim' benadrukken beide dat Hannibal heel snel de aandacht van het leger kreeg; dit had twee redenen: 1) hij leek ongelooflijk veel op hun vorige legeraanvoerder, Hannibals vader Hamilcar, en 2) hij was een ongelooflijk veldheer: eentje die zowel kon gehoorzamen (aan zijn schoonbroer Hasdrubal, de legeraanvoerder) als het bevel voeren (als onderbevelhebber)

**Hamilcare¹ iuvenem² redditum (esse) Oude soldaten geloofden dat Hamilcar als
sibi³ veteres milites credere; jongeman teruggegeven (is) aan zichzelf;**

¹ Hannibals vader, en de aanvoerder van de Eerste Punische Oorlog; de soldaten die vader nog kenden van toen, herkennen hem terug in zijn zoon

² predicatief vertaald: ALS jongeman

³ een wederkerend voornaamwoord: het verwijst terug naar veteres milites

⁴ 'esse' is weggelaten omdat de schrijver dat overbodig vond: 'ellips'

**eundem¹ vigorem in voltu vimque² in ze zagen dezelfde levendigheid in zijn gezicht en
oculis,⁴ habitum oris lineamentaue kracht in zijn ogen, zijn gezichtsuitdrukking en
intueri⁵. gelaatstrekken.**

¹ dezelfde 1) 'vigorem in voltu', 2) 'vim in oculis' 3) 'habitum oris' en 4) 'lineamenta' bij vader (Hamilcar) als zoon (Hannibal); de overeenkomsten bevielen hen, want ze hielden blijkbaar veel van hun gesneuvelde legeraanvoerder, want in de volgende zin meldde

² 'vigorem in voltu vimque': alliteratie

³ intueri is een infinitivus historicum: je vertaalt het als persoonsvorm. Het effect is een levendiger beeld te schetsen.

⁴ asyndeton

⁵ parallelisme:

1) vigorem in voltu vimque in oculis (dezelfde levendigheid in zijn gezicht en kracht in zijn ogen

2) habitum oris lineamentaue (zijn gezichtsuitdrukking en gelaatstrekken)

**Dein¹ brevi² effecit ut pater in se
minimum momentum³ ad favorem
conciliandum⁴ esset.**

**Vervolgens bereikte hij in korte tijd dat het feit dat
hij op zijn vader leek van het minste gewicht was
om hun gunst te winnen.**

¹ bij de eerste kennismaking vielen de uiterlijke gelijkenissen tussen vader en zoon onmiddellijk in het oog; daarna viel zijn karakter vooral op

² bij 'brevi' is 'tempore' (tijd) weggelaten: in korte tijd

³ 'minimum momentum': alliteratie

⁴ ad favorem conciliandum is een gerundivum: een dominant gebruikt gerundivum. Die gedraagt zich als als gerundium (vervoeging van het hele werkwoord), maar heeft er een lijdend voorwerp bij (favorem - gunst).

**Nunquam ingenium idem¹ ad res
diversissimas², parendum atque
imperandum, habilius fuit.**

**Nooit is hetzelfde karakter geschikter geweest voor
zeer uiteenlopende zaken, (namelijk) het
gehoorzamen en het bevel voeren.**

¹ 'ingenium idem': alliteratie; bedoeld is die van Hannibal

² 'ad res diversissimas' hoort bij 'habilius': geschikt voor de meest uiteenlopende zaken, namelijk 'parendum atque imperandum'

**Itaque haud facile discerneres¹ utrum
imperator an exercitui² carior esset;³**

**Dus je had helemaal niet makkelijk kunnen
beslissen of hij geliefder was bij de
legeraanvoerder of bij het leger;**

¹ een conjunctivus potentialis in het verleden: je had niet makkelijke KUNNEN beslissen...

² polysyndeton: 'utrum imperatori an exercitui': dat geeft meer nadruk aan deze bijzondere kwaliteit

³ deze zin is een uitwerking van de vorige: door zijn uitstekende gehoorzaam-kwaliteiten is hij heel geliefd bij de legerstaf, en door zijn uitstekende leidinggevende kwaliteiten is hij heel geliefd bij de soldaten

**neque¹ Hasdrubal alium quemquam
praeficere malle³, ubi quid fortiter ac
strenue agendum esset, neque milites
alio duce plus confidere³ aut audere.^{3 4}**

**noch wilde Hasdrubal liever een ander de leiding
geven, telkens wanneer er iets dappers of krachtigs
gedaan moest worden, noch waren de soldaten
voller van vertrouwen en durfden ze meer onder
leiding van een ander.**

¹ parallelisme: twee keer een zin die start met neque, dan een onderwerp, en infinitivus historicum; de woorden 'neque ... neque' vormen samen een anafoor

² 'alio duce' is een ablativus absolutus zonder participium: terwijl een ander leider is / onder leiding van een ander

³ infinitivus historicus

⁴ deze zin is wederom een uitwerking van het feit dat hij zo goed kon gehoorzamen en leidinggeven: Hasdrubal gaf hem het liefst de leiding omdat hij op een krachtige manier zijn commando's opvolgde, en de soldaten deden het ook erg goed onder zijn bevel

**Plurimum audaciae² ad pericula
capessenda, plurimum consilii inter
ipsa pericula erat.¹**

**Hij had zeer veel moed om gevaarlijke acties te
ondernemen, zeer veel overleg tussen de
gevaarlijke acties zelf in.**

¹ parallelisme: twee keer een zin die op elkaar lijken: plurimum t/m capessenda en plurimum t/m erat; anafoor: de twee zinsdelen starten beide met 'plurimum'; adversatief asyndeton: die twee zinsdelen bevatten geen voegwoord: je zou 'sed' verwachten

² antithese: 'audaciae' (moed) staat in contrast met 'consilii' (overleg)

**Nullo labore aut corpus fatigari² aut
animus vinci² poterat¹.**

**Door geen enkele inspanning kon of zijn lichaam
worden vermoeid of zijn geest worden overwonnen.**

¹ parallelisme: 'aut corpus fatigari - aut animus vinci'

² fatigari en vinci zijn infinitivus praesens PASSIEF

Caloris ac frigoris² patientia par¹;

Hij had evenveel geduld met warmte en met kou;

¹ voeg toe: 'erat ei'. Letterlijk: er was aan hem geduld, maar te vertalen als 'hij had evenveel geduld'

² 'caloris' (warmte) en 'frigoris' (kou) staan in contrast met elkaar

**cibi potionisque desiderio naturali,¹
non voluptate² modus finitus;**

**de mate van het eten en drinken werd bepaald door
het natuurlijk verlangen, niet door het genot;**

¹ asyndeton: er zit geen voegwoord tussen 'naturali' en 'non'

² 'desiderio naturali' (natuurlijk verlangen) staat in contrast met 'voluptate' (genot)

**vigiliarum² somnique nec die nec
nocte³ discriminata¹ tempora;**

**de tijden van wakker zijn en slaap zijn niet
gescheiden door dag en nacht;**

¹ ellips: bij 'discriminata' (gescheiden) moet 'erant' worden aangevuld

² 'vigiliarum' (van wakker zijn) en 'somnia' (van slaap) staan in contrast met elkaar

³ polysyndeton: 'nec die' (en niet door de dag) en 'nec nocte' (en niet door de nacht)

**id quod gerendis¹ rebus superesset²
quieti datum³;**

**dat [aan tijd] wat door het verrichten van
werkzaamheden over was, was gegeven aan rust;**

¹ gerendis is een gerundivum; een gerundivum congrueert (een gerundium niet) en dat is hier met 'rebus'. Er staat GEEN vorm van 'esse' bij, dus dit is een dominant gebruikt gerundivum. Dat betekent dat er meer nadruk ligt op het werkwoord dan op het zelfstandige naamwoord; het werkwoord is dominant dus, en het zelfstandige naamwoord is ondergeschikt; en, omdat het een ablativus is, vertaal je het met 'door...': DOOR het verrichten van werkzaamheden.

² 'superesset' (over was) is een conjunctivus imperfectum: het hele werkwoord 'superesse' plus uitgang; het is hier conjunctivus omdat sommige zinnen met een vorm van 'qui, quae, quod', met een conjunctivus gaan

³ ellips: bij 'datum' (gegeven) moet je 'erat' toevoegen

**ea neque molli strato neque silentio¹
accersita²;**

**die (de rust) is noch in een zacht bed noch in stilte
bereikt.**

¹ polysyndeton (meer voegwoorden dan nodig): 'neque molli strato' (en niet in een zacht bed) en 'neque silentio' (en niet in stilte)

² ellips: bij 'accersita' is 'erat' weggelaten

**multi¹ saepe militari sagulo opertum
humi iacentem inter custodias
stationesque³ militum conspexerunt².**

**velen hebben vaak gezien dat hij, bedekt in een
militaire korte mantel, tussen de bewakers en de
militaire wachtposten op de grond lag.**

¹ 'multi' is een zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord, dus 'velen'; dat is het onderwerp van de zin

² bij de persoonsvorm 'conspexerunt' (zagen) hoort een AcP. Na werkwoorden van zintuiglijke waarneming, zoals 'zagen' in dit geval, volgt niet een Acl maar een AcP; dus in plaats van een infinitivus, is er een participium. Dus je maakt een bijzin beginnend met 'dat', en je maakt van de accusativus het onderwerp (in dit geval 'eum') en van het participium (in dit geval 'iacentem') de persoonsvorm: 'dat hij lag'.

³ tautologie: 'custodias' en 'stationes' betekent ongeveer hetzelfde en staan naast elkaar

**Vestitus nihil inter aequales excellens¹; Zijn kleding was niet te onderscheiden van zijn
leeftijdsgenoten;**

¹ ellips: 'erat' is weggelaten

arma atque equi conspiciebantur. zijn wapens en paarden werden opgemerkt.

¹ asyndeton: er staat geen voegwoord tussen het vorige zinsdeel en deze. Het is een adversatief asyndeton omdat het een tegenstelling weergeeft: zijn kleding viel helemaal niet zo op, MAAR zijn wapens en paarden wel

**Equitum peditumque idem longe hij was ook veruit de eerste van de ruiters en
primus erat; voetsoldaten.**

met andere woorden: hij was de beste soldaat, zowel te voet als te paard

**princeps^{1 2} in proelium³ ibat,^{4 5 6} ultimus hij ging als eerste de strijd in, hij ging als laatste,
conserto proelio⁷ excedebat. nadat de strijd gestreden was.**

¹ alliteratie: PRinceps en PROelium

² 'princeps' (eerste) staat in contrast met 'ultimus' (laatste)

³ 'in proelium' (het gevecht in) staat in contrast met 'conserto proelio' (nadat de strijd gestreden was),

⁴ 'ibat' (ging) staat in contrast met 'excedebat' (ging weg)

⁵ asyndeton: er staat geen voegwoord tussen 'ibat' en 'ultimus'

⁶ 'ibat' is imperfectum, net als veel van de werkwoorden hier, omdat het aangeeft hoe Hannibal was, of wat hij vaak deed; het gaat dus niet om een eenmalige gebeurtenis

⁷ 'conserto proelio' is een ablativus absolutus

Tot zover Hannibals positieve (?) eigenschappen. Maar dan volgt nu een stortvloed van negatieve eigenschappen.

**Has tantas viri¹ virtutes² ingentia vitia
aequabant, inhumana crudelitas,
perfidia plus quam Punica^{3 4}, nihil veri,
nihil sancti, nullus deum metus, nullum
ius iurandum, nulla religio^{5 6 7 8}.**

**deze zeer grote deugden van de man waren gelijk
aan gigantische gebreken, onmenselijke wreedheid,
onbetrouwbaar meer dan Punisch, helemaal geen
achting voor waarheid, helemaal geen achting voor
heiligheid, geen enkele angst voor de goden, geen
enkele eerbied voor een eed, geen enkel
godsdienstig besef.**

¹ Hannibal

² 'has tantas virtutes' (deze zulke grote deugden) zijn hierboven genoemd en staan in contrast met de hieronder genoemde 'ingentia vitia' (gigantische gebreken).

³ chiasme: ABBA: inhumana (A-bijvoeglijk) — crudelitas (B-zelfstandig) — perfidia (B-zelfstandig) — Punica (A-bijvoeglijk)

⁴ Puniërs oftewel Carthagers stonden volgens de Romeinen bekend om hun onbetrouwbaarheid; maar Hannibal was wel het toppunt.

⁵ aysyndeton: er zijn hier geen voegwoorden gebruikt

⁶ parallelisme: de laatste zinsdelen lijken op elkaar qua opbouw

⁷ anafoor: de laatste zinsdelen beginnen met hetzelfde woord

⁸ climax: een reeks van tenminste drie tekstelementen met een steeds sterker wordende inhoud.

Cum hac indole virtutum atque vitiorum¹ triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re², quae agenda videndaque³ magno futuro duci⁴ esset, praetermissa.

Met dit karakter van deugden en ondeugden deed hij in een drietal jaren dienst onder bevelhebber Hasdrubal, nadat geen enkele zaak achterwege gelaten was, geen zaak die gedaan moest worden en gezien moest worden door de grote toekomstige legeraanvoerder.

¹ alliteratie: 'virtutum' (van deugden) en 'vitiorum' (van ondeugden): die staan ook in contrast met elkaar natuurlijk.

Hasdrubal is zijn schoonbroer en de directe opvolger van Hannibals vader Hamilcar omdat Hannibal nog te jong was bij het overlijden van zijn vader

² 'nulla re...praetermissa' is een ablativus absolutus: 'nadat geen enkele zaak achterwege gelaten was'; met andere woorden: hij heeft dus een volledige militaire opleiding genoten in blijkbaar korte tijd.

³ 'quae agenda videndaque esset'. Hier heb je twee gerundiva; ze zijn bijvoeglijk, congrueren met 'quae'; omdat hier een vorm van 'esse' bij zit, zijn het gerundiva van verplichting, met 'moeten worden': 'die gedaan en gezien MOEST WORDEN'.

⁴ bij een gerundivum staat de persoon DOOR WIE het gedaan moest worden, in de dativus. Dat is hier 'magno futuro duci' (DOOR de grote toekomstige leider)

⁵ een relatieve bijzin met een conjunctivus zoals hier, kan een doel aanduiden: die MOEST worden gedaan en gezien

Over de Alpen

**Perventum¹ inde ad frequentem
cultoribus alium, ut inter montanos,
populum².**

**Daaropvolgend is men bij een ander gebied
gekomen, rijk aan bewoners, gezien het feit dat het
bergachtig was.**

¹ ellips: bij perventum kun je 'est' toevoegen. Het is een onpersoonlijke persoonsvorm: 'men is gekomen'

² ze kwamen dus bij een ander gebied: een 'alium populum'; en dat 'alium populum' was rijk aan bewoners ('frequentem cultoribus'); punt is dat in bergachtige gebieden het niet echt heel erg dichtbevolkt kon zijn vanwege de geografie, maar voor een berggebied was het wel dichtbevolkt.

**¹Ibi² non bello aperto³ sed suis artibus,
fraude et insidiis, est prope
circumventus.**

**Daar werd hij niet door een open gevecht maar door
zijn eigen tactiek, bedrog en hinderlagen, bijna
omsingeld.**

¹ prospectie: Livius verklapt al dat het hier al bijna misgegaan was

² 'ibi' (daar): verwijst terug naar 'alium populum' (een ander gebied) van de vorige zin

³ 'bello aperto' (een open gevecht) staat in contrast met 'suis artibus' (zijn eigen tactiek), wat weer uitgelegd wordt door 'fraude et insidiis' (bedrog en hinderlagen).

**Magno natu principes castellorum
oratores² ad Poenum³ veniunt⁴, alienis
malis, utili exemplo, doctos
memorantes amicitiam malle⁵ quam
vim experiri Poenorum;⁷**

**De bejaarde leiders van de bergdorpen kwamen als
woordvoerders bij de Puniër, berichtend dat zij,
geleerd hebbend van andermans ongeluk, een
nuttig voorbeeld, liever de vriendschap van de
Puniërs wilden leren kennen dan hun macht;**

¹ door 'magno natu' (eigenlijk: met grote geboorte, hier vertaald als 'bejaard') vooraan te zetten, krijgen deze mannen meer aanzien

² predicatief vertaald (als...)

³ Hannibal

⁴ praesens historicum; onderwerp zijn de bejaarde leiders van de bergdorpen: 'magno natu principes castellorum';

⁵ Acl afhankelijk van 'memorantes' (berichtend): dat zij liever de vriendschap ('amicitiam', A) dan hun kracht ('vim') wilde ('malle', I) ervaren ('experiri', I)

⁷ de leiders hadden dus bericht dat ze liever bevriend wilden zijn met de Carthagers ('amicitiam malle') dan hen tot vijand wilden hebben/hun macht wilden leren kennen ('vim experiri'); dat deden ze naar eigen zeggen omdat ze gehoord hadden hoe het andere volkeren verging als ze de Carthagers tegenwerkten, ze hadden dus geleerd van andermans ongeluk ('alienis malis'), wat voor hen een nuttig voorbeeld ('utili exemplo') was geweest omdat zij dus nu ervoor kozen om mee te werken met de Carthagers en dus beter af te zullen zijn.

De oude leiders van de bergdorpjes deden dus hun best Hannibal te overtuigen van hun oprechte medewerking aan Hannibals doortocht: ze geven een motivatie: ze hebben geleerd bang te zijn voor Hannibals leger door de verhalen van andere volkeren, en werken dus liever met hen samen. Om hun goodwill te bewijzen, boden ze hem eten ('commeatum'), gidsen ('itineris duces') en gijzelaars ('obsides'). Dit is dramatische ironie, want we weten al van Livius dat hij bedrogen gaat worden.

¹⁰'acciperet' is een conjunctivus imperfectum. Oorspronkelijk was het een imperativus. De oude mannen zouden gezegd hebben: 'neem dit en dat alsjeblieft van ons aan'. Omgezet in een indirecte rede (zeggend dat hij dat mocht), wordt dat een conjunctivus.

itaque oboedienter imperata facturos¹; dat ze dus gehoorzaam zijn bevelen zullen uitvoeren;

¹ de tweede Acl afhankelijk van 'memorantes' (berichtend); de accusativus moet je toevoegen, namelijk 'se' (ze, de leiders van de bergdorpen) en is dus een ellips; 'facturos' is een infinitivus futurum waarbij 'esse' is weggelaten, dus ook een ellips

**commeatum itinerisque duces et ad dat hij proviand en reisgidsen, en, als garantie voor
fidem promissorum obsides de beloftes, gijzelaars mocht aannemen.
acciperet.¹²**

'acciperet' is een conjunctivus imperfectum; oorspronkelijk was het een imperativus; de oude mannen zouden gezegd hebben: 'neem dit en dat alsjeblieft van ons aan'; omgezet in een indirecte rede (zeggend dat hij dat mocht), wordt dat een conjunctivus.

² Hannibal mocht dus drie dingen aannemen van de bergbewoners: 'commeatum' (proviand), 'itineris duces' (reisgidsen) en 'obsides' (gijzelaars)

Hannibal nec¹ temere credendum² nec
†aspernandos†² <ratus>, ³ne repudiati
aperte hostes fierent⁴, benigne cum
respondisset⁵, obsidibus, quos⁶
dabant⁷, acceptis⁸ et commeatu, quem
in viam ipsi detulerant, usus,
nequaquam ut inter pacatos⁹
composito agmine duces eorum¹⁰
sequitur.

Hannibal meende dat zij én niet blindelings geloofd
moesten worden én ook niet geprikkeld moesten
worden, opdat zij niet afgewezen (zijnde) openlijk
vijanden werden, [en] toen hij vriendelijk
geantwoord had nadat de gijzelaars, die zij gaven,
ontvangen waren en hij gebruik had gemaakt van
de proviand die zij zelf naar de weg hadden
gebracht, volgde hij hun gidsen in een geordende
colonne volstrekt niet zoals gewoon is tussen
vreedzame volkeren.

¹ nec ... nec' is een polysyndeton

² 'credendum [est]' en 'asperandos [est]' zijn gerundivum van verplichting: die vertaal je dus met 'moest worden'

³ deze 'ne'-bijzin geeft de reden aan waarom hij de leiders van de bergdorpen niet wou ergeren: bang dat hij ze tot vijanden zou maken ('hostes fierent')

⁴ 'fierent' is een conjunctivus imperfectum, vanwege 'ne'; het onderwerp is wederom die 'principes castellorum' (de leiders van de bergdorpen)

⁵ 'respondisset' is conjunctivus plusquamperfectum, vanwege 'cum'; het onderwerp is Hannibal

⁶ 'quos' (die) verwijst terug naar de gijzelaars;

⁷ het onderwerp van 'dabant' (gaven) zijn weer die 'principes castellorum' (de leiders van de bergdorpen)

⁸ 'obsidibus acceptis' is een ablativus absolutus, met daarin een betrekkelijke bijzin ('quos dabant')

⁹ 'pacatos' is een zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord: je zou er nog iets van 'volkeren' bij kunnen lezen; het betekent 'tussen vreedzamen'; het punt dat Livius hier maakt, is dat de situatie blijkbaar maf was: ze deden enerzijds of ze bevriend waren (Hannibal deed vriendelijk, accepteerde de gijzelaars, het eten en de gidsen) maar stelde toch zijn mannen op als ware ze op oorlogspad ('composito agmine': in een geordende colonne); deze opstelling reflecteert het eerste deel van de zin, waarin wordt gezegd dat Hannibal meende dat hij die bergvolkeren niet zomaar kon geloven en ook niet moest ergeren

¹⁰ van de bergvolkeren

¹¹ 'sequitur' is een deponens, dus een passief werkwoord dat je actief vertaalt; het onderwerp is Hannibal

**Primum agmen elephanti et equites
erant;**

De voorhoede waren de olifanten en ruiters;

**ipse¹ post² cum robore peditum
circumspectans sollicitus³ omnia
incedebat.**

**zelf marcheerde hij erachter, met de kerntroepen
van het voetvolk, alles aandachtig in de gaten
houdend.**

¹ Hannibal

² met 'post' (erachter) bedoelt Livius: achter de voorhoede van de olifanten en ruiters

³ Hannibal houdt de boel 'sollicitus' (zorgvuldig, op een angstige manier) in de gaten want hij vertrouwt de bergvolkeren en hun gidsen voor geen meter; en terecht

**Ubi in angustiore¹ viam,² et ex parte
altera subiectam iugo insuper
imminenti,⁴ ventum est³, ⁵undique ex
insidiis barbari a fronte ab tergo⁶
coorti, comminus eminus⁷ petunt⁸,
saxa ingentia in agmen devolvunt⁸.**

**Zodra het (de stoet) naar een nauwere weg was
gekomen, waar aan een kant van bovenaf een
uitstekende bergrug overheen hing, barstten de
barbaren gezamenlijk los vanuit hinderlagen van
voor en van achter, en ze vielen aan uit de verte en
man tegen man, en ze lieten enorme rotsblokken
naar de stoet rollen.**

Een tamelijk chaotische zin ook mijns inziens, vermoedelijk omdat de situatie die het weergeeft ook chaotisch was.

¹ 'angustiore' is een comparativus, een vergrotende trap; je kunt dat vertalen als 'nauwere' of 'tamelijk nauwe'; het ligt eraan of je het vergelijkt met een andere weg of niet; dit is trouwens al tricky, want een smal pad betekent dat een leger weinig bewegingsruimte heeft en makkelijk klemgezet kan worden

² de zin begint met een bijzin, die start met 'ubi in angustiore viam' en verder gaat bij 'ventum est' een stukje verderop

³ 'ventum est' is een passieve perfectumvorm die je onpersoonlijk kunt vertalen: 'men is gekomen'; er is dan weinig aandacht voor wie het onderwerp is

⁴ dit stukje is een bijzin in die eerste bijzin, en zegt wat meer over die tamelijk nauwe weg waarlangs de gidsen hen leidden: er stak een stuk bergrug over dat pad heen, waardoor de bergvolkeren van bovenaf het leger van Hannibal konden aanvallen

⁵ en na die onheilspellende bijzinnen barst het inderdaad los in de hoofdzin die nu volgt, en krijg je een trikolon: drie onderdelen: van undique t/m coorti, van comminus t/m petunt en van saxa t/m devolvunt; tussendoor staan geen voegwoorden dus dit zijn ook asyndetons

⁶ 'a fronte ab tergo' (van voor, van achter): er zit geen voegwoord tussen, dus dat is een asyndeton; het is ook een antithese: twee begrippen die tegengesteld zijn aan elkaar (anti) zijn naast elkaar gezet (these)

⁷ 'comminus eminus' (uit de verte, van man tot man) is eveneens een antithese: twee begrippen met tegengestelde betekenis naast elkaar geplaatst, en ook weer een asyndeton: het voegwoord 'et' is weggelaten

⁸ 'petunt' en 'devolvunt': het onderwerp zijn de 'barbari'; ze zijn ook beide praesens historicum: dit is een praesens die eigenlijk een historische tijd / verleden tijd weergeeft, maar door het gebruik van het praesens wordt het verhaal levendiger

**Maxima¹ ab tergo vis hominum
urgebat².**

**Zeer grote kracht van mensen duwde vanaf de rug /
achterkant.**

¹ 'Maxima' (zeer grote) congrueert met 'vis' (kracht) een stukje verderop, dus dit is een hyperbaton; 'maxima' is ook een superlativus / overtreffende trap

² 'urgebat' is imperfectum, hetgeen aangeeft dat het geen eenmalige gebeurtenis was, maar een hele tijd aan bleef houden

**In eos¹ versa peditum acies haud
dubium fecit quin, nisi² firmata extrema
agminis fuissent, ingens³ in eo saltu
accipienda clades fuerit.**

**Het leed geen twijfel dat de tegen hen opgestelde
slaglinie van de infanterie, als de achterhoede niet
versterkt zou zijn geweest, een geweldige
nederlaag in die pas had moeten lijden.**

Met andere woorden: er werd een forse aanval van achteren gedaan op het leger. Hannibal had die achterhoede voor de zekerheid al versterkt omdat hij die bergbewoners niet vertrouwde. Maar had hij dat niet gedaan, dan had dat vrijwel zeker dramatisch uitgepakt.

¹ 'eos' verwijst terug naar de 'barbari'

² 'nisi...fuissent' is een irrealis van het verleden, dat kun je zien aan 'nisi' (als niet) en de conjunctivus plusquamperfectum 'firmata fuissent' (als niet versterkt waren geweest)

³ 'ingens' congrueert met 'clades', en is dus een hyperbaton; die afstand ertussen geeft aan hoe gigantisch die nederlaag wel niet had kunnen zijn

**Tunc quoque ad extremum periculi ac
prope perniciem ventum est;¹**

**Niettemin is het gekomen tot een uiterste vorm van
gevaar en dichtbij totale vernietiging;**

¹ 'ventum est' is wederom zo'n onpersoonlijk gebruikt perfectum: 'men is gekomen'. Dus er is weinig aandacht voor wie precies op het randje van de afgrond balanceerde, als wel op het feit dat het kantje boord was

**nam dum cunctatur Hannibal dimittere
agmen in angustias, quia non, ut ipse¹
equitibus² praesidio erat, ita peditibus
quicquam ab tergo auxilii reliquerat,
occursantes³ per obliqua montani
interrupto medio agmine viam
insedere,⁴ noxque una Hannibali⁵ sine
equitibus atque impedimentis acta est.**

**want, terwijl Hannibal twijfelde om zijn troepen naar
de bergpas af te laten dalen, omdat hij niet, zoals hij
zelf ter bescherming was voor de ruitery, zo iets
van hulp had achtergelaten voor het voetvolk vanaf
de rug, hielden de bergbewoners, die kwamen
aanrennen van opzij, de weg bezet nadat het
midden van de colonne doorbroken was, en één
nacht is doorgebracht door Hannibal zonder ruiters
en bagage.**

Weer een wat chaotischere zin. Hannibal wist even niet zo goed wat wijsheid was. Hij twijfelde. Moest hij de troepen de bergpas af laten dalen? Probleem was dat hij geen rugbescherming had voor zijn voetvolk. Maar terwijl hij twijfelde, kwamen die bergbewoners van opzij, doorbraken de colonne en hielden de weg tussen de twee helften van de colonne bezet. Dus zo kwam het dat Hannibal die nacht niet bij zijn pyjama en tandenborstel kon.

¹ Hannibal

² 'equitibus' (ruitery) staat in contrast met 'peditibus' (voetvolk)

³ 'occursantes' (aan komen rennend) is een PPA en congrueert met de 'montani' (bergvolkeren)

⁴ 'insedere' lijkt een infinitivus maar is een persoonsvorm, namelijk 'insederunt': een perfectum

⁵ 'Hannibal' is een dativus auctoris: door wie iets gedaan is

**Postero die iam segnius
intercursantibus barbaris iunctae sunt
copiae saltusque haud sine clade¹,
maiore tamen iumentorum quam
hominum pernicie, superatus [est].**

**De volgende dag, terwijl de barbaren al minder
actief zich ertussen wierpen, zijn de troepen
verenigd en is de pas, helemaal niet zonder verlies,
echter met een grotere ondergang van lastdieren
dan van mensen, overgetrokken.**

¹ 'haud sine clade' is een litotes: een dubbele ontkenning: helemaal niet zonder verlies; een litotes versterkt de uitspraak, dus er was een fors verlies te betreuren geweest; het verlies ('clade') betreft dus zowel lastdieren ('iumentorum') als mensen ('hominum'), maar vooral lastdieren ('maiore ... iumentorum... pernicie') 'maiore' is wederom een comparativus, een vergrotende trap: met grotere; het congrueert met 'pernicie' (ondergang); samen is dit dus een hyperbaton, want ze staan ver uit elkaar in dit stukje zit dus een vergelijking: het verlies van LASTDIEREN (iumentorum) was GROTER dan het verlies van MENSEN (hominum)

**Inde montani pauciores iam et
latrocinii magis quam belli more
concursabant¹ modo in primum², modo
in novissimum agmen, utcumque aut³
locus opportunitatem daret⁵ aut
progressi morative⁴ aliquam
occasionem fecissent⁵.**

**Vanaf dat moment deden de bergbewoners al met
minder mensen en meer op de manier van roverij
dan van oorlog (voeren) kleine aanvallen nu eens
op de voorhoede, dan weer op de achterhoede, al
naar gelang of het terrein de gelegenheid bood of
dat degenen die vooruit waren gegaan of
achtergebleven waren een kans hadden gegeven.**

¹ 'concursabant' is een imperfectum; dat betekent dat dit geen eenmalige gebeurtenis is geweest, maar, zoals ze al aangeven met 'inde' (vanaf dat moment), dat het vanaf toen steeds zo ging.

² 'in primum' (op de voorhoede) staat in contrast met 'in novissimum agmen' (op de achterhoede)

³ 'aut locus t/m occasionem fecissent' is een polysyndeton; dit stukje is bovendien een parallellisme omdat die twee zinsdelen op dezelfde manier zijn opgebouwd; en het is eigenlijk ook een anafoor, omdat ze met hetzelfde woord beginnen ('aut')⁴

⁴ 'progressi' (degenen die vooruit waren gegaan) en 'morativi' (degenen die achtergebleven waren) staan naast elkaar terwijl ze het tegenovergestelde betekenen en vormen zo een antithese; het zijn ook beide zelfstandig gebruikte participia; ze betekenen eigenlijk 'vooruitgegaan' en 'achtergebleven' maar zijn dus nu zelfstandig gemaakt: 'degenen die vooruitgegaan of achtergebleven zijn'

⁵ 'daret' en 'fecissent' zijn beide conjunctivi, omdat 'utcumque' een conjunctivus vereist; 'daret' is imperfectum, omdat de aanvallen plaatsvonden aan de voor of achterkant, al naar gelang hoe het terrein OP DAT MOMENT was; 'fecissent' is een plusquamperfectum, dus voortijdig, omdat ze soms ook aanvielen als een deel van het leger EERDER een kans hadden gecreëerd; eze conjunctivus wordt ook wel de conjunctivus iterativus (herhaling) genoemd omdat het om een herhaalde gebeurtenis gaat.

**Elephanti sicut per artas praecipites
vias magna mora¹ agebantur², ita tutum
ab hostibus quacumque incederent³,
quia insuetis⁴ adeundi propius metus
erat, agmen praebebant⁵.**

**De olifanten werden weliswaar met groot
oponthoud over de smalle [steile] wegen geleid,
maar zij beveiligden de colonne tegen de vijanden,
waarlangs ze ook maar voortgingen, omdat er voor
hen die het niet gewend waren de angst was voor
het te dicht naderen.**

Deze zin gaat dus over de meereizende olifanten. Het grote nadeel is dat ze zo lompe zijn dat ze er veel langer over deden om langs smalle steile weggetjes te marcheren; het grote nadeel was dat veel mensen geen ervaring had met deze giganten, er doodsbang voor waren en dus niet in de buurt kwamen.

¹ alliteratie

² imperfectum: het was geen eenmalige gebeurtenis dat ze groot oponthoud hadden door de reusachtige olifanten, maar iets waar ze aldoor last van hadden tijdens de tocht; door die zin passief te maken, worden de olifanten onderwerp en krijgen zij alle aandacht, en niet de mensen die die olifanten meevoeren

³ 'incederent' is een conjunctivus imperfectum vanwege 'quacumque'; ook deze conjunctivus is een iterativus omdat deze situatie herhaaldelijk voorkwam

⁴ 'insuetis' (ongewend) is eigenlijk een bijvoeglijk naamwoord, maar wordt hier zelfstandig gebruikt (hen die het niet gewend waren)

⁵ 'praebebant' is een imperfectum omdat het wederom geen eenmalige gebeurtenis betreft maar een situatie in het verleden: de olifanten beveiligden de colonne nu eenmaal altijd

**Nono die in iugum Alpium perventum
est per invia pleraque et errores, quos¹
aut ducentium² fraus aut, ubi fides iis³
non esset,⁴ temere initae valles⁵ a
contectantibus iter faciebant.**

**Op de negende dag is de bergrug van de Alpen
bereikt door zeer veel onbegaanbare gebieden en
langs omwegen, die door het bedrog van de
mensen die gidsten of, telkens wanneer er geen
vertrouwen in hen was, door het blindelings
binnengaan van de dalen door mensen die de weg
raadden, veroorzaakt werden.**

Met andere woorden: ze zijn niet erg

¹ 'quos' (die) verwijst terug naar 'errores' (omwegen)

² 'ducentium' is een zelfstandig gebruikt participium; eigenlijk betekent het 'gidsend', maar hier is het dus 'van diegenen die gidsten'

³ 'iis' = 'eis'; verwijst terug naar de 'ducentium'

⁴ 'ubi' gaat met een conjunctivus in deze zin, 'esset' dus, weer zo'n conjunctivus iterativus (herhaling)

⁵ 'aut ducentium fraus' t/m 'aut ... temere initae valles' is een polysyndeton

**Biduum in iugo stativa habita [sunt]
fessisque¹ labore ac pugnando quies
data [est] militibus;**

**Twee dagen is er op de bergrug gebivakkeerd en
rust gegeven aan de soldaten, [die] vermoeid
[waren] door de zware inspanning en het vechten;**

¹ hyperbaton met 'militibus'

² de soldaten waren uitgeput door twee dingen: door 'labore' (de inspanning) en door 'pugnando' (het vechten); 'pugnando' is een gerundium, dus een infinitivus die zich gedraagt als zelfstandig naamwoord (HET vechten)

**iumenta¹que aliquot, quae¹ prolapsa in
rupibus erant, sequendo vestigia
agminis in castra pervenere².**

**en enkele lastdieren, die op de rotsen naar beneden
waren gegleden, kwamen door de sporen van de
colonne te volgen in het legerkamp aan.**

¹ 'quae' is een betrekkelijk voornaamwoord, dat verwijst naar 'iumenta aliquot' (enkele lastdieren)

² 'pervenere' is hetzelfde als 'pervenerunt' en is dus de pv; het onderwerp is die 'iumenta aliquot'

**Fessis [eis]¹ taedio tot malorum² nivis
etiam casus, occidente iam sidere
Vergiliarum, ingentem terrorem adiecit.**

**Aan hen die moedeloos waren door de afkeer van
zoveel ellende voegde ook sneeuwval, terwijl/omdat
de ster van de Plejaden al onderging, een
geweldige schrik toe.**

De situatie was al behoorlijk ellendig. Het leger had enorme stukken gelopen op onprettig terrein, er zijn vele mensen en dieren omgekomen. En dan komt er sneeuw. Ze schrokken enorm. En ze weten, aangezien de ster van de Plejaden al onder aan het gaan was, dat er nog veel meer neerslag zou gaan volgen. Een gevoel van moedeloosheid overheerste dus.

¹ 'Fessis [eis]' zijn de uitgeputte soldaten

² 'tot malorum' (zoveel ellende) zijn de ongelukken die ze hebben meegemaakt op de lange tocht; 'malorum' is een genitivus partitivus: zoveel van ellende = zoveel ellende

**Per omnia nive oppleta cum signis prima luce motis segniter agmen incederet pigritiaque et
desperatio in omnium voltu emereret, praegressus signa Hannibal in promunturio quodam,
unde longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus Italiam ostentat subiectosque
Alpinis montibus Circumpadanos campos, moeniaque eos tum transcendere non Italiae modo
sed etiam urbis Romanae;**

**Toen de colonne, nadat ze bij het eerste licht op weg waren gegaan, traag voortging door een
geheel met sneeuw bedekt gebied, en lusteloosheid en wanhoop op het gezicht van allen
zichtbaar was, toonde Hannibal, die voor de veldtekens uit was gegaan, op een uitloper van**

een gebergte, waarvandaan wijd en zijd uitzicht was, aan de soldaten die hij had bevolen halt te houden, Italië en de aan de voet van de Alpen (het Alpengebergte) rond de Po liggende vlaktes, en verklaarde dat zij op dat moment niet alleen over de muren van Italië klommen maar ook [over die] van de stad Rome;

Een ontzettend lange zin. We bekijken 'm stukje voor stukje.

- de Latijnse zin start met de bijwoordelijke bepaling 'per omnia nive oppleta', dus dat het gebied geheel met sneeuw bedekt was; in het Nederlands is die wat verplaatst omdat de zin anders niet lekker loopt (ok, nog wat minder lekkerder dan het al is)
- 'cum' hoort bij twee zinsdelen, waarvan de eerste: 'segniter agmen incederet' (toen de colonne traag voortging); 'incederet' is een conjunctivus imperfectum vanwege 'cum'
- 'signis ... motis' is een ablativus absolutus met een PPP, dus het is voortijdig en passief: NADAT het kamp opgebroken was
- het tweede zinsdeel waar 'cum' bij hoort is het volgende stukje, van pigritiaque t/m emineret'; 'emineret' is dus wederom een conjunctivus imperfectum vanwege 'cum'
- 'pigritia' en 'desperatio' is een tautologie: ze betekenen zo'n beetje hetzelfde, en dat geeft extra nadruk; in de vorige zin wordt hier ook al naar verwezen: de soldaten waren al 'fessis' (uitgeput) door eerdere ellende, en dan nu die sneeuw...Dat ze wat rust hadden gekregen een paar zinnen terug was vast fijn geweest, maar niet voldoende.
- 'in' gaat met een ablativus, dat is die 'vultu' of 'vultu': gezicht; 'omnium' (van allen) hoort erbij; dat verwijst natuurlijk terug naar die afgepeigerde soldaten;
- en dan komen we bij de eerste hoofdzin, van 'praegressus' t/m ostentat', maar die wordt wel onderbroken door een bijzin ('unde' t/m 'erat');
- Hannibal ostentat' is het onderwerp en de pv; 'ostentat' wordt overigens twee keer gebruikt, in twee verschillende betekenissen; in de tweede hoofdzin vertaal je 'm als 'verklaarde'; het is overigens ook een praesens historicum, dus het is een praesensvorm maar het speelt zich af in het verleden; dit doen ze om het verhaal levendiger te maken.
- 'praegressus' is een ppp, en die is in het Nederlands hier vertaald als betrekkelijke bijzin met 'signa' 'die voor de veldtekenen uit was gegaan';
- de bijzin met 'unde' geeft meer informatie over die uitloper van het gebergte;
- en dan krijg je de rest van de hoofdzin; het was dus begonnen met 'Hannibal ostentat' (Hannibal toonde); wat toonde hij? 'Italiam' (Italië) en de 'Circumpadanos campos' (de rond de Po liggende vlaktes); aan wie toonde hij Italië en de Povlaktes? 'militibus' (aan de soldaten); dat is dus een dativus, want meewerkend voorwerp; en die soldaten waren 'iussis' (bevolen) om te 'consistere' (halt te houden); en dan staat er ook nog extra informatie over die Povlaktes: die waren 'subiectos', een PPP (gelegen aan de voet van) de 'Alpinis montibus' (de Alpenbergen);
- vervolgens krijg je de tweede hoofdzin, waarbij je dus 'ostentat' recyclet maar nu in de betekenis van 'verklaren'; en daar hangen dan weer drie Acl's vanaf; de eerste is 'moenique' t/m Romanae', waarbij de A 'eos' is en de I 'transcendere': 'dat zij beklommen'; wat

bekloppen ze: de 'moenia' (muren) van 'non solum Italiae' (niet alleen Italië) sed etiam urbis Romanae' (maar zelfs van de stad Rome)

cetera plana, proclivia fore;

dat de rest vlak, bergafwaarts zou zijn;

- dit is de tweede Acl afhankelijk van 'ostentat': de A is 'cetera plana' (de andere vlaktes) en de I 'fore', de infinitivus futurum van 'esse'
- 'plana' en 'proclivia' is een asyndeton (geen voegwoord) en een alliteratie (beginrijm)

uno aut summum altero proelio arcem et caput Italiae in manu ac potestate habituros [esse].

dat zij met één of hoogstens een tweede gevecht de burcht en de hoofdstad van Italië in hun hand en macht zouden hebben.

- dit is de derde en laatste Acl afhankelijk van 'ostentat'; de A is weggelaten en is nog de 'eos' van de eerste Acl; de I is 'habituros', waarbij 'esse' is weggelaten; dat is een infinitivus futurum, net zoals 'fore' uit de vorige zin; dus: dat zij zullen hebben
- daar hoort dan 'in manu ac potestate' (in hun hand en macht) bij; dit is een tautologie omdat die twee woorden nagenoeg hetzelfde betekenen;
- wat zullen zij dan in hun macht hebben? de 'arcem et caput Italiae' (de burcht en de hoofdstad van Italië; bedoeld is natuurlijk Rome; dit is weer zo'n tautologie omdat 'arcem' en 'caput' in dit geval hetzelfde betekenen
- en dat wil hij bereiken met 'uno' (één) of 'summum' (hooguit) een 'altero proelio' (een tweede gevecht)

regel 298-307

Procedere inde agmen coepit iam nihil ne hostibus quidem praeter parva furta per occasionem temptantibus.

Vervolgens begon de colonne verder te trekken terwijl ook de vijanden niets meer probeerden behalve kleine overvallen bij gelegenheid.

- deze zin start met een hoofdzin, t/m 'coepit' en gaat vervolgens over in een ablativus absolutus 'iam' t/m 'temptantibus'; 'temptantibus' is het participium in de ablativus, en dat wordt dus de persoonsvorm in de Nederlandse bijzin, en is gelijktijdig en actief omdat het een PPA is (terwijl probeerden); 'hostibus' is het naamwoord in de ablativus dus dat wordt het onderwerp (terwijl de vijanden probeerden)
- 'iam nihil' vertaal je hier als 'niets meer'
- 'hostibus' en 'temptantibus' vormen samen een hyperbaton

Ceterum iter multo quam in adscensu fuerat - ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora ita arrectiora sunt - difficilior fuit;

Maar de weg was veel moeilijker dan hij bij de beklimming was geweest – aangezien het merendeel van de Alpen aan de kant van Italië weliswaar korter maar steiler is;

Deze mededeling is wel even vreemd; Hannibal had zojuist nog gesuggereerd aan de soldaten dat het makkelijker zou worden; integendeel dus zelfs.

- bij 'multo' hoort 'difficilius': veel moeilijker; 'difficilius' is een comparativus, een vergrotende trap;
- 'fuerat' is een plusquamperfectum; de huidige tocht is immers perfectum (fuit) en de tocht omhoog eerder wordt dan 'meer dan perfectum': plusquamperfectum
- ook 'breviora' en 'arrectiora' zijn comparativi - vergrotende trappen

omnis enim ferme via praeceps, angusta, lubrica erat, ut neque sustinere se ab lapsu possent nec qui paulum titubassent haerere adflicti vestigio suo, alique super alios et iumenta in homines occiderent.

want bijna de hele weg was steil, smal, glad, zodat zij zich én niet staande konden houden tegen uitglijden en zij die een beetje hadden gewankeld, uit hun evenwicht gebracht, niet op hun plaats konden blijven staan, en boven op elkaar en lastdieren op mensen vielen.

Hier benadrukt Livius nogmaals dat deze toch helemaal niet eenvoudig was geweest.

- De zin begint met een hoofdzin, van 'omnis' t/m 'erat'
- 'omnis' en 'via' congrueert maar staat uit elkaar, dus dat is een hyperbaton
- 'praeceps', 'angusta' en 'lubrica' zijn alledrie een asyndeton, want er staat geen voegwoord tussen, en het is een tricolon, want het bevat drie onderdelen
- bij 'ut' start een bijzin; er zit een opsomming bij van 'neque' en 'nec'; omdat je die vertaalt als 'en niet... en niet' is dit een polysyndeton (dus iets teveel voegwoorden, voor extra nadruk)
- 'possent' is een conjunctivus imperfectum, vanwege 'ut'; hiervan hangt zowel 'sustinere' af als 'haerere';
- het tweede stukje, startend met 'nec' wordt onderbroken door een relatieve bijzin die ingeleid wordt door 'qui' (zij die); in feite is het stukje 'qui paulum titubassent' (zij die een beetje hadden gewankeld) het onderwerp in het tweede stukje; 'titubassent' is een conjunctivus plusquamperfectum omdat 'qui' soms met een conjunctivus gaat, en dat het wankelen eerder was gebeurd dan het niet op de plek kunnen staan.
- 'adflicti [vestigio suo]' (uit hun evenwicht gebracht) is een PPP, congruerend met die 'qui paulum titubassent'.
- ook 'occiderent' is een conjunctivus, in de imperfectum, afhankelijk van 'ut'.

regel 333-348

Tandem, nequiquam iumentis atque hominibus fatigatis, castra in iugo posita [sunt], aegerrime ad id ipsum loco purgato;

Eindelijk, nadat lastdieren en mensen tevergeefs afgemat waren, is er op de bergrug een kamp opgeslagen, nadat er zeer moeizaam juist hiervoor plaats was schoongemaakt;

- 'nequiquam' t/m 'fatigatis' (nadat lastdieren en mensen tevergeefs afgemat waren) is een ablativus absolutus, met een PPP erin, dus het is voortijdig en passief; het is 'nequiquam' geweest omdat de route onbegaanbaar was gebleken

- 'sunt' is weggelaten, dus dat is een ellips

- 'aegerrime' is een superlativus en een bijwoord, want het zegt iets over een werkwoord ('purgato') en niet over een bijvoeglijk naamwoord; het was 'aegerrime' omdat de hoeveelheid sneeuw erg groot en het vrijmaken van het kampgebied dus heel erg moeizaam verliep
- 'loco purgato' (nadat de plaats was schoongemaakt) is wederom een ablativus absolutus met een PPP erin, dus voortijdig en passief

tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit.

zoveel sneeuw moest er afgegraven en weggevoerd worden.

- 'nivis' is een genitivus partitivus: 'zoveel van sneeuw' wordt dan 'zoveel sneeuw'
- 'fodiendum atque egerendum uit' zijn twee gerundiva van verplichting; dat betekent dat je iets van 'moeten worden' moet toevoegen: moest worden afgegraven en weggevoerd.

Inde ad rupem muniendam per quam unam via esse poterat milites ducti, cum caedendum esset saxum, arboribus circa immanibus deiectis detruncatisque struem ingentem lignorum faciunt eamque, cum et vis venti apta faciendo igni coorta esset, succendunt ardentiaque saxa [infuso aceto] putrefaciunt.

Vervolgens maakten soldaten, die aan het werk gezet waren om de rots begaanbaar te maken, waarlangs als enige een weg kon (zijn), omdat er steen uitgehakt moest worden, een enorme stapel van hout nadat er in de omgeving reusachtige bomen omgehakt waren en van hun takken ontdaan, en toen er ook een windkracht geschikt voor het maken van vuur was opgestoken, staken zij die van onderen aan en lieten ze de gloeiende stenen springen omdat er azijn overheen was gegoten.]

Dit is weer een erg lange zin. Het punt is dat ze op een punt waren gekomen waar ze niet verder konden als leger. Een rots lag in de weg. Een trucje dat zij blijkbaar al kenden, was het steen heel heet maken, met een vuurtje, er dan azijn over te gieten; na een tijdje intrekken valt het steen uit elkaar.

- de zin start met een hoofdzin: 'Inde ... milites' en die gaat verder bij 'struem ingentem lignorum faciunt' (Vervolgens maakten soldaten een enorme stapel van hout)
- deze bijzin wordt aangevuld met allemaal bijzinnen om extra informatie te geven;
- ze waren 'ducti' (aan het werk gezet) 'ad rupem muniendam' (om de rots begaanbaar te maken); 'muniendam' is een dominant gebruikt gerundivum, dat congrueert met 'rupem', waarbij je 'ad' + gerundivum vertaalt als 'om te'
- deze rots was cruciaal want het was de rots 'per quam unam via esse poterat' (waarlangs als enige een weg kon zijn); 'quam' verwijst terug naar 'rupem'; 'unam' is predicatief vertaald
- en die soldaten waren dus aan het werk gezet 'cum caedendum esset saxum' (omdat er steen uitgehakt moest worden);
- en die enorme stapel van hout kon gemaakt worden 'arboribus circa immanibus deiectis detruncatisque' (nadat er in de omgeving reusachtige bomen omgehakt waren en van hun takken ontdaan)
- daarna was het wachten op een gunstige wind: 'cum et vis venti apta faciendo igni coorta esset' (toen er ook een windkracht geschikt voor het maken van vuur was opgestoken);

faciendo is een gerundium in de dativus; 'apta' (geschikt voor) gaat namelijk met een dativus; 'coorta esset' is een conjunctivus vanwege 'cum'; 'vis venti' is een alliteratie

- tot slot krijg je nog twee hoofdzinnen: 'eamque ... succendunt' (en staken die van onderen aan) en 'ardentique t/m putrefaciunt' (en lieten ze de gloeiende stenen springen)
- 'infuso aceto' (omdat er azijn overheen was gegoten) is een ablativus absolutus

Ita torridam incendio rupem ferro pandunt molliuntque anfractibus modicis clivos ut non iumenta solum sed elephantii etiam deduci possent.

Zo maakten zij de rots, heet door het vuur, met ijzer begaanbaar en verminderden ze de hellingen door gematigde bochten opdat niet alleen de lastdieren maar ook de olifanten naar beneden gebracht konden worden.

- deze zin begint met een hoofdzin 'ita t/m pandunt' (zo maakten zij de rots met ijzer begaanbaar) die onderbroken wordt door een bijstelling 'torridam incendio' (heet door het vuur); het onderwerp is nog de soldaten van de vorige zin die aan het werk gezet waren; 'ferrum' (ijzer) is een metonymie: ze noemen het materiaal (ijzer) maar bedoelen wat ervan gemaakt is (ijzeren werktuigen)
- dan volgt een tweede hoofdzin 'molliuntque t/m clivos' (en maakten de hellingen minder steil door gematigde bochten)
- tenslotte eindigt het met een bijzin die een doel aangeeft ('ut'); vanwege die 'ut' is 'possent' een conjunctivus, van het imperfectum; 'deduci' is een infinitivus praesens passief

Quadriduum circa rupem consumptum (est), iumentis prope fame absumptis;

Vier dagen zijn doorgebracht rond [het werken aan] de rots, nadat (/waarbij) de lastdieren bijna van de honger zijn omgekomen;

- hier is sprake van een versnelling van het verteltempo: die vier dagen worden snel even samengevat
- 'est' is weggelaten, dus dat is een ellips - het versnelt ook nog eens het verteltempo
- 'iumentis ... absumptis' is een ablativus absolutus: nadat de lastdieren zijn omgegekomen; het is neergezet als een chiasme (iumentis (A) prope (B) fame (B) absumptis (A))

Nuda enim fere cacumina sunt et, si quid est pabuli, obruunt nives.

Want de toppen zijn bijna kaal, en het weinige voedsel dat er is, bedekt de sneeuw.

- 'fere nuda' (bijna kaal) lijkt vreemd, want eerder had hij het erover dat er grote bomen zijn omgehakt om die brandstapel te maken; hij heeft het blijkbaar over grassen, wat de lastdieren kunnen eten; 'fere nuda' (bijna kaal) staat dus in contrast met 'quid pabuli' (iets van voedsel)
- 'nives' is meervoud, maar wij kunnen 'sneeuw' niet in het meervoud zetten

Inferiora vallis apricos quosdam colles habent rivosque prope silvas et iam humano cultu digniora loca.

De lager gelegen gebieden hebben valleien, en enkele zonnige heuvels en beken nabij bossen en plaatsen, al meer geschikt voor menselijke bebouwing.

- 'inferiora' is een comparativus (lager gelegen)
- 'vallis' = 'valles' = accusativus meervoud

- tussen 'vallis' en 'apricos' verwacht je een voegwoord, dus dit is een asyndeton
- 'quosdam' congrueert met 'colles'
- 'digniora' is wederom een comparativus (meer geschikt); het was geschikter voor menselijke bebouwing dan die onherbergzame hoger gelegen bergtoppen vol sneeuw en ijs
- in deze zinnen zijn praesensvormen gebruikt, omdat het een situatie aangeeft die toen geldig was, maar in de tijd van de schrijver nog steeds

Ibi iumenta in pabulum missa et quies muniendo fessis hominibus data.

Daar zijn de lastdieren naar het voedsel gestuurd en is rust gegeven aan de mannen vermoeid door het aanleggen van de weg.

- bij 'missa' is 'sunt' weggelaten: ellips dus
- hetzelfde geldt voor 'data': 'est' is weggelaten en is dus een ellips
- die PPP's van de passieve perfectumvormen, want dat zijn 'missa est' en 'data est', eindigen allebei op -a, maar 'missa' is onzijdig meervoud vanwege 'iumenta' en 'data' vrouwelijk enkelvoud vanwege 'quies'
- dit zijn in principe twee hoofdzinnen, maar wordt onderbroken door 'muniendo fessis': het PPP 'fessis' (vermoeid) zegt iets de 'hominibus' (mannen) en waardoor ze vermoeid zijn, wordt uitgelegd door het gerundium 'muniendo' (door het aanleggen van de weg)

Triduo inde ad planum descensum et iam locis mollioribus et accolarum ingeniis.

Vervolgens is men in drie dagen afgedaald naar de vlakte, terwijl zowel de plaatsen als de karakters van de bewoners al vriendelijker waren.

- hier is dus weer sprake van een versnelling van het verteltempo, door de drie dagen erop weer samen te vatten in deze ene zin
- bij 'descensum' is wederom 'est' weggelaten: ellips; dit is onpersoonlijk gebruikt: 'er of men is afgedaald'.
- 'locis t/m ingeniis' is een ablativus absolutus zonder participium; hier is in feite een (niet bestaand) participium van 'esse' weggelaten
- 'mollioribus' is een comparativus (vriendelijker)
- 'et locis et ingeniis' is een polysyndeton: én de plaatsen én de karakters

Hannibal en Scipio in Noord-Italië

**Ne genus belli neve hostem ignoretis,^{1 2 3}
cum iis⁴ est vobis, milites⁵, pugnandum,⁶
quos⁷ terra marique priore bello⁸ vicistis, a
quibus stipendium⁹ per viginti annos
exegistis, a quibus capta belli praemia¹⁰
Siciliam ac Sardiniam habetis.**

**Opdat jullie goed het soort oorlog en de vijand kennen,
(weet dat) door jullie, soldaten, met hen gevochten moet
worden, die jullie ter land en ter zee in de vorige oorlog
hebben overwonnen, van wie jullie gedurende twintig jaar
een schatting hebben gevorderd, op wie jullie als
oorlogsbuit Sicilië en Sardinië hebben buitgemaakt.**

Scipio wil hier uitleggen dat de soldaten niet bang hoeven te zijn voor de vijand: ze hebben ze al eens eerder overwonnen.

¹ een bijzin, ingeleid door 'ne' (opdat niet); 'ne' gaat met een conjunctivus, dus vandaar dat de persoonsvorm 'ignoretis' een conjunctivus is

² 'ne' en 'ignoretis' vormen samen een dubbele ontkenning, een litotes

³ een imperativus zoals 'weet dat' is weggelaten, dus een ellips; dit wordt een hoofdzin

⁴ = 'eis' (hen); het gaat over de Carthagers

⁵ 'milites' is een vocativus, en betreft de Romeinse soldaten

⁶ 'pugnandum est' is een gerundivum van verplichting: er moet worden gevochten; daarbij is 'vobis' (door jullie) dan de dativus auctoris: door wie er gevochten moet worden

Vervolgens komen er drie bijzinnen die meer informatie geven over die 'iis'; deze vormen een trikolon, en een anafoor (de zinnen beginnen steeds met een vorm van 'qui') en zijn asyndetons.

⁷ verwijst terug naar 'iis', dus de Carthagers

⁸ verwijst terug naar de Eerste Punische Oorlog

⁹ de Romeinen hebben bij het vredesverdrag bij de Eerste Punische Oorlog bedongen dat de Carthagers geld moesten afdragen

¹⁰ 'praemia' (oorlogsbuit) is predicatief gebruikt, dus 'als oorlogsbuit'

Erit igitur in hoc certamine is vobis

**illisque¹ animus^{4 5}, qui victoribus et victis^{2 3}
esse solet.**

**Jullie en zij zullen dus in deze strijd die instelling hebben,
die overwinnaars en overwonnen gewoonlijk hebben.**

¹ 'erit...vobis illisque' is een dativus possessivus: 'aan jullie zal zijn' wordt 'jullie en zij zullen hebben'; 'vobis' zijn de Romeinse soldaten, 'illis' de Carthaagse soldaten

² datzelfde geldt voor 'victoribus et victis esse', dat is dus ook een dativus possessivus: aan de overwinnaars en overwonnen zijn' wordt 'de overwinnaars en overwonnen hebben, waarbij 'victoribus' weer verwijst naar de Romeinse soldaten, en het PPP 'victis' naar de Carthaagse soldaten

³ vobis (A) illis (B) victoribus (A) victis (B) vormen een parallelisme

⁴ 'is ... animus' vormt samen een hyperbaton

⁵ chiasme: is (A) vobis (B) illisque (B) animus (A)

**Nec nunc illi¹, quia audent, sed quia
necesse est, pugnaturi³ sunt, qui⁴ plures⁵
paene perierint⁶ quam supersint⁶;**

**En nu staan zij niet op het punt om te vechten, omdat ze
vol vertrouwen zijn, maar omdat het noodzakelijk is,
aangezien zij bijna in groter getalen zijn omgekomen dan
over(levend) zijn;**

¹ deze zin begint met een hoofdzin, die al snel onderbroken wordt door een bijzin ('quia' t/m 'est')

² 'illi' verwijst terug naar de Carthaagse soldaten

³ 'pugnaturi' is een PFA, een participium futurum actief, en vertaal je hier met 'ze staan op het punt om te vechten'

⁴ hier start een betrekkelijke bijzin

⁵ 'plures' (in groter getalen) is een comparativus

⁶ 'perierint' is een conjunctivus perfectum (namelijk al voltooid) en 'supersint' een conjunctivus praesens (huidige situatie);
qui + conjunctivus geeft in dit geval een causaal verband aan: ze moesten wel vechten aangezien er al zoveel waren
omgekomen

⁷ 'plures paene perierint' vormt samen een alliteratie

⁸ 'qui' t/m 'supersint' lijkt een hyperbool, een overdrijving

**nisi creditis¹ (eos), qui exercitu incolumi²
pugnam detractavere³, eos duabus
partibus⁵ peditum equitumque in transitu
Alpium amissis plus spei⁶ nactos esse.⁷**

**tenzij jullie geloven dat zij, die toen hun leger ongedeerd
was het gevecht hebben geweigerd, nadat tweederde van
hun infanteristen en ruiters bij het overtrekken van de
Alpen zijn verloren, meer hoop hebben verkregen.**

¹ 'nisi creditis' is de hoofdzin, gevolgd door een Acl afhankelijk van 'creditis': '(eos)... nactos esse'; die Acl wordt dadelijk
onderbroken door een betrekkelijke bijzin ('qui' t/m 'detractavere') en een ablativus absolutus ('duabus' t/m 'amissis')

² in deze betrekkelijke bijzin staat ook nog een ablativus absolutus: 'exercitu incolumi'; dit is een ablativus absolutus zonder
participium; je kunt er dus het niet bestaande participium van 'esse' bijdenken: 'toen hun leger ongedeerd was';

³ 'detractavere' is een perfectum, 3e persoon meervoud, en heb je geleerd als 'detractaverunt';

⁴ 'qui' t/m 'detractavere' klopt inhoudelijk niet, en lijkt meer op propaganda: Hannibal weigerde niet perse om te vechten
met Scipio en zijn leger, maar wilde doortrekken naar Italië;

⁵ 'partibus peditum' vormt samen een alliteratie;

⁶ een genitivus partitivus: 'meer VAN hoop'; bedoeld is de hoop op overwinning op de Romeinen;

⁷ deze zin bevat een a-fortiori-redenering: het verdedigen van een stelling door een sterker voorbeeld aan te halen; hier
beweert Scipio dus dat de Carthagers geen hoop hebben op het overwinnen van de Romeinen, en dat versterkt hij door te
stellen dat ze al veel eerder, toen het leger nog intact was, weigerden te vechten.

**At¹ enim pauci quidem sunt, sed vigentes
animis corporibusque, quorum² robora ac
vires³ vix⁵ sustinere vis ulla possit⁵.**

**Maar (je vergist je), want ze zijn weliswaar (met) weinigen,
maar krachtig in geest en lichaam, van wie de sterkte en
krachten nauwelijks enig geweld zou kunnen
tegenhouden.**

¹ de zin start met een denkbeeldige tegenwerping; de Carthagers zijn niet ernstig verzwakt, de overgeblevenen zijn juist supersterk

² verwijst terug naar 'animis corporibusque'

³ 'robora ac vires' is een tautologie: ze betekenen immers ongeveer hetzelfde

⁴ 'vires vix' is een alliteratie

⁵ een conjunctivus praesens is een betrekkelijke bijzin; in dit geval is het een zogenaamde definiërende of consecutieve betrekkelijke bijzin: het gaat er niet om dat ze door hun kracht daadwerkelijk elke kracht hebben weten tegen te houden, maar dat ze zodanig sterk zijn, dat het zou kunnen

**Effigies immo, umbrae¹ hominum, fame,
frigore², inlue, squalore³ enecti, contusi⁴
ac debilitati⁵ inter saxa rupesque⁶;**

**Nee, integendeel, het zijn schimmen, schaduwen van
mensen, door honger, kou, vuil, smerigheid dodelijk
gekweld, verpletterd en verzwakt tussen de stenen en
rotsen;**

Maar voorgaande is volgens Scipio dus niet waar: de overgebleven Carthagers vormen juist een sneu restje van het toch al weinig indrukwekkende huidige Carthaagse leger.

¹ 'effigies' en 'umbrae' vormen een tautologie: ze betekenen vrijwel hetzelfde

² 'fame, frigore' is een alliteratie

³ 'fame, frigore, inlue, squalore' zijn voorbeelden van een asyndeton: er zit geen voegwoord in deze opsomming; 'enecti' (dodelijk gekweld) herhaalt het idee van 'effigies' en 'umbrae': het zijn feitelijk al schimmen/geesten, oftewel dead men walking

⁴ 'enecti, contusi' is eveneens een asyndeton

⁵ 'contusi ac debilitati' vormt ook een tautologie

⁶ ook 'saxa rupesque' is een tautologie

**ad hoc praeusti¹ (sunt) artus, nive rigentes
nervi, membra torrida gelu, quassata
fractaque arma, claudi ac debiles equi.^{2 3 4}**

**bovendien zijn hun ledematen bevroren, hun spieren
door sneeuw verstijfd, hun lichaamsdelen door vorst
verschrompeld, hun wapens beschadigd en gebroken,
hun paarden kreupel en zwak.**

¹ bij het PPP 'praeusti' mag je 'sunt' toevoegen, waardoor het een perfectum passief wordt; dit is dus een ellips

² deze passage bevat ook weer asyndetons: alle zinsdelen zijn naast elkaar gezet zonder voegwoorden

³ er staat ook een chiasme in deze zin: 'nive' (A) 'rigentes nervi' (B) 'membra torrida' (B) gelu (A)

⁴ en een parallelisme: 'quassata fractaque' (A) arma (B) 'claudi ac debiles' (A) qui (B)

Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis;^{1 2 3 4}	Met deze ruitery, met deze infanterie staan jullie op het punt te vechten;
--	---

¹ deze zin bevat een parallelie, twee zinsdelen die qua opbouw op elkaar lijken: 'cum hoc equite' en 'cum hoc pedite'

² dat stukje vormt ook een anafoor, omdat beide zinsdelen beginnen met 'cum hoc'

³ het is ook een asyndeton, omdat er geen voegwoord tussen die zinsdelen zit

⁴ 'pugnaturi' is weer een PFA, een participium futurum actief, en die vertaal je hier met 'op het punt staan om te vechten'

reliquias extremas hostis¹, non² hostem habetis, ac nihil magis³ vereor⁴ quam ne cui⁵, vos cum pugnaveritis⁶, Alpes⁷ vicisse⁸ Hannibalem videantur⁹ 10.	jullie hebben de laatste resten van een vijand, niet een vijand voor je, en ik vrees niets meer dan dat de Alpen aan iemand, wanneer jullie zullen hebben gevochten, lijken te hebben overwonnen.
---	--

De zin loopt niet heel lekker in het Nederlands op deze manier; bedoeld is dat Scipio andermaal vaststelt dat de Carthaagse soldaten al erg verzwakt zijn door hun tocht door de Alpen, en dat hij vreest dat dadelijk niet de Romeinse soldaten de credits krijgen voor het verslaan van de Carthagers, maar het gebergte.

¹ 'reliquas extremas hostis' vormt een antiithese (tegenstelling) met 'hostem'; het betreft niet De Vijand, maar de laatste restjes ervan

² tussen dit zinsdeel en het vorige staat geen voegwoord, dus dit is wederom een asyndeton

³ 'nihil magis' (niets meer) is ook een antithese, want deze twee begrippen zijn ook (redelijk) tegengesteld aan elkaar

⁴ een deponens: een passief werkwoord dat je actief vertaalt; omdat 'vereor' een werkwoord van vrezen is, wordt het gevolgd door 'ne' in plaats van 'ut' om 'dat' uit te drukken

⁵ 'cui' is 'alicui' (aan iemand): want na woorden als 'ne' vervalt ali-

⁶ 'pugnaveritis' is een futurum exactum (zullen hebben gevochten)

⁷ 'Alpes' is een metonymie: de Alpen zelf kunnen de Carthagers niet verslaan; bedoeld is dat de ontberingen die de Carthagers geleden hebben op hun tocht door de Alpen, het leger verzwakt heeft

⁸ 'viciſſe' is een infinitivus perfectum

⁹ 'videantur' is ook weer een deponens, en een conjunctivus praesens vanwege 'ne'

¹⁰ van 'videantur' is een Ncl afhankelijk: 'Alpes vicisse' (dat de Alpen lijken te hebben overwonnen), want na een passieve persoonsvorm krijg je geen Acl maar een Ncl, een Nominativus cum Infinitivo

**Sed ita forsitan decuit¹, cum foederum
ruptore duce ac populo² deos ipsos sine
ulla humana ope committere ac profligare
bellum, nos³, qui secundum deos violati
sumus, commissum⁴ ac profligatum⁴
conficere.**

**Maar misschien heeft het zo moeten zijn, dat de goden
zelf zonder enige menselijke hulp tegen een leider en
volk, verbreker van verdragen, een oorlog beginnen en
bijna beslissen, (maar) dat wij, die na de goden zijn
gekrenkt, een begonnen en bijna besliste oorlog
afmaken.**

Een wat moeilijkere zin. Het punt wat hij hier wil maken is dat de Carthagers hun verdrag met de Romeinen verbroken hebben. Ze hadden een aantal jaar eerder namelijk afgesproken dat de Carthagers niet verder zouden gaan dan de rivier de Ebro. De schending van dit verdrag was niet alleen een krenking naar de Romeinen toe, maar vooral ook naar de goden, want zo'n verdrag werd gesloten terwijl goden als getuigen werden aangeroepen. Dus de goden hebben alle recht om zich te wreken. En dat hebben ze misschien wel gedaan door ze tijdens de opmars al zo stevig aan te pakken. De Romeinen hoeven het karwei alleen nog maar af te maken.

¹ de zin begint met een hoofdzin, 'Sed' t/m 'decuit' en daarvan hangen twee Acl's af: 'deos ipsos ... committere ac profligare' en 'nos...conficere';

² 'foederum ruptore duce ac populo': niet alleen de leider, Hannibal, maar ook het Carthaagse volk, wordt schuldig geacht aan verdragsschending, omdat Rome weliswaar de uitlevering van Hannibal had geeist, maar hem niet kregen van de Carthagers;

³ de Romeinse soldaten; het is een asyndeton want er zit geen voegwoord tussen; daarna volgt een betrekkelijke bijzin afhankelijk van 'nos'

⁴ 'commissum' (de begonnen) en 'profligatum' (bijna besliste) zijn PPP's; 'bellum' is weggelaten hier, dus dat kun je zien als een ellips

**Non vereor¹ ne quis² me haec vestri
adhortandi³ causa magnifice loqui⁴
existimet⁵, (sed) ipsum⁶ aliter animo
adfectum esse.**

**Ik ben niet bang dat iemand meent dat ik deze dingen
opschepperig zeg om jullie aan te sporen, (maar) dat ik
zelf in mijn binnenste anders gestemd ben.**

¹ na werkwoorden van vrezen, zoals 'vereor' krijg je geen 'ut' maar 'ne'. Om dan toch 'dat niet' uit te drukken, krijg je 'ne' én 'non'

² na 'ne' krijg je geen 'aliquis' (iemand) maar 'quis'

³ verwijst terug naar de hele passage ervoor, waarin hij dus beweert dat het eenvoudig wordt om de Carthagers te verslaan

⁴ een gerundivum; 'vestri' hoort erbij; het is genitivus omdat het achterzetsel 'causa' (om te) met genitivus gaat

⁵ infinitivus praesens passief

⁶ 'existemet' is een conjunctivus praesens, vanwege 'ne'; hier hangen twee Acl's vanaf: 'me loqui' en ('me) ipsum adfectum esse'

⁷ tussen deze Acl's en dus zinsdelen zit geen voegwoord; het is dus een asyndeton; in dit geval een adversatief asyndeton: het geeft een tegenstelling weer

**Licuit (mihi)¹ in Hispaniam, provinciam
meam², quo³ iam profectus eram, cum
exercitu ire meo⁴, ubi et⁵ fratrem⁶ consilii
participem^{7 8} a periculi socium^{8 9} haberem¹⁰
et Hasdrubalem¹¹ potius quam Hannibalem
hostem¹² et minorem¹² haud dubie molem¹²
¹³ belli;**

**Ik had naar Spanje, mijn provincie, waarheen ik al
vertrokken was, kunnen gaan met mijn leger, waar ik én
mijn broer zou hebben als deelgenoot van mijn plan en
als bondgenoot van het gevaar, én waar (ik) eerder
Hasdrubal dan Hannibal (zou hebben) als vijand en een
ongetwijfeld mindere dreiging van strijd;**

¹ 'mihi' is weggelaten achter 'licuit', dus dat is een ellips

² hiermee wordt bedoeld dat het zijn amtsgebied was, hij was daar de gouverneur

³ verwijst terug naar 'Hispaniam'

⁴ 'exercitu' en 'me' horen bij elkaar maar staan uit elkaar; dat is dus een hyperbaton

⁵ het oorspronkelijke plan, naar Spanje gaan, had twee grote voordelen, en die worden benadrukt door twee keer 'et'; et' ...
'et' is een polysyndeton: meer voegwoorden dan strikt noodzakelijk

⁶ Gnaeus Cornelius Scipio

⁷ tussen 'consilii' en 'participem' staat geen voegwoord, dus dat is een asyndeton

⁸ 'participem' (als deelgenoot) en 'socium' (als bondgenoot) vertaalt je hier predicatief bij 'fratrem' (broer);

⁹ In deze zin staat een parallellisme: 'consilii' (A) 'participem' (B) 'periculi' (A) 'socium' (B)

¹⁰ conjunctivus imperfectum; het geeft een mogelijkheid aan; die 'haberem' kun je in gedachten bij dat zinsdeel erna
kunnen denken

¹¹ 'Hasdrubalem' is de broer van Hannibal, en staat dus in contrast met de 'fratrem' van Scipio

¹² 'hostem' (als vijand) en 'minorem molem' (als mindere dreiging) is predicatief te vertalen bij 'Hasdrubalem', en staat dus
in contrast met 'participem' en 'socium'

¹³ betekent letterlijk 'zwaarte, gewicht' en is hier dus een metafoor

**tamen, cum praeterveherer¹ navibus
Galliae oram, ad famam huius hostis² in
terram egressus, praemisso equitatu³ ad
Rhodanum movi castra.**

**toen ik echter de kust van Gallië voorbijvoer met mijn
schepen, nadat ik in reactie op het gerucht over deze
vijand aan land was gegaan, ben ik opgerukt naar de
Rhône, nadat de ruitery vooruit was gestuurd.**

In deze zin refereert Scipio aan zijn treffen met Hannibal voordat hij de Alpen had bereikt.

Chronologisch is dit een wat ingewikkelde zin. Scipio hoorde dus op een bepaald moment over Hannibal ('huius hostis'),
blijkbaar op zee; daarop is hij aan land gegaan; toen is hij weer de zee op gegaan en is de kust van Gallië voorbij gevaren;
hij stuurde de ruitery vast vooruit en is toen opgerukt naar de Rhône.

¹ een conjunctivus imperfectum, vanwege 'cum'

² 'huius hostis' is een alliteratie

³ 'praemisso equitatu' is een ablativus absolutus, met een PPP ('praemisso') dus die vertaalt je voortijdig en passief

**Equestri proelio, qua parte copiarum¹
conserendi² manum fortuna data est³,
hostem^{4 5} fudi;**

**In een ruitergevecht, met dat deel van de troepen,
waarmee mij de kans gegeven is om het gevecht aan te
gaan, heb ik de vijand verdreven;**

¹ 'qua parte copiarum' verwijst terug naar de ruitery

² een gerundium; een genitivus, dus eigenlijk zou je het vertalen als 'de kans is gegeven van het gevecht aangaan'

³ 'mihi' is weggelaten, en dit is dus een ellips

⁴ tussen 'est' en 'hostem' staat geen voegwoord, en dit is dus een asyndeton

⁵ Hannibal

Scipio vermeldt dat hij degene is die de kans heeft gekregen het gevecht aan te gaan en de vijand te verdrijven; in de praktijk was hij hier niet bij, de ruitery was immers vooruitgezonden en hij was op zee, maar omdat hij de opperbevelhebber is, mag hij met de eer strijken.

**¹ peditum agmen², quod in modum
fugientium⁴ raptim agebatur^{3 5}, quia
adsequi terra non poteram, [neque]⁶
regressus ad naves [erat]⁶ quanta maxime
potui celeritate tanto maris terrarumque
circuitu, in radicibus⁷ prope Alpium huic
timendo⁸ hosti obvius fui.**

**Omdat ik de stoet infanteristen, die op de manier van
vluchtenden snel werd voortgejaagd, niet op het land kon
inhalen, ben ik, nadat ik ben teruggekeerd naar mijn
schepen, zo snel als ik kon gezien de zo grote omweg
over zee en land, deze te vrezen vijand tegemoet gegaan
bijna aan de voet van de Alpen.**

¹ de vertaling start met de bijzin vanaf 'quod' omdat het anders in het Nederlands nog verschrikkelijker wordt

² namelijk de infanterie van Hannibal

³ 'in modum fugientium raptim agebatur' (op de manier van vluchtenden snel werd voortgejaagd) is hoe Scipio het uitlegt; hij wil immers geen beeld van een sterk leger neerzetten, maar van een kudde angstige schapen

⁴ een zelfstandig gebruikt participium (PPA)

⁵ namelijk door Hannibal

⁶ [neque] en [erat] staan tussen vierkante haken omdat ze wel in de tekst staan die ons is overgeleverd, maar dit volgens de uitgever een overschrijffout betreft

⁷ betekent eigenlijk 'wortels'), en is hier vertaald met 'aan de voet van' - dus dat is een metafoor

⁸ een gerundivum bij 'huic...hosti' (deze te vrezen vijand); het is ironisch bedoeld want Scipio maakt de Carthagers belachelijk, bijvoorbeeld door ze voor te stellen als 'fugientium' (vluchtenden)

**Itaque vos ego¹, milites, non eo solum
animo² quo³ adversus alios hostes soletis,
pugnare velim⁴, sed cum indignatione
quadam atque ira, velut si servos⁵ videatis⁶
vestros⁷ arma repente contra vos⁸
ferentes.**

**Daarom zou ik willen, soldaten, dat jullie vechten, niet
alleen met die moed, waarmee jullie de gewoonte hebben
tegen andere vijanden te vechten, maar met een zekere
verontwaardiging en woede, alsof jullie zien dat jullie
slaven plotseling de wapens tegen jullie opnemen.**

¹ 'vos ego' (jullie ik) is een antithese: twee woorden met tegengestelde betekenis naast elkaar geplaatst voor meer nadruk

² 'eo...animo' (met die moed) is een hyperbaton: ze horen bij elkaar maar staan uit elkaar geplaatst; het staat ook in contrast met 'indignatione quidam atque ira' (een zekere verontwaardiging en woede)

³ 'quo' leidt een bijzin in, en verwijst terug naar 'eo ... animo'

⁴ een conjunctivus praesens - omdat het een mogelijkheid aangeeft

⁵ de Carthagers worden hier vergeleken met 'servos' (slaven), ook omdat ze, in Scipio's overdreven verhaal, nog onderdanen zijn van Rome na hun eerdere verloren oorlog; daarom noemde hij Hannibal eerder ook een 'servus populi Romani' (slaaf van het Romeinse volk); verraad door eigen slaven werd als iets heel ergs gezien

⁶ een conjunctivus praesens vanwege 'velut si' (alsof); en omdat het een werkwoord van zintuigelijke waarneming is, komt daarna geen Acl maar een AcP: een Accusativus cum Participio: 'servos...vestros...ferentes' (dat is gewoon hetzelfde als een Acl maar dan met een participium in plaats van een infinitivus)

⁷ 'servos...vestros' is weer een hyperbaton

⁸ 'vos' verwijst terug naar 'vos..., milites' (jullie, soldaten).

Hieronder geeft Scipio duizenden redenen voor zijn stelling dat de Carthagers hun leven aan de goedheid van de Romeinen te danken hebben en zich dus trouweloos gedragen door Rome aan te vallen. Die trouweloosheid is typerend voor de Carthagers, volgens de Romeinen. Dit zegt hij natuurlijk om de 'indignatione' (verontwaardiging) en 'ira' (woede) bij zijn soldaten te vergroten.

**Licuit (nobis)¹ (eos)² ad Erycem clausos³
ultimo supplicio humanorum
(supplicorum)⁴, fame⁵ interficere;**

**We hadden (hen), ingesloten bij de Eryx, kunnen doden
met de ergste straf van de menselijke (straffen), honger;**

¹ 'licuit' gaat met een dativus, die is hier weggelaten, dus dit is een ellips, waarbij 'nobis' is weggelaten; het betekent eigenlijk 'het was ons toegestaan', maar wordt hier vertaald als 'we hadden kunnen...'

² 'eos' (hen) is weggelaten, dus dat is ook een ellips; het verwijst naar de Carthagers

³ verwijst naar die weggelaten 'eos'

⁴ bij 'humanorum' (menselijke) is 'supplicorum' (straffen) weggelaten, dus wederom een ellips

⁵ het 'ultimo supplicio humanorum supplicorum' (de ergste straf van de menselijke straffen) is dus uithongering

**licuit¹ (nobis)² victricem classem in
Africam traicere atque intra paucos dies
sine ullo certamine Carthaginem delere;**

**we hadden onze zegevierende vloot kunnen overzetten
naar Afrika en Carthago binnen enkele dagen zonder enig
gevecht kunnen vernietigen;**

¹ omdat ook deze zin begint met 'licuit', is het een anafloor met de vorige zin

² ook hier is 'nobis' weggelaten, dus een ellips.

**¹ veniam dedimus precantibus², emisimus
ex obsidione,³ pacem cum victis⁴ fecimus,
tutela⁵ deinde nostrae (eos)⁶ duximus,
cum Africo bello urgerentur⁷ ⁸.**

**we hebben vergiffenis gegeven aan hen, toen ze erom
vroegen, we hebben hen laten gaan uit de belegering, we
hebben vrede gesloten met hen toen ze overwonnen
waren, we beschouwden hen vervolgens als onder onze
bescherming, toen ze in het nauw gebracht werden door
de Afrikaanse oorlog.**

¹ tussen de vorige zin en deze zou je 'maar integendeel' kunnen plakken, want het geeft een tegenstelling aan: we hadden ze helemaal kunnen vernietigen, maar hebben dat niet gedaan, in tegendeel zelfs

² een zelfstandig gebruikt PPA en verwijst terug naar de Carthagers, toen Rome Carthago had kunnen vernietigen zonder enig gevecht ('licuit sine ullo certamine Carthaginem delere')

³ 'emisimus ex obsidione' (we hebben hen laten gaan uit de belegering), dat verwijst terug naar toen ze 'clausos' (ingesloten waren) 'ad Erycem' (bij de Eryx)

⁴ een zelfstandig gebruikt PPP en verwijst ook terug naar de Carthager

⁵ 'tutela' en 'nostrae' vormen samen een hyperbaton; ze hielpen de Carthagers in de Afrikaanse oorlog door hen van graan uit Italië te blijven voorzien

⁶ 'eos' is weggelaten, dus weer een ellips, en verwijst ook weer terug naar de Carthagers

⁷ 'urgerentur' is een conjunctivus imperfectum passief vanwege 'cum'

⁸ deze zin bevat een aantal asyndetons, omdat het voegwoord ontbreekt tussen de eerste vier zinsdelen

**Pro his impertitis furiosum iuvenem¹
sequentes oppugnatum² patriam nostram
veniunt.**

**In ruil voor deze gunsten komen ze om ons vaderland te
belegeren, terwijl ze een bezeten jongeman volgen.**

¹ 'furiosum iuvenem' (een bezeten jongeman) is de jonge Hannibal; hij was toen een jaar of 29; het vormt een woordgroep met 'sequentes', dus 'een bezeten jongeman volgend'

² een supinum, wat je niet hoeft te kennen, maar dat vertaal je met 'om te belegeren'

**Atque utinam¹ pro decore² tantum hoc
vobis et non pro salute esset certamen³!**

**En ach, was deze strijd voor jullie alleen maar voor de eer
en niet voor het behoud.**

¹ 'utinam' leidt hier een onvervulbare wens van het heden in, en wordt gevolgd door een conjunctivus: 'esset'

² 'pro decore' (voor de eer) staat in contrast met 'pro salute' (voor het behoud)

³ 'hoc...certamen' is een hyperbaton: ze horen bij elkaar maar staan uit elkaar.

**Non de possessione Siciliae ac Sardiniae,
de quibus quondam agebatur^{1 2}, sed pro
Italia vobis³ est pugnandum.**

**Niet om het bezit van Sicilië en Sardinië, waarom het eens
ging, maar voor Italië moet er door jullie gestreden
worden.**

¹ 'agebatur' is zowel de persoonsvorm van de eerste hoofdzin, van 'Non...Sardiniae', maar ook van de bijzin erna;
'quibus' verwijst terug naar 'Siciliae ac Sardiniae'

² 'de quibus quondam agebatur' verwijst terug naar de Eerste Punische Oorlog, toen de Romeinen en de Carthagers oorlog voerden over het bezit van deze twee eilanden

³ een dativus auctoris; bij een gerundivum van verplichting, zoals bij 'pugnandum est' (er moet gevochten worden) staat diegene door wie het gedaan moet worden, niet in de ablativus maar in de dativus

**Nec¹ est alius ab tergo exercitus qui³, nisi
nos⁴ vincimus⁵, hosti obsistat, nec Alpes
aliae sunt, quas^{6,7} dum superant,
comparari⁸ nova possint⁹ praesidia;**

**En er is geen ander leger in de rug, om, als wij niet
overwinnen, aan de vijand weerstand kan bieden, noch
zijn er andere Alpen, zodat, terwijl zij deze overtrekken,
nieuwe garnizoenen in gereedheid gebracht kunnen
worden;**

Scipio benadrukt nogmaals dat het van het grootste belang is om NU te winnen van de Carthagers, want er is geen reserveleger achter de hand, en ook geen reserve-Alpen om ze nogmaals tegen te houden;

¹ 'Nec ... nec' (en niet...en niet) is een polysyndeton: meer voegwoorden dan nodig; en deze twee zinnen lopen parallel aan elkaar, ze zijn een beetje hetzelfde opgebouwd (er is/zijn niet een andere....), dus dat is een parallellisme

² 'alius' congrueert met 'exercitus' en is dus een hyperbaton omdat ze uit elkaar staan; en samen met 'ab tergo' vormt het dan een chiasme: 'alius' (A) 'ab' (B) 'tergo' (B) 'exercitus' (A)

³ 'qui' verwijst terug naar 'alius ... exercitus' en leidt de bijzin in die eerder gaat bij 'hosti obsistat'; 'obsistat' is een conjunctivus, waardoor je deze zin iets anders kan vertalen, als een finale bijzin (om weerstand te bieden) of als een definiërende bijzin (die zodanig is dat het weerstand kan bieden)

⁴ 'nisi nos' is een alliteratie

⁵ een indicativus praesens, wat deze zin met 'nisi' een realis maakt: Scipio acht het reëel dat de Romeinen niet gaan winnen; wat eigenlijk wat gek is na zijn eerdere uiteenzetting dat de tegenstanders die nog over zijn, op sterven na dood zijn

⁶ tussen 'sunt' en 'quas' kun je 'ut' toevoegen, dat dan het onderschikkende voegwoord is voor de laatste bijzin, beginnend bij 'comparari'

⁷ verwijst terug naar 'Alpes aliae' (andere Alpen)

⁸ een infinitivus praesens passief

⁹ een conjunctivus praesens, vanwege het weggelaten 'ut'

**hic¹ est obstandum², milites³, velut si ante
Romana moenia pugnemus⁴.**

**hier moet weerstand geboden worden, soldaten, alsof wij
vechten voor de muren van Rome.**

¹ 'hic' congrueert nergens mee, en kan ook niet het onderwerp zijn bij de persoonsvorm aangezien 'obstandum' onzijdig is; het moet dus wel 'hier' betekenen;

² 'obstandum est' is een gerundivum van verplichting (er moet weerstand geboden worden); dit is onpersoonlijk gebruikt, want hij noemt geen specifiek onderwerp; het onderwerp is feitelijk natuurlijk de 'milites'

³ 'milites' is een vocativus

⁴ een conjunctivus praesens, vanwege 'velut si'

**Unusquisque se non corpus suum sed
coniugem ac liberos parvos armis
protegere putet;^{1 2 3}**

**Laat een ieder menen dat hij niet (slechts) zijn eigen
lichaam, maar zijn vrouw en kleine kinderen met zijn
wapens beschermt;**

¹ een conjunctivus praesens, in de hoofdzin ditmaal, en is een adhortativus / aansporing (laat eenieder menen)

² van 'putet' hangt een Acl af: 'se ... protgere'; 'se' (hij) is reflexief, verwijst terug naar het onderwerp van de zin, namelijk 'unusquisque'; de andere accusativi in deze zin zijn objectsaccusativi, en zijn dus de lijdende voorwerpen in de zin

³ 'protegere putet' is een alliteratie

**nec domesticas solum agitet¹ curas² sed
identidem hoc³ animo reputet² nostras
nunc interi manus⁴ senatum populumque
Romanum:**

**en laat hij niet alleen denken aan zijn privé-zorgen, maar
laat hij telkens weer in zijn geest het volgende
overdenken, dat de senaat en het volk van Rome nu naar
onze handen kijken:**

¹ ook 'agitet' en 'reputet' zijn conjunctivi praesens in de hoofdzin, net als 'putet' hiervoor, en zijn adhortativi, dus aansporingen

² 'domesticas...curas' (privé-zorgen) is een hyperbaton: ze horen bij elkaar maar staat uit elkaar; het gaat hier om de zorgen om vrouw en kleine kinderen ('coniugem ac liberos parvos'); deze staan in contrast met, of zijn slechts een klein deel van het grotere plaatje: het overleven van de Romeinse Republiek

³ een accusativus enkelvoud en congrueert dus niet met die 'animo', en vertaal je hier als 'het volgende'; van 'reputet' hangt een Acl af: 'interi...senatum populumque Romanum' (dat laatste is trouwens een vast gezegde: SPQR, wat het nog plechtiger maakt)

⁴ 'nostras...manus' is een hyperbaton

**qualis nostra vis virtusque¹ fuerit², talem
deinde fortunam illius urbis ac Romani
imperii fore³.**

**dat, zoals onze kracht en deugd zal zijn, zodanig
vervolgens het lot van die stad en het Romeinse Rijk zal
zijn.**

¹ 'vis virtusque' is een alliteratie

² 'fuerit' is een futurum exactum en 'fore' een futurum; dat wil zeggen, op de tijdslijn, dat beide in de toekomst liggen, maar de kracht en deugd ('vis virtusque') op het slagveld eerder zal zijn dan het resultaat: het lot van Rome en het Romeinse Rijk ('fortunam illius urbis ac Romani imperii')

³ 'fore' is hetzelfde als 'futuram esse': samen met 'talem fortunam' is het nog een Acl afhankelijk van 'reputet'.

Tot zover Livius' beeld van Scipio. Scipio vertelt dus eerst uitgebreid hoe kapot de vijand wel niet is, om zijn mannen moed in te spreken; daarna vertelt hij, om ze te motiveren om te vechten, dat het echt heel belangrijk is dat ze hun uiterste best doen, omdat het voortbestaan van Rome op het spel staat. Livius lijkt hier al duidelijk te maken dat Scipio de Carthagers danig onderschat en de eigen manschappen overschat, en het is nogal de vraag dus of hij wel de juiste legeraanvoerder is...

In het volgende stuk vertelt Hannibal hoe Scipio pas zes maanden legeraanvoerder is, dat hij zijn eigen leger grotendeels in de steek heeft gelaten door het achter te laten bij zijn broer in Spanje, en nu met rekruten die nederlagen hebben geleden in Germanië en die hij slecht kent. En dan gaan zij het opnemen tegen Hannibal die praktisch geboren is in het hoofdkwartier van een briljant veldheer?! En dat tegen zulke doorgewinterde soldaten?!

**Quocumque circumtuli oculos, plena
omnia video animorum ac roboris,
veteranum peditem¹, generosissimarum²
gentium equites frenatos infrenatosque³,
vos socios fidelissimos fortissimosque⁴,
vos, Carthaginienses, cum ob patriam, tum
ob iram iustissimam^{5 6} pugnatueros⁷.**

**Waarheen ook maar ik heb rondgekeken, zie ik alles vol
van moed en kracht, een beproefde infanterie, (en) ruiters
van de edelste volkeren met getoomde paarden en
zonder getoomde paarden, jullie, onze trouwste en
dapperste bondgenoten, jullie, Carthagers, die zowel
vanwege het vaderland als vanwege zeer rechtvaardige
woede op het punt staan te vechten.**

¹ deze infanterie heeft al twintig jaar gediend

² een superlativus, congruerend met 'gentium'; samen is dat een alliteratie

³ 'frenatos infrenatosque' is een antithese: twee tegenovergestelde begrippen naast elkaar geplaatst; Spaanse ruiters reden met teugels, Namibische ruiters zonder

⁴ 'fidelissimos fortissimosque' zijn ook twee superlativi en vormen ook samen een alliteratie

⁵ 'cum ... iustissimam' is een parallelisme: deze twee zinsdelen hebben een vergelijkbare opbouw

⁶ wederom een superlativus; de zeer rechtvaardige woede waar hij het hier over heeft, heeft te maken met het feit dat hij later aanhaalt, dat de Romeinen een heel arrogant volk is dat meent alles en iedereen te moeten overheersen, en de Carthagers wil dicteren wat ze wel en niet mogen, en ze in het verleden ook bijvoorbeeld schatplichtig te hebben gemaakt aan de Romeinen

⁷ een PFA (participium futurum actief) dat congrueert met 'Carthaginienses'

**Inferimus bellum infestisque signis
descendimus in Italiam, tanto audacius
fortiusque¹ pugnaturi² quam hostis³,
quanto⁴ maior⁶ spes, maior⁶ est animus⁵
inferentis⁷ vim quam arcentis⁸.**

**Wij vallen aan en met ten aanval gerichte veldtekens
dalen wij af naar Italië, terwijl we op het punt staan des te
moediger en dapperder te vechten dan de vijand, (want)
hoe groter de hoop is, hoe groter de moed is van degene
die aanvalt dan van degene die afweert.**

¹ 'audacius fortiusque' (moediger en dapperder) zijn twee comparativi en een tautologie (ze betekenen zo ongeveer hetzelfde); vergeleken wordt de moed van de Carthagers (wij) versus de vijand ('hostis'); deze 'quam' betekent dus 'dan' in de vergelijking

² een PFA en congrueert met het onderwerp 'wij' (-mus)

³ namelijk: de Romeinen

⁴ tussen deze en de vorige zin zit geen voegwoord, dit is dus een asyndeton; er is iets als 'nam' (want) weggelaten;

⁵ 'maior ... animus' is een parallellisme: deze twee zinsdelen zijn ongeveer hetzelfde opgebouwd

⁶ 'maior' is weer een comparativus

⁷ een zelfstandig gebruikt PPA, zijn de Carthagers, de wij-persoon in deze zin; zij zijn dus in het voordeel omdat zij goede hoop hebben en veel moed hebben om aan te vallen, en dus om te winnen

⁸ ook een zelfstandig gebruikt PPA, is de 'hostis' (vijand) en dus Rome, en staat dus in contrast met 'inferentis'

**Accendit¹ praeterea et stimulat¹ animos
dolor, iniuria, indignitas³.**

**Verdriet, onrecht (en) verontwaardiging vuren aan en
prikkelen bovendien onze geesten.**

¹ 'accendit' en 'stimulat' vormen hier een tautologie: ze betekenen ongeveer hetzelfde

² 'dolor, iniuria, indignitas' is een trikolon, een asyndeton, en een climax

**Ad supplicium depoposcerunt me ducem
primum, deinde vos omnes^{1 2} qui³
Saguntum oppugnassetis⁴;**

**Voor de doodstraf hebben ze eerst de uitlevering van mij,
jullie aanvoerder, geëist, daarna van jullie allen, omdat
jullie Saguntum hadden aangevallen;**

¹ 'me ducem (A) primum (B), deinde (B) vos omnes (A)' is een chiasme

² 'vos omnes' is een retorische overdrijving; althans, uit niets is gebleken dat Rome de uitlevering van het gehele Carthaagse leger heeft geëist, maar het vergroot waarschijnlijk wel de verontwaardiging om de verschrikkelijke wreedheid van de Romeinen

³ 'qui' leidt hier een betrekkelijke bijzin is, met een conjunctivus; een betrekkelijke bijzin met een indicativus geeft simpelweg een feit weer; met een conjunctivus zit daar een extra laag bij, in dit geval causaal/oorzakelijk, en dan kun je 'qui' vertalen als 'omdat'

⁴ een verkorte vorm van 'oppugnassetis' en een conjunctivus plusquamperfectum (omdat het eerder heeft plaatsgevonden dan het 'depoposcerunt' (hebben geëist))

(nos) deditos¹ ultimis cruciatibus adfecturi fuerunt². wanneer we ons hadden overgegeven, waren ze van plan geweest ons de ergste folteringen aan te doen.

Dit stuk staat in sterk contrast met wat Scipio eerder vertelde, dat de Romeinen zo ontzettend mild waren geweest ten opzichte van de Carthagers na afloop van de Eerste Punische Oorlog: ze hadden hen de ergste folteringen kunnen aandoen (uithongeren), of kunnen gijzelen, of Carthago met de grond gelijk kunnen maken, maar ze hadden zich heel mild opgesteld.

¹ 'deditos' (overgegeven) is een PPP, hier vertaald met een temporele bijzin (wanneer we ons hadden overgegeven)

² 'adfecturi fuerunt' is een PFA + een perfectumvorm van esse, en dat betekent dat ze in het verleden van plan waren geweest om hen iets aan te doen; wat ze hen aan hadden willen doen staat in de ablativus: 'ultimis cruciatibus'

Crudelissima¹ ac superbissima gens sua omnia² suique arbitrii facit²; Het zeer wrede en trotse volk maakt alles tot het zijne en legt alles zijn wil op;

¹ 'crudelissima' (zeer wrede) en 'superbissima' (zeer trotse) zijn superlativi, congruerend met 'gens' (volk);

² 'facit' en 'omnia' moet gebruikt worden bij zowel 'sua (omnia facit)' (maakt alles tot het zijne) als bij '(omnia suique arbitrii facit)' (legt alles zijn wil op); dit lijkt een wat zwak parallellisme: als je de zin aanvult, dan krijg je: superbissima gens (A) sua (B) omnia (C) facit (D) et superbissima gens (A) omnia (C) sui arbitrii (B) facit (D)

cum quibus bellum, cum quibus pacem¹ habeamus, se modum imponere³ aequum censet². Het vindt het rechtvaardig dat het bepaalt met wie wij oorlog, met wie wij vrede moeten hebben.

Toen de Romeinen twintig jaar eerder de Eerste Punische Oorlog hadden gewonnen, stelden ze met de Carthagers een vredesverdrag op, het zogenaamde Ebro-verdrag. Daar is onder meer afgesproken dat de Carthagers hun territorium niet mochten uitbreiden voorbij de rivier de Ebro in Spanje; dus ten zuiden mochten ze wel komen, ten noorden niet; Saguntum lag ten zuiden van de Ebro, dus daar mochten de Carthagers wel komen, maar na het afsluiten van het verdrag had Rome een bondgenootschap gesloten met de Saguntijnen; er is destijds erg lang vergaderd door de Romeinse senaat over of ze wel of niet moesten ingrijpen, met een oorlog tot gevolg; ondertussen ging Saguntum ten onder. Dit leidde trouwens tot de gevleugelde uitspraak: *senatu deliberante perit Saguntum*, wat nog steeds wel gebruikt wordt als na een eindeloze overlegsituatie, de boel reddeloos verloren lijkt.

¹ 'cum quibus (A) bellum (B), cum quibus (A) pacem (B)' is een parallellisme: de zinnen zijn op dezelfde wijze opgebouwd; het is ook een anafoor omdat beide zinsdelen met dezelfde woorden starten: 'cum quibus'

² 'censet' leidt een Acl in: 'se (A) (modum) imponere (I)

³ 'modum imponere' leidt een indirecte oftewel afhankelijke vraagzin in: 'cum quibus...pacem habeamus'; de directe vraag zou zijn: 'Met wie moeten we oorlog, met wie moeten we vrede hebben?' en dat is een conjunctivus dubitativus, oftewel van twijfel; nu is het afhankelijk van 'modum imponere' dus: 'het bepaalt met wie wij oorlog, met wie wij vrede moeten hebben' Met wie ze in geen oorlog hadden moeten voeren was Saguntum, althans, tja, dat was dus een lastig punt voor de Romeinen; maar ze hadden dus geen oorlog mogen starten zonder toestemming van de Romeinen.

Circumscribit includitque¹ nos terminis montium fluminumque², quos non excedamus,³ neque eos, quos statuit, terminos⁴ observat:

Het beperkt ons en sluit ons in met grenzen van bergen en rivieren, die wij niet mogen overschrijden, en niet neemt het die grenzen in acht, die het heeft vastgesteld.

¹ 'circumscribit' en 'includit' vormen een tautologie: ze betekenen ongeveer hetzelfde

² 'terminis montium fluminumque' (door grenzen van bergen en rivieren) lijkt een retorische overdrijving aangezien alleen de rivier de Ebro genoemd is in het verdrag

³ 'quos non excedamus' is weer een relatieve bijzin met een conjunctivus, dus niet enkel een feit: die wij niet overschrijden' maar er zit een extra laag in: dat ze dat niet MOGEN

⁴ 'eos (A), quos (B) statuit (B), terminos (A)' is een chiasme, en 'eos ... terminos' (die grenzen) een hyperbaton; 'eos terminos' verwijst naar de Ebro; de Romeinen hadden gezegd dat dat de invloedssfeer van de Carthagers was, maar de Romeinen waren daar toch heen gegaan om in te grijpen; dus de Romeinen hielden zich niet aan de grenzen die ze zelf hadden gesteld. Dus de Carthagers hebben zich wel gehouden aan de afspraken, en de Romeinen hebben zich er niet aan gehouden, terwijl ze die zelf hadden bedacht

'Ne transieris¹ Hiberum;

"Ga niet de Ebro over;

¹ een conjunctivus in de hoofdzin, met 'ne', wat op een verbod duidt: doe dat niet

ne quid rei tibi sit¹ cum Saguntinis."

laat je niet in met de Saguntijnen."

¹ ook 'sit' is zo'n conjunctivus van verbod

² 'rei tibi sit cum' is een uitdrukking: je inlaten met iemand

Hier spreekt Hannibal namens het Carthaagse front:

Ad Hiberum est Saguntum?¹

Is/Ligt Saguntum aan de Ebro?

¹ dit is een retorische vraag

"Nusquam te vestigio moveris¹."

"Beweeg je nergens van je plaats."

Hier spreekt weer de Romein:

¹ 'moveris' is wederom een conjunctivus; dit is eigenlijk weer een verbod, maar dan met 'nusquam' ipv 'ne'.

Parum est quod veterrimas¹ provincias meas, Siciliam ac Sardiniam, [ademisti]?

Is het niet genoeg dat je mijn oudste provincies, Sicilië en Sardinië, [hebt afgepakt]?

Hier spreekt weer Hannibal:

¹ een superlativus, congruerend met 'provincias meas'

² 'ademisti' is weggelaten, dus een ellips; deze provincies zijn in 241 en 238 v.Chr. afgenomen van de Carthagers, dus aan het eind van de Eerste Punische Oorlog

Adimis¹ etiam Hispanias et, si inde² cessero³, in Africam transcendes.

Je bent ook de Spaanse provincies af aan het pakken en, als ik daarvandaan zal zijn weggegaan, zul je naar Afrika oversteken.

¹ het is nog geen feit dat de Romeinen Spanje afpakken, maar Hannibal presenteert het wel als zodanig om de woede van de troepen te vergroten;

² vanaf Spanje

³ een futurum exactum

⁴ een futurum, en gebeurt dus na het futurum exactum 'cessero'

[Transcendes]¹ autem?

Zúl je oversteken, zeg ik dat?

¹ 'Transcendes' is weggelaten, en is dus een ellips; het is ook een futurum; het is een herhaling van de 'transcendes' van de vorige zin

Transcendisse² (te) dico¹.

Ik zeg dat je bent overgestoken.

¹ een herhaling van de vorige zin: de Romein ZAL niet oversteken, maar is al overgestoken, volgens Hannibal, dus 'transcendisse' is een perfectum

² 'transcendisse' is een verkorte Acl afhankelijk van 'dico'; 'te' (jij) is weggelaten, dus wederom een ellips

Duos consules huius anni, unum³ in Africam, alterum³ in Hispaniam² miserunt.¹

Ze hebben de twee consuls van dit jaar, de één naar Afrika, de ander naar Spanje gestuurd.

¹ dit is de uitleg van de vorige zin

² unum (A) in Africam (B), alterum (A) in Hispaniam (B) is een parallellisme

³ 'unum' is Sempronius', alterum' is Scipio

**Nihil usquam nobis relictum est nisi quod
armis vindicarimus^{1 2}.**

**Niets is ergens/Nergens is iets voor ons achtergelaten,
behalve dat wat wij met wapens zullen hebben opgeëist.**

¹ 'vindicarimus' is een futurum exactum

² deze oorlog is dus een 'bellum iustum': een gerechtvaardigde oorlog, want ze hebben geen kans meer om te overleven als ze niet de wapens opnemen

**Illis¹ timidis et ignavis² esse licet, qui³
respectum habent, quos³ sua terra, suus
ager⁴ per tuta ac pacata⁵ itinera fugientes⁶
accipient:**

**Hun is het toegestaan angstig en laf te zijn, die een
toevluchtsoord hebben, die hun eigen land, hun eigen
grond zal ontvangen, terwijl ze vluchten over veilige en
vredige wegen:**

¹ 'illis' verwijst naar de Romeinse soldaten; het is een dativus omdat 'licet' (het is toegestaan) met een dativus gaat

² 'timidis et ignavis' (angstig en laf) een tautologie: ze betekenen ongeveer hetzelfde

³ 'qui' en 'quos' vormen een anafoor, omdat deze zinsdelen met (ongeveer) hetzelfde woord beginnen

⁴ 'sua terra, suus' is een (zwakke) alliteratie aangezien er twee keer een 's' vlak bij elkaar staat; het is ook een parallelisme en asyndeton; deze stijlmiddelen leggen de nadruk op het feit dat de Romeinen zich op hun eigen veilige grond bevinden

⁵ 'per tuta pacata itinera fugientes' (terwijl ze vluchten over veilige en vredige wegen) is een participiumwoordgroep;

⁶ tautologie: tuta ac

⁷ een futurum; het onderwerp is 'sua terra' (hun eigen land) en 'suus ager' (hun eigen akker)

**vobis¹ necesse est² fortibus viris³ esse et,
omnibus inter victoriam mortemve certa
desperatione abruptis,⁴ aut vincere aut,⁵ si
fortuna dubitabit⁶ in proelio potius⁷ quam
in fuga mortem oppetere.**

**het is voor jullie noodzakelijk om dappere mannen te zijn
en, omdat het zeker is dat er op niets valt te hopen dan de
overwinning of de dood, om ofwel te winnen ofwel, als
het lot zal twijfelen, te sterven in een gevecht liever dan
op de vlucht.**

¹ verwijst naar de Carthaagse soldaten; staat dus in contrast met de 'Illis' uit de vorige zin

² van 'necesse est' hangen drie infinitivi af: 'esse', 'vincere' en 'oppetere'; dit is dus een soort trikolon; 'necesse est' staat in contrast met het 'licet' uit de vorige zin

³ een dativus, congruerend met 'vobis' en een soort naamwoordelijk deel van het gezegde (jullie = dappere mannen); 'fortibus viris' staat in contrast met 'timidis et ignavis' uit de vorige zin; door al die overeenkomsten zou je kunnen spreken van een parallellisme met dat eerste zinsdeel van de vorige zin

⁴ een ablativus absolutus (omnibus abruptis) met een aantal bepalingen erin (inter victoriam mortemve en certa desperatione); het is ook een chiasme: omnibus (A) inter victoriam mortemve (B) certa desperatione (B) abruptis (A)

⁵ 'aut ... aut ...' is een polysyndeton; de ene optie (vincere) verwijst terug naar 'victoriam' en de tweede optie (in proelio potius quam in fuga mortem oppetere) verwijst terug naar 'mortem'; door twee keer die twee opties naast elkaar te stellen, benadrukt Hannibal nogmaals dat er geen middenweg is: het is of overwinnen en leven, of verliezen en sterven

⁶ het polysyndeton wordt onderbroken door een bijzin met een realis erin: omdat 'dubitabit' een indicativus is, geeft Hannibal hier aan dat het een reële optie is dat ze zullen sterven; dit is overigens ook een eufemisme, want hij noemt het 'in het geval het Lot twijfelt,' maar hij bedoelt 'in het geval het Lot tégen ons is'

⁷ 'proelio potius' is een alliteratie; 'potius' een vergrotende trap; en een chiasme 'in proelio (A) potius (B) quam (B) in fuga (A)

**Si hoc¹ [bene fixum]² omnibus destinatum
in animo est, iterum dicam³, vicistis;**

**Als dit voor allen vastbesloten is in jullie geest, dan zal ik
opnieuw zeggen: jullie hebben gewonnen;**

¹ verwijst terug naar de hele vorige zin

² woorden tussen vierkante haken geven aan dat ze volgens de moderne uitgevers niet in de oorspronkelijke tekst van Livius stonden; die slaan we dus over

³ ...

**nullum contemptu² mortis incitamentum¹
ad vincendum³ homini ab dis
immortalibus⁴ acrius⁵ datum est."**

**Er is geen enkele scherpere aansporing tot overwinnen
gegeven aan de mens door de onsterfelijke goden dan
verachting voor de dood."**

¹ een chiasme: nullum (A) contemptu (B) m[ortis (B) incitamentum (A); 'nullum incitamentum is het onderwerp bij 'datum est'

² een ablativus van vergelijking, dus (acrius/scherper) 'dan de verachting (voor de dood)'

³ een gerundivum, congruerend met 'nullum incitamentum'; een gerundi(v)um met 'ad' vertaal je met 'om te'

⁴ dis immortalibus' is een pleonasme, want goden zijn altijd onsterfelijk

⁵ een comparativus van 'acer', congrueert ook met 'nullum incitamentum'

In Carthago

**Secundum¹ haec dicta Magonis³ laetis
omnibus⁴, Himilco, vir factionis Barcinae,⁵
locum Hannonis increpandi esse⁷ ratus,**

**Terwijl allen na deze woorden van Mago blij waren, zei
Himilco, een man van de Barcas-partij, menend dat er een
gelegenheid was om tegen Hanno uit te varen:**

¹ kan 'tweede' betekenen, maar hier dus 'na'

² zelfstandig gebruikt PPP; eigenlijk betekent het 'de gezegde dingen', wat dus hetzelfde is als 'de woorden'; het congrueert met 'haec'

³ Mago is een broer van Hannibal, die als bode komt vertellen over de overwinningen van Hannibal en komt vragen om meer middelen: meer soldaten, meer geld, meer voedsel;

⁴ 'laetis omnibus' (terwijl allen blij waren) is een ablativus absolutus zonder participium; je zou het niet bestaande participium van esse, 'essentibus', erbij kunnen denken

⁵ Himilco is (dus) iemand die bij de Barcas-partij hoort, een politieke partij verbonden aan de familie van Hannibal Barcas

⁶ een gerundivum, congruerend met Hannonis; het is genitivus omdat 'locum' (gelegenheid om) met een genitivus gaat

⁷ 'locum...esse' is een Acl afhankelijk van 'ratus' (menend);

⁸ eigenlijk een P+ PP, maar het is een deponens: het heeft dus geen actieve vormen, en dit mag je daarom vertalen als PPA

"Quid est, Hanno?" inquit;

"Welnu, Hanno?" zei hij;

**"Etiam nunc (te) paenitet¹ belli suscepti²
adversus Romanos?"**

**Heb je ook nu nog spijt van de ondernomen oorlog tegen
de Romeinen?"**

¹ 'paenitet' gaat met een accusativus, die dan aangeeft wie diegene is die spijt heeft; bijvoorbeeld: 'me paenitet' betekent: 'het spijt mij' of 'ik heb spijt'; in deze zin kun je 'te' erbij denken, wat dus Hanno is - dat is een ellips (een weglating)

² een PPP congruerend met 'belli'

iube¹ dedi Hannibalem²;

Beveel dat Hannibal wordt uitgeleverd;

Dit moet je lezen met een spottende toon: Himilco herhaalt hier blijkbaar de eerdere woorden van Hanno van voor het uitbreken van de oorlog.

¹ 'iube' is imperativus

² 'dedi Hannibalem' is een Acl, waarbij 'dedi' een infinitivus praesens passief is

**veta¹ in tam prosperis rebus grates deis
immortalibus³ agi²;**

**verbied dat in zo voorspoedige omstandigheden dank
wordt betuigd aan de onsterfelijke goden;**

Himilco blijft Hanno bespotten; iedereen dankt de goden voor de fantastische overwinning van de Carthagers, en Himilco laat Hanno zeggen dat dat niet zou mogen.

¹ een imperativus

² die imperativus wordt gevolgd door een Acl, namelijk 'grates ... agi', waarbij 'agi' ook weer een infinitivus praesens passief is; door de overeenkomsten met de vorige zin, zou je kunnen zeggen dat het een parallisme is

³ 'deis immortalibus' is een pleonasme: goden zijn onsterfelijk, dus dat 'immortalibus' geeft extra nadruk aan hun belangrijkheid en maakt het verbieden om hen te danken, extra schrijnend

**audiamus¹ Romanum senatorem² in
Carthaginiensium curia.³**

**laten we luisteren naar de Romeinse senator in het
senaatsgebouw van de Carthagers.**

¹ een conjunctivus praesens in de hoofdzin; hier is het een aansporing: laten we luisteren

² 'Romanum senatorem' (Romeinse senator) is ook spottend: hiermee bedoelt Himilco Hanno

³ de Carthagers zullen andere termen hebben gehad voor hun senaat, senaatsgebouw en senatoren, maar Livius beschrijft ze vanuit de Romeinse bril

**Tum Hanno (dixit)¹: "tacuissem² hodie,
patres conscripti³, ne⁴ quid⁵ in communi⁶
omnium gaudio, minus laetum quod esset⁷
vobis, loquerer;**

**Toen zei Hanno: "Ik zou vandaag gezwezen hebben,
heren senatoren, opdat ik niet iets zou zeggen in de
gemeenschappelijke vreugde van allen, wat voor jullie
minder heuglijk zou zijn;**

Deze zin is vreselijk in het Nederlands zo, maar het betekent dat Hanno zich zegt te realiseren dat iedereen nu hartstikke blij is met de overwinning van Hannibal, en dat hij niet van plan was geweest om vandaag die vreugde lek te prikken met zijn kritische vragen en opmerkingen.

¹ een werkwoord van zeggen is weggelaten bij 'Hanno': ellips dus

² een conjunctivus plusquamperfectum: irrealis van het verleden: 'ik zou hebben gezwezen', maar doet het dus nu toch niet

³ een vocativus

⁴ 'ne' gaat met een conjunctivus: 'loquerer': opdat ik niet zou zeggen

⁵ na woorden zoals 'ne' krijg je niet 'aliquid' maar 'quid', dus die ali- valt weg

⁶ 'communi' congrueert met 'gaudio' (in de gemeenschappelijke vreugde), en 'omnium' (van allen) is daar weer een bijvoeglijke bepaling bij

⁷ een conjunctivus; dat kan soms in een betrekkelijke bijzin, als het bijvoorbeeld definiërend is: iets wat zodanig is dat het de feestvreugde verkleint; dus het gaat niet om specifieke woorden die de feestvreugde verkleinen, maar hij doelt op woorden die de eigenschap hebben om de feestvreugde te verkleinen;

**(sed) nunc interroganti² senatori,
paeniteatne adhuc suscepti adversus
Romanos belli, si reticeam¹, aut superbus
aut obnoxius videar,³ quorum⁴ alterum⁴ est
hominis alienae libertatis obliti, alterum⁴
(est hominis) suae^{5 6} (libertatis obliti).**

**(maar) als ik nu niet zou antwoorden aan de senator, die
vraagt of ik nog spijt heb van het ondernemen van een
oorlog tegen de Romeinen, dan zou ik of arrogant of
slaafs/laf schijnen, waarvan de ene houding eigen is aan
een man, die de vrijheid van een ander vergeten is, (en)
de andere houding eigen is aan een man die zijn eigen
vrijheid vergeten is.**

Een lange zin, waarin Hanno de vraag van Mago herhaalt (heb je inmiddels spijt van de oorlog?) en zegt dat hij niet kan zwijgen, al had hij dat dus wel willen doen om de algehele blijdschap niet te verpesten. Want als hij zwijgt, dan kan het of lijken alsof hij arrogant is en zich niet bekommert om de vrijheid van een ander, of juist slaafs is, en zijn eigen belangen daarbij vergeet.

¹ 'si reticeam' (als ik niet zou antwoorden) moet je vooraan denken, en daarvan hangt 'interroganti senatori' van af: 'niet antwoorden aan de senator, die vraagt...'

² van dat 'interroganti' (die ondervraagt) hangt de bijzin 'paeniteatne t/m belli' af: een indirecte/afhankelijke vraagzin (of ik nog spijt heb van het ondernemen van een oorlog tegen de Romeinen)

³ daarna volgen de twee mogelijke gevolgen van dat 'reticeam' (niet antwoorden): 'aut ... videar': hij zou arrogant of slaafs/laf lijken; die twee keer 'aut' is een polysyndeton: meer voegwoorden dan grammaticaal noodzakelijk

⁴ 'quorum' (waarvan) en 'alterum...alterum' (de een ... de ander) verwijst dan terug naar 'superbus' en 'obnoxius'

⁵ 'alterum t/m suae' is een parallelisme: de zinnen zijn gelijkelijk opgebouwd, inclusief een anafoor (alterum...alterum); er zijn stukken weggelaten van dat parallelisme, die staan tussen haakjes en vormen dus een ellips; het idee is dat als je arrogant ('superbus') bent, je je niet interesseert voor andermans vrijheid, en als je slaafs ('obnoxius') bent, vergeet je je eigen vrijheid

⁶ staat in contrast met 'alienae' (andermans)

Respondeam^{1,2} inquit ‘Himilconi non desisse³ paenitere me belli⁴ neque desitutum ante⁵ invictum vestrum imperatorem⁵ incusare³ quam⁶ finitum aliqua tolerabili condicione bellum⁷ videro;	Ik zou antwoorden,” zei hij “aan Himilco dat ik niet ben opgehouden spijt te hebben van de oorlog, en dat ik niet zal ophouden jullie onoverwinnelijke aanvoerder te beschuldigen, voordat ik zal hebben gezien dat de oorlog beëindigd is met een of andere acceptabele voorwaarde;
--	---

¹ ook weer een irrealis: als hij vandaag wel een speech zou hebben voorbereid, waarmee hij dus de feestvreugde zou dempen, dan zou hij het volgende gezegd hebben; dit noem je een ‘praeteritio’: je zegt iets niet te zeggen of doen maar doet het vervolgens wel;

² van ‘Respondeam’ hangen twee Acl’s af: ‘me desisse’ (dat ik ben opgehouden, infinitivus perfectum) en ‘(me) desitutum’ (dat ik zal ophouden, infinitivus futurum)

³ van de infinitivi van de Acl hangen weer een andere infinitivus af: ‘me desisse paenitere’ (dat ik ben opgehouden spijt te hebben) en ‘(me) desitutum incusare’ (dat ik zal ophouden te beschuldigen)

⁴ met ‘paenitere me belli’ herhaalt hij de woorden van Himilco: “Etiam nunc (te) paenitet belli suscepti adversus Romanos?”

⁵ ‘ironisch, want Hanno is geen groot fan van Hannibal; door ‘vestrum’ distantieert hij zich van Hannibal

⁶ ‘ante ... quam’ hoort bij elkaar en betekent ‘eerder... dan’, en dat leidt dan weer een bijzin in;

⁷ een futurum exactum, en omdat dit een werkwoord is van zintuiglijke waarneming, krijg je een AcP: bellum (A) finitum (beëindigd is)

⁷ deze bijzin lijkt ook wat chiasisch: finitum (A) aliqua (B) tolerabili (B) condicione (B) bellum (A)

nec mihi pacis antiquae desiderium ulla alia res quam pax nova finiet¹.	en voor mij zal niets anders (geen enkele andere zaak) het verlangen naar de oude vrede beëindigen dan een nieuwe vrede.
---	---

¹ het onderwerp bij het futurum ‘finiet’ (zal beëindigen) is ‘ulla alia res’ (geen enkel andere zaak) het onderwerp, en ‘desiderium’ (verlangen) is het lijdend voorwerp;

Itaque ista¹, quae² modo Mago iactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis satellitibus⁴, iam laeta sunt:	Dus die dingen, waarover Mago zojuist heeft opgeschept, zijn voor Himilco en de overige handlangers van Hannibal, nu al verheugend:
--	--

¹ verwijst terug naar de overwinning van Hannibal

² verwijst terug naar ‘ista’; in het Nederlands schep je op over iets, in het Latijn gaat iactare met een accusativus;

³ onzijdig meervoud, omdat het hoort bij ‘ista (, quae modo Mago iactavit)’

⁴ de aanhangers van de Barcas-partij, die wel oorlog met de Romeinen willen

**mihi possunt laeta esse, quia¹ res bello
bene gestae², si volumus fortuna uti³,
pacem nobis aequiorem dabunt;⁵**

**voor mij kunnen zij verheugend zijn, omdat een succes in
de oorlog, als wij ons geluk willen benutten, ons een
gunstiger vrede zal geven;**

¹ leidt een bijzin in, die onderbroken wordt door 'si...uti' en dan verder gaat bij 'pacem'

² res bello gestae' betekent samen 'succes in de oorlog'

³ een realis, want 'volumus' is een indicativus: Mago geeft dus aan dat hij dit mogelijk acht

⁴ congrueert met 'pacem'

⁵ als de in de oorlog behaalde successen nu worden omgezet in een vrede, die gunstig voor de Carthagers is, dan zijn 'ista' (die dingen) 'laeta (verheugend) ook voor Mago

**nam¹, si praetermittimus hoc tempus²,
quo³ magis dare quam accipere possumus
videri pacem, vereor⁴ ne haec⁵ quoque
laetitia luxuriet nobis ac vana evadat.**

**want, als wij dit moment voorbij laten gaan, waarop wij
eerder vrede schijnen te kunnen geven dan te
aanvaarden, vrees ik dat ook deze vreugde voor ons geen
maat weet te houden en zonder resultaat eindigt.**

¹ deze hoofdzin wordt onderbroken door twee bijzinnen, en gaat pas verder bij 'vereor'

² wederom een realis, want 'praetermittimus' is een indicativus, dus Mago geeft aan dat dit mogelijk is

³ verwijst terug terug naar 'hoc tempus'; dit is een betrekkelijke bijzin bij een andere bijzin

⁴ na werkwoorden van vrezen krijg je 'ne' in plaats van 'ut', en daar hangt dan weer een conjunctivus vanaf: 'luxuriet' en 'evadat'

⁵ congrueert met 'laetitia'; hij lijkt hierbij vooruit te wijzen naar wat hij later vertelt, dat in de Eerste Punische Oorlog ook eerst succes waren geweest en dat ze daarom blij waren geweest

Vanaf deze regels doet Hanno alsof hij met Hannibal in gesprek is. Hier start hij met een vraag: Iedereen hier is blij, maar wat hebben we aan die vreugde, wat houdt die in?

Quae¹ tamen nunc quoque qualis² est?³

Hoedanig is die (vreugde) echter ook nu?

¹ verwijst naar 'laetitia' (vreugde) uit de vorige zin

² alliteratie

³ retorische vraag

En dan antwoordt Hannibal zogenaamd (dit is dus een fictieve spreker):

Occidi exercitus hostium;	Ik heb de legers van de vijanden gedood;
mittite milites mihi.¹	stuur mij soldaten.

¹ alliteratie

Dit is dan het antwoord van Hanno:

Quid aliud¹ rogares², si esses victus³?	Wat anders zou je vragen, als je overwonnen zou zijn?
---	--

¹ wat anders dan soldaten

² apostrofe: Hanno spreekt zogenaamd tegen Hannibal, maar die is niet aanwezig

³ dit is een irrealis, want deze 'si' wordt gevolgd door een conjunctivus (plusquamperfectum): Hannibal heeft immers overwonnen dus hij kan niet meer overwonnen worden in die voorgaande gevechten; het is ook een retorische vraag

Hier laat Hanno Hannibal weer zogenaamd aan het woord (een fictieve spreker):

Hostium cepi bina castra, praedae videlicet plena et com meatuum; frumentum et pecuniam date².	Ik heb twee kampen van de vijanden ingenomen, natuurlijk vol buit en proviand; geef mij graan en geld.
--	---

Hannibal heeft blijkbaar lopen opscheppen hoe hij de Romeinse legerkampen vol buit en voorraden heeft ingenomen, en Hanno zet dat tegenover Hannibals vraag om meer voedsel en geld: een beetje vreemd als je het hem vraagt.

¹ chiasme: praedae (A) com meatum (B) frumentum (B) pecuniam (A): buit en geld hoort bij elkaar, net zoals proviand en graan

² imperativus van dare

Quid aliud¹, si spoliatus², si exutus castris esses², peteres³?	Wat anders zou je vragen als je geplunderd, als je beroofd zou zijn geweest van je kamp?
--	---

¹ anafloor met de 'Quid aliud' van twee zinnen eerder; 'aliud' verwijst in dit geval naar graan en geld

² ook een anafloor, met de irrealis uit diezelfde eerdere zin; dit zijn wel twee irrealissen in één, zonder voegwoord, dus een asyndeton

³ deze zin vormt een parallelisme met die eerdere 'Quid'-zin; het is ook een retorische vraag en apostrofe

Hanno heeft zichzelf en zijn publiek nu drie (retorische) vragen gesteld: waarom zouden we nu blij zijn? Hannibal eist van ons hetzelfde als wanneer hij verslagen zou zijn: meer soldaten, meer voedselvoorraden en meer geld.

Et, ne omnia ipse mirer¹ – mihi² quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare ius fasque est – velim seu Himilco seu Mago³ respondeat⁴, cum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit constetque in defectione totam Italiam esse⁵, primum⁶, ecquis⁷ Latini nominis populus defecerit ad nos, deinde⁶, ecquis homo ex quinque et triginta tribubus⁸ ad Hannibalem transfugerit."

En, om niet alle verbazing voor mezelf te houden – ook ik heb namelijk, aangezien ik Himilco geantwoord heb, het menselijk en goddelijk recht te ondervragen – ik zou willen dat hetzij Himilco hetzij Mago antwoordt, omdat er tot de totale vernietiging van het Romeinse rijk is gestreden bij Cannae en het vaststaat dat heel Italië afvallig is, ten eerste of er enig volk van Latijnse status naar ons is overgelopen, verder of ook maar één man uit de vijfendertig districten naar Hannibal is overgelopen.'

Een lange en ingewikkelde zin. Hanno stelt vast dat, aangezien hij nu Himilco geantwoord heeft, hij nu ook vragen mag stellen aan Himilco en Mago. Waar hij zich over verwondert is dat er grote, belangrijke slagen zouden zijn gevoerd tegen de Romeinen, en dat de Carthagers die, naar het schijnt, verpletterend hebben gewonnen. Je zou dan denken dat de bondgenoten van Rome massaal naar Carthago overlopen. Is dat zo? Is er zelfs maar één volk of zelfs maar man overgelopen? Hij weet het antwoord eigenlijk wel: nee. En dat maakt het natuurlijk nogal twijfelachtig of 'totam Italiam' (heel Italië) inderdaad 'in defectione' (afvallig) is, of dat wel zo 'constet' (vaststaat) als Mago de senaat wil laten geloven.

¹ deponens en een conjunctivus praesens, vanwege 'ne'

² dativus possessivus/van bezit: 'aan mij is het recht' > ik heb het recht

³ 'seu Himilco seu Mago' is een polysyndeton

⁴ conjunctivus praesens vanwege 'velim'

⁵ Acl afhankelijk van 'constet': totam Italiam (A) esse (I)

⁶ 'primum' vormt een koppel met 'deinde' (ten eerste...daarna...)

⁷ anafoor met de volgende bijzin, die ook met 'ecquis' begint; 'ecquis' leidt een afhankelijk/betrekkelijke vraagzin in, vandaar dat de persoonsvorm in deze zinnen ('defecerit' en 'transfugerit' conjunctivi zijn)

⁸ het Romeinse volk was verdeeld in 35 districten

Cum utrumque¹ Mago² negasset³, 'Hostium quidem ergo' inquit' adhuc nimis multum superest.⁴

Omdat Mago elk van beide (vragen) had ontkend, zei hij: "Van de vijanden zijn er dus nog steeds al te veel over.

¹ de twee 'ecquis'-vragen van de vorige zin: is er ook maar één Latijns volk, of één Romeinse man overgelopen?

² eigenlijk: negavisset, een conjunctivus plusquamperfectum, vanwege 'cum'

³ het is logisch dat Mago antwoordt: hij is immers bij zijn broer Hannibal geweest en heeft de beschikking over meer informatie; en het is voorstelbaar dat Himilco ondertussen staat te koken van woede door Hanno's reactie

⁴ In deze passage bouwt Hanno (eigenlijk natuurlijk Livius) drie keer eenzelfde soort zin, startend met 'Cum', een vervolg waarin Mago iets zegt, en daarna de (zelfvoldane) reactie van Hanno. Samen zou je dat kunnen zien als een trikolon. Verder is er sprake van parallelisme, en een anafoor.

Mago had moeten toegeven dat er inderdaad helemaal niemand was overgelopen. Dat maakt het wat ongeloofwaardig dat de overwinningen zo overweldigend waren geweest, zeker als je erbij optelt dat er meer manschappen, eten en geld nodig is. Maar zeker is dat er dus nog veel vijanden over zijn.

Sed multitudo¹ ea quid animorum quidve spei habeat, scire velim.'

Maar ik zou willen weten hoeveel moed of hoeveel hoop die menigte heeft.

¹ hiermee herhaalt hij de 'hostium nimis multum superest' (van de vijanden zijn er dus nog al te veel over)

Cum id nescire Mago diceret, 'Nihil facilius¹ scitu² est' inquit.³

Omdat Mago zei dit niet te weten, zei hij: "Niets is makkelijker om te weten."

¹ comparativus en bijwoord

² een supinum, wat je vertaalt met 'om te weten' (maar dat hoeft je niet te weten)

³ Hanno kan, naar eigen zeggen, makkelijk achterhalen of de Romeinen nog moed en hoop koestert op een overwinning. 1. Smeken de Romeinen al om vrede? Want dan hebben de Romeinen immers de moed/hoop zeker al opgegeven. 2. Zo niet, wordt er überhaupt gesproken over het aanbieden van vrede? Zo niet, dan zijn de Romeinen nog helemaal niet aan het eind van hun Latijn.

Ecquos¹ legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace?²

"Hebben de Romeinen wel enige gezanten naar Hannibal gezonden aangaan de vrede?"

¹ anafoor met de volgende zin

Ecquam denique mentionem pacis Romae¹ factam esse² adlatum ad vos³ est?⁴

Is het, tenslotte, bij jullie gemeld dat er te Rome wel enige melding is gemaakt van vrede?

¹ locativus: een oude naamval die de locatie weergeeft; komt vrijwel alleen nog maar voor in 'domi' (thuis) en 'Romae' (re Rome)

² 'ecquam mentionem ... factam esse' is een Acl bij 'adlatum est' (is het gemeld)

³ de Carthaagse politici

⁴ 'adlatum est' is een onpersoonlijk werkwoord (er is bericht); onduidelijk is dus wie dat bericht zou hebben; mogelijk Carthaagse spionnen in Rome

Cum id quoque negasset¹, 'Bellum igitur' inquit 'tam integrum habemus, quam² habuimus, qua die Hannibal in Italiam est transgressus.

Toen hij ook dit ontkend had, zei hij: "Wij hebben dus een evenzeer onbesliste oorlog als we hadden op de dag, waarop Hannibal naar Italië is overgestoken.

¹ = negavisset, dus een conjunctivus plusquamperfectum

² geen betrekkelijk voornaamwoord; 'quam in combinatie met 'tam' betekent': 'evenzeer ... als'

¹Quam varia² victoria priore [Punico]³ bello fuerit⁴, plerique⁵, qui meminerimus, supersumus.

Van ons leven er nog zeer velen, die zich herinneren, hoe wisselend de overwinning in de vorige [Punische] Oorlog geweest is.

¹ De zinsvolgorde in het Latijn is flexibeler dan het Nederlands; het blijkt lastig of misschien onmogelijk om een prettige Nederlandse zin te maken in dezelfde volgorde

² 'quam varia' betekent 'hoe wisselend', dus dat het ene moment de Puniërs leken te winnen en het andere moment de Romeinen weer aan de winnende hand waren

³ tussen vierkante haken, want dit woord lijkt niet door Livius te zijn geschreven; als dat wel zo is, zou dat raar zijn, want dit is geschreven vanuit een Puniër/Carthager, en die zal niet gesproken hebben over een Punische Oorlog, maar eerder een Romeinse oorlog; anderzijds noemde Livius de Carthaagse politici ook 'senatores' die vergaderden in het Curia (senaatsgebouw), terwijl dat toch echt Romeinse termen zijn

⁴ conjunctivus perfectum, omdat dit een indirecte/afhankelijke vraagzin is, afhankelijk van 'meminerimus'

⁵ het onderwerp bij 'supersumus'

Hieronder voert Hanno een analogie-redenering op: in de Eerste Punische Oorlog ging het de Puniërs/Carthagers eerst ook voor de wind, maar uiteindelijk wonnen de Romeinen alsnog. Er is dus momenteel geen reden om de vlag uit te hangen: het kan nog alle kanten op met deze oorlog.

Nunquam terra marique magis prosperae res¹ nostrae visae sunt, quam² ante consules C. Lutatium et A. Postumium fuerunt;

Nooit scheen te land en ter zee onze situatie gunstiger, dan zij zijn geweest voor het consulschap van G. Lutatius en A. Postumus;

¹ 'prosperae res nostrae' is meervoud in het Latijn, maar in het Nederlands enkelvoud; de eerste 23 jaar van de oorlog verliepen voorspoedig voor de Carthagers

² met deze 'quam' wordt het tweede deel van de vergelijking ingeluid (nooit gunstiger dan toen)

**(Sed)¹ Lutatio et Postumio consulibus²
devicti ad Aegates insulas³ sumus.**

**(Maar) toen Lutatius en Postumus consul waren, zijn wij
geheel verslagen bij de Aegatische eilanden.**

¹ adversatief asyndeton: er staat geen voegwoord tussen deze zinsdelen en ze vormen een tegenstelling;

² ablativus absolutus, zonder participium; dan kun je het -niet bestaande- participium van 'esse' erbij denken; overigens was deze slag niet tijdens hun consulaat maar het jaar erna

³ eilandengroep vlakbij Sicilië

**Quod si, id quod¹ di omen² avertant, nunc
quoque fortuna aliquid variaverit,³ tum
pacem speratis, cum vincemur⁴, quam⁵
nunc, cum vincimus⁴, dat nemo⁶?**

**Maar als - dat wat de goden als slecht voorteken mogen
verhoeden - het lot ook nu enigszins veranderlijk zal zijn
geweest, verwachten jullie dan vrede, wanneer wij
overwonnen zullen worden, (vrede) die nu niemand
aanbiedt, wanneer wij overwinnen?**

Een beetje een ingewikkeldere zin. Hanno bedoelt: Wij zijn nu aan de winnende hand, maar Rome biedt ons nu geen vrede aan; denk je dat ze dat wel gaan doen als Rome zelf aan de winnende hand zou raken (mogen de goden dat alsjeblieft voorkomen!)

¹ verwijst vooruit naar 'nunc...variaverit'

² het slechte voorteken is het feit dat het in de vorige grote oorlog ook later mis ging, na eerdere successen

³ een futurum exactum oftewel voltooid toekomstende tijd: vanuit het heden ligt een mogelijke verandering van het lot (namelijk geen overwinningen meer voor de Carthagers) in de toekomst; maar vanuit de toekomst gezien, het moment waarop de Carthagers overwonnen zullen worden (vincemur), is die mogelijke lotswijziging al gebeurd, en dus in het verleden (voltooid); het is dus zowel toekomstend als voltooid

⁴ futurum; een parallelisme met 'cum vincimus': dezelfde zin, maar dan met een perfectum

⁵ verwijst naar 'pacem' (vrede)

⁶ verwijst naar Rome/de Romeinen

**Ego, si quis¹ de pace consulet² seu³
deferenda⁴ hostibus seu accipienda⁵,
habeo quid sententiae dicam;⁶**

**Als iemand zal beraadslagen over de vraag of vrede of
moet worden aangeboden aan de vijanden of moet
worden aanvaard, weet ik welke mening ik moet zeggen;**

¹ = aliquis, want na onder meer 'si' vervalt -ali; iemand van de Carthagers dus

² indicativus futurum, dus dit is een realis: het wordt door Hanno gepresenteerd als een reële mogelijkheid

³ polysyndeton, want er staat twee keer 'seu'

⁴ gerundivum congruerend met 'pace'; 'sit' is weggelaten, dus dit is een ellips

⁵ wederom een gerundivum, congruerend met pace: samen met de vorige 'seu'-zin is dit dus een parallelisme

⁶ Hanno grijpt weer terug naar het begin van zijn toespraak: hij wil graag vrede sluiten met de Romeinen, en graag op gunstige voorwaarden: dit is het moment om dat proberen te bewerkstelligen, nu ze nog aan de winnende hand zijn. Ze willen het immers al niet uit zichzelf nu wij aan de winnende hand zijn, laat staan als we dadelijk zouden komen te verliezen: een a-fortiori-redenering dus.

**si de iis, quae Mago postulat¹, refertis,
nec² victoribus³ (ea) mitti⁵ attinere⁴ puto,
et frustrantibus nos falsa atque inani spe
multo minus censeo mittenda esse⁶.'**

**als jullie een voorstel indienen over die dingen, die Mago
eist, meen ik dat het en niet gepast is dat (die) gezonden
worden aan hen, als ze aan de winnende hand zijn en
meen ik nog veel minder dat zij gestuurd worden worden
aan hen, als ze ons bedriegen met valse en ijdele hoop.**

¹ meer manschappen, meer geld, meer voorraden

² dit wordt een polysyndeton (nec...et), welke zinnen een parallelisme vormen

³ 'victoribus' staat in contrast met 'frustrantibus': mensen die echt aan het winnen zijn, versus mensen die bedriegers zijn

⁴ een Acl zonder A, afhankelijk van 'puto': 'ik meen dat het gepast is'

⁵ en '(ea) mitti' is dan weer de Acl, zonder A, bij 'attinere'; 'ea' is weggelaten en dus een ellips; 'mitti' is infinitivus praesens passief

⁶ gerundivum van verplichting, congruerend met ('ea')

Tarentum

**Huius atrocitas poenae¹ duarum
nobilissimarum in Italia Graecarum
civitatum² animos inritavit cum publice
tum etiam singulos privatim³, ut quisque
tam foede interemptos⁴ aut propinquitate
aut amicitia⁵ contingebat.**

**De gruwelijkheid van deze straf wekte woede op van de
twee meest vooraanstaande Griekse stadstaten in Italië,
zowel publiekelijk als ook individuen privé, al naar
gelang ieder een band had met de zo schandelijk gedode
mensen, oftewel door verwantschap oftewel door
vriendschap.**

¹ het geselen en van de Tarpeïsche rots afgooien van de Tarentijnse gijzelaars

² Tarentum en Thurii; dit is ook een chiasme: duarum nobilissimarum (A) in (B) Italia (B) Graecarum civitatum (A)

³ cum... tum... is een polysyndeton; het benadrukt het feit dat er grote woede was over deze gruwelijkheid: de gemeenschappen als geheel waren woedend, omdat een van de gedode gijzelaars een gezant, en dus onschendbaar, was geweest; en afzonderlijke waren mensen ook woedend, vanwege het specifieke verlies van een familielid ('propinquitate' - door verwantschap) of vriend ('amicitia' - door vriendschap)

⁴ zelfstandig gebruikt participium: 'de gedode mensen'

⁵ polysyndeton (aut..aut)

**Ex iis¹ tredecim fere nobiles iuvenes
Tarentini coniuraverunt, quorum² principes
Nico et Philemenus erant.**

**Van hen hebben ongeveer dertien Tarentijnse edele
jongemannen samengezworen, van wie de leiders Nico
en Philemenus waren.**

¹ verwijst terug naar de mensen uit de vorige zin die gerelateerd of bevriend waren met de gedode gijzelaars

² verwijst terug naar 'tredecim fere nobiles iuvenes Tarentini'

**Hi¹ priusquam aliquid moverent,
conloquendum (esse)² cum Hannibale rati³,
nocte per speciem venandi⁴ urbe egressi⁵
ad eum⁶ proficiscuntur.**

**Voordat zij iets ondernamen, menend dat er gesproken
moest worden met Hannibal, vertrokken zij in de nacht
naar hem, ogenschijnlijk weggaand uit de stad om te
jagen.**

¹ Nico en Philemenus

² een gerundivum van verplichting

³ een deponens-PPP mag je vertalen als PPA; hiervan hangt een Acl af, zonder A: 'conloquendum (esse)'; dit wilden ze bereiken door het Carthaagse legerkamp in te gaan, gevangen te worden genomen en vervolgens een gesprek met Hannibal aan te vragen (zie de volgende zin)

⁴ gerundivum; 'per speciem venandi' betekent eigenlijk: 'door de schijn van het jagen', en wordt hier: ogenschijnlijk om te jagen

⁵ onderwerp zijn Nico en Philemenus

⁶ Hannibal

**Et cum haud procul castris abessent¹,
ceteri² (in) silva prope viam sese
occuluerunt, (sed)³ Nico et Philemenus
progressi ad stationes comprehensique⁴,
ultra id⁵ petentes⁶, ad Hannibalem deducti
sunt.**

**En nadat ze helemaal niet ver weg van het legerkamp af
waren, hebben de anderen zich in het bos dichtbij de
weg verstopt, (maar) zijn Nico en Philemenus, die vooruit
gegaan waren naar de wachtposten en gevangen waren
genomen, terwijl ze dit zelf vroegen, naar Hannibal
afgevoerd.**

¹ onderwerp zijn die ongeveer dertien Tarentijnse jongemannen

² de ongeveer dertien jongemannen minus Nico en Philemenus, dus ongeveer elf

³ adversatief asyndeton: het grootste deel van de groep bleef achter, MAAR Nico en Philemenus gingen het legerkamp in

⁴ onderwerp zijn Nico en Philemenus; het feit dat het gevangen genomen worden af wordt gedaan met een participium, geeft aan dat dat niet zo schokkend was, en blijkbaar zelfs de bedoeling

⁵ verwijst vooruit naar het worden afgevoerd naar Hannibal ('ad Hannibalem deducti sunt')

⁶ onderwerp zijn wederom Nico en Philemenus

**Qui¹ cum et causas consilii sui² et quid
pararent,³ exposuissent, conlaudati
oneratique promissis iubentur, ut fidem
popularibus facerent praedandi causa⁴ se
urbe egressos, pecora Carthaginiensium,
quae⁵ pastum propulsa essent, ad urbem⁶
agere:**

**Toen zij zowel de redenen voor hun plan als wat ze aan
het voorbereiden waren, uiteen hadden gezet, wordt hun
bevolen, nadat ze geroemd en overladen waren met
beloften, om hun medeburgers te laten geloven, dat zij,
nadat ze uit de stad waren gegaan om te roven, vee van
de Carthagers, dat was voortgedreven om te grazen, naar
de stad dreven;**

In iets andere bewoordingen: Nico en Philemenus gaan naar Hannibal en ze leggen hun beweegredenen en plan voor. Hannibal vindt dat geweldig en belooft te helpen. Nico en Philemenus krijgen de opdracht om geregeld terug te komen naar Hannibal; zoals uit het vervolg blijkt, moet het immers niemand opvallen als zij 's nachts weer eens weg zijn en terugkomen. Hun dekmantel is jagen. Geregeld zullen ze gaan ze jagen op het vee van de Carthagers (met hun toestemming, maar dat weten de Tarentijnen en Romeinen niet) en zullen dan terugkomen. De Romeinse wachtposten zullen dat geen probleem vinden, in tegendeel, doordat de jongemannen hen geregeld gevangen vlees zullen aanbieden..

¹ Nico en Philemenus

² er wordt niet met zoveel woorden gezegd wat de redenen voor Nico en Philemenus waren, maar waarschijnlijk in ieder geval het zo gruwelijk doden van de gijzelaars en de algemene onvrede met de overheersing van de Romeinen - ze konden, zo blijkt later, immers niet eens de stad in en uit zonder toestemming van de Romeinse garnizoenen

³ polysyndeton: et...et...; hetgeen wat ze aan het voorbereiden waren, is blijkbaar (gezien het vervolg) het overleveren van de stad Tarente aan Hannibal

⁴ een achterzetsel dat met een genitivus gaat: in dit geval het gerundium 'praedandi': omwille van het roven / om te roven; eerder ging het nog om 'venandi (jagen)', maar vee dat je naar de stad drijft, is moeilijk 'jagen' te noemen

⁵ verwijst terug naar 'pecora Carthaginiensium'

⁶ Tarente

**(eos)¹ tuto ac sine certamine id² facturos
(esse) promissum est.³**

**er is beloofd dat (zij) dit veilig en zonder strijd zullen
doen.**

¹ verwijst naar Nico en Philemenus; weggelaten dus een ellips

² het Carthaagse vee naar Tarente drijven ('pecora Carthaginiensium, quae pastum propulsa essent, ad urbem agere')

³ leidt een Acl in: '(eos) facturos (esse)'; 'facturos esse' is een infinitivus futurum; de belofte wordt gedaan door Hannibal (en mogelijk zijn legerofficieren)

**Conspecta ea praeda¹ iuvenum est,
minus²que iterum ac saepius id² eos³
audere miraculo fuit.**

**Opvallend is die buit van de jongemannen, en het wekte
minder verbazing dat zij dit opnieuw en vaker durfden.**

¹ wederom dat vee dat Nico en Philemenus zogenaamd hadden weten te roven van de Carthagers

² hoort bij 'miraculo fuit' ('is minder tot verbazing geweest > 'wekte minder verbazing'); het lijkt in contrast met 'saepius' (vaker) maar heeft natuurlijk op iets anders betrekking, namelijk 'id ... audere'

³ het roven van het vee

⁴ Nico en Philemenus

**Congressi¹ cum Hannibale rursus, fide
sanxerunt² liberos Tarentinos leges suas
suaque omnia habituros (esse) neque
ullum vectigal Poeno³ pensuros (esse)
praesidiumve invitos⁴ recepturos (esse);**

**Nadat ze opnieuw met Hannibal samengekomen waren,
legden ze met een eed vast, dat de Tarentijnen vrij hun
eigen wetten en al hun bezittingen zouden houden, en
dat zij geen enkele belasting aan de Carthagers zouden
betalen of tegen hun wil een garnizoen zouden
ontvangen;**

¹ Nico en Philemenus

² leidt een Acl in, waarin de voorwaarden/voordelen van de Tarentijnen uiteen worden gezet: 1) liberos Tarentinos leges suas (habituros): eigen wetten houden 2) sua omnia habituros (esse): eigen bezittingen houden, 3) neque ullum vectigal Poeno pensuros (esse): geen belasting afdragen aan Carthago, 4) praesidiumve invitos recepturos (esse): geen ongewenst Carthaags garnizoen in de stad

³ 'de Puniër' is collectief enkelvoud; bedoeld is: de Carthagers / de Carthaagse staat

⁴ in tegenstelling tot het Romeinse garnizoen

prodita praesidia Carthaginiensium fore¹.

**dat de verraden garnizoenen (Romeinen) van de
Carthagers zullen zijn.**

¹ nog een Acl afhankelijk van 'sanxerunt' van de vorige zin; dit lijkt het voordeel te zijn voor de Carthagers (namelijk dat ze het verraden Romeinse legerkamp kunnen plunderen; 'fore' is infinitivus futurum van 'esse')

**¹Haec² ubi convenerunt, tunc vero
Philemenus consuetudinem nocte³
egrediundi redeundique⁴ in urbem
frequentiore⁵ facere.**

**Zodra zij deze dingen waren overeengekomen, toen
maakte Philemenus pas echt zijn gewoonte om 's nachts
weg te gaan en (weer) terug te keren naar de stad
gebruikelijker.**

¹ vanaf hier horen we niets meer van Nico

² de afspraken uit de bovenstaande zin: hij levert Tarente over aan Carthago in ruil voor meer vrijheid dan onder Romeins bewind dus

³ een stukje verderop wordt uitgelegd waarom men dacht dat hij dat 's nachts deed: 'nocte...credebant'

⁴ twee keer een gerundium; bij het terugkeren floot hij altijd, waardoor de bewakers er niet meer van opkeken als iemand in de nacht floot en dus niet meer heel alert reageerden dan

⁵ het lijkt alsof Philemenus (en Nico?) een aantal keer samen waren gekomen met Hannibal om afspraken te maken, aangezien Livius stelt dat Philemenus vanaf dat moment echt vaak 's nachts wegging.

**Et erat¹ venandi² studio insignis, canesque
et alius apparatus sequebatur;^{3 4}**

**En inderdaad was hij bekend door zijn enthousiasme
voor het jagen, en honden en ander jachttuig volgden
(hem).**

¹ Philemenus

² gerundium

³ niemand vond het dus verdacht dat hij vaak 's nachts de stad uitging, omdat iedereen hem kent als een jachtliefhebber en hij ook zijn honden en andere wapenspullen meenam

⁴ in deze zin staan twee imperfecta omdat dit geen eenmalige gebeurtenissen zijn maar een feit was ('erat') en een gebeurtenis die vaker voorkwam ('sequebantur')

**captumque ferme aliquid aut ab hoste ex
praeparato adlatum reportans¹ donabat²
aut praefecto aut custodibus portarum³.**

**en wanneer hij in de regel iets dat hij gevangen had of
(iets) dat door de vijand opzettelijk was gebracht mee
terugbracht, gaf hij (dat) of aan de commandant of aan
de bewakers van de poorten;**

¹ zijn jachtbuit, dat hij terugbracht, was meestal iets zijn dat hij 1) zelf gevangen had ('captum...aliquid') of iets wat de Carthagers vast voor hem klaargelegd (misschien omdat Hannibal en Philemenus wilden overleggen?) hadden ('(aliquid) adlatum ... ab hoste ex praeparato')

² ook weer een imperfectum omdat dit herhaalde gebeurtenissen waren, geen eenmalige gebeurtenis

³ de jachtbuit gaf hij vervolgens of aan de Romeinse commandant ('praefecto') of aan de poortwachters ('custodibus portarum'), wat ze vast wel waardeerden, zowel omdat dat lekker gratis voedsel was, als dat het afgepakt was van de vijand; dit is een polysyndeton omdat er een voegwoord meer toegevoegd is dan grammaticaal noodzakelijk ('aut...aut')

**Nocte maxime (eum)¹ commeare² propter
metum hostium³ credebant⁴.**

**zij geloofden dat (hij) vooral 's nachts heen en weer ging
vanwege vrees voor de vijanden.**

¹ Philemenus

² een paar regels eerder beschreef Livius dat heen en weer gaan met 'egrediundi redeundique'

³ de Carthagers

⁴ ook een imperfectum omdat dat de situatie was indertijd; 'credebant' leidt een Acl in: '(eum) commeare'

Hannibal concubia nocte¹ movit.

Hannibal brak in het holst van de nacht op.

¹ Hannibal wilde van de inname van Tarente een verrassingsaanval maken, dus hij lag zolang 'ziek' op dezelfde plek een paar dagen reizen van Tarente dat de Romeinen in Tarente niet meer alert waren, en in de nacht valt het natuurlijk ook minder op omdat ze onderweg veel minder mensen tegen zullen komen; deze nacht had de commandant, toevallig ook Livius genaamd, een feest georganiseerd en de Romeinen werden dronken: een goed moment om de stad aan te vallen (het doet een beetje denken aan Troje, dat ook feest vierde op de nacht dat de Grieken het aanvielen, met houten paard - enorm, net zoals het everzwijn wat dadelijk de stad in wordt gebracht)

**Dux¹ Philemenus erat cum solito captae
venationis² onere³;**

**Zijn gids was Philemenus, met de gewoonlijke lading van
gevangen jachtbuit.**

¹ 'dux' betekent in principe leider, en in deze teksten vaak 'legeraanvoerder', maar gids kan ook; het is interessant dat Philemenus hier de 'dux' van Hannibal is

² metonymia: 'venatio' betekent 'jacht' maar bedoeld is 'jachtbuit'; 'captae venationis' samen is een pleonasme

³ chiasme: solito (A) captae (B) venationis (B) onere (A)

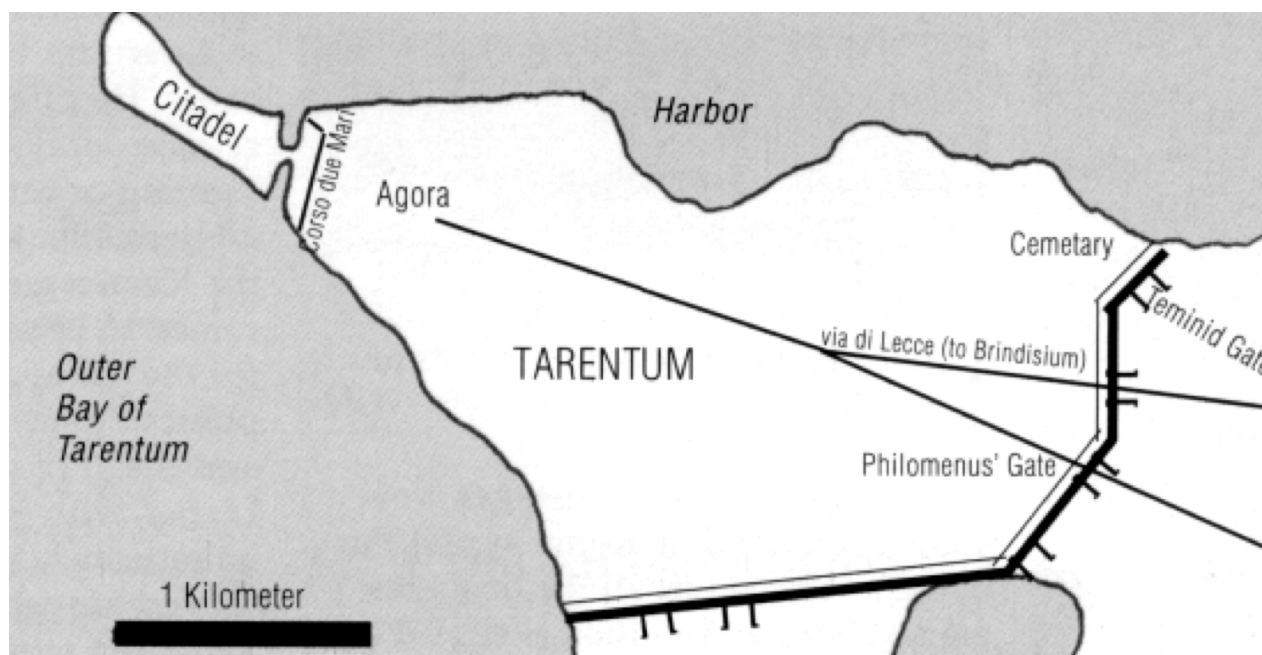
**ceteri proditores^{1 2} ea³, quae composita
erant, expectabant.**

**de andere verraders wachtten die dingen af, die
afgesproken waren.**

¹ verderop noemen ze het een groep van 30 gewapende mannen ('triginta fere armatos'); onder hen zit in ieder geval Nico, die ook dadelijk een rol zal spelen, en het zou verder natuurlijk de groep Tarentijnse jongemannen kunnen zijn waar het verhaal mee begon, maar dat waren er maar een stuk of 13, dus blijkbaar hebben er zich nog een paar aangesloten

² het zijn verraders vanuit de Romeinse bril gezien, want de mannen verraden de Romeinse overheerser aldaar; maar in principe verraden ze hun stad ook, want ze leveren Tarente over aan een andere overheerser - zij het met de beste bedoelingen

³ wordt uitgelegd in de bijzin 'quae composita erant'

**Convenerat autem, ut Philemenus portula
adsueta¹ venationem² inferens armatos
induceret, (et)³ parte alia portam
Temenitida adiret Hannibal⁴.**

**Men was verder overeengekomen, dat Philemenus door
het gebruikelijke poortje de jachtbuit naar binnen leidde,
terwijl hij gewapende mannen naar binnen bracht, (en)
dat Hannibal bij een andere deel via de Temenitis-poort
naar binnen ging.**

¹ Philemenus en Hannibal splitsen blijkbaar op: Philemenus valt aan vanuit het oosten, vanuit het poortje waardoor hij altijd de stad in en uit ging om te jagen

² wederom metonymia: 'venatio' betekent 'jacht' maar bedoeld is 'jachtbuit'

³ asyndeton

⁴ Hannibal valt dus aan vanaf een andere poort, een kilometer noordelijker; Livius heeft dat ook zo in de tekst weergegeven door Philemenus aan het begin te zetten, en Hannibal helemaal aan het begin; je zou het als een chiasme kunnen zien: Philemenus (A) portula adsueta (B) portam Temenitida (B) Hannibal (A)

**Ea mediterranea regio¹ est orientem
spectans;**

**Dat landinwaarts gelegen stadsdeel is gericht op het
oosten;**

¹ verwijst naar 'parte alia'; Tarente is gelegen op een landtong: het is aan alle kanten omringd is door water behalve dit deel waar de poorten zich bevinden;

busta aliquantum intra moenia includunt.^{1 2} grafmonumenten nemen een aanzienlijke ruimte in tussen de stadsmuren;

¹ een opvallende uitspraak aangezien grafmonumenten in Griekse steden normaliter niet binnen de stadsmuren worden gebouwd; het lijkt erop dat de 'ceteri proditores' zich hier ophielden (op het plaatje 'cemetary' genoemd)

² dit zou een lugubere zinspelende kunnen zijn op wat komen gaat: na niet al te lange tijd wordt Tarentum weer ingenomen door de Romeinen en worden heel veel inwoners gedood

Cum portae¹ adpropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est refulsitque idem redditum ab Nicone signum²;

Nadat hij de poort had genaderd, is er vuur gegeven, volgens afspraak, door Hannibal, en schitterde hetzelfde teken, als antwoord gegeven door Nico;

¹ deze poort werd eerder de 'portam Temenitida' (Temenitis-poort) genoemd

² als teken dat alles nog volgens plan verliep

extinctae¹ deinde utrimque flammae sunt² daarna zijn de vlammen aan beide kanten gedoofd.

¹ vormt samen met 'sunt' een perfectum passief: een hyperbaton dus; het toont het eveneens in tekst wat er in de praktijk gebeurde: dat aan beide kanten de vuren doofden

² het zo snel mogelijk doven van de vlammen was verstandig om niet de vijand te alarmeren

Hannibal silentio (copias)¹ ducebat² ad portam³.

Hannibal was (zijn troepen) in stilte naar de poort aan het leiden.

¹ 'copias' is weggelaten: ellips

² een imperfectum want dit was nog bezig toen Nico aanviel

³ de eerder genoemde 'portam Temenitida' (Temenitis-poort)

Nico ex improviso¹ adortus, sopitos vigiles in cubilibus suis² obtruncat³ portamque⁴ aperit.

Terwijl Nico onverwachts aanviel, slachtte hij de slapende wachten in hun eigen bedden af, en opende de poort.

¹ onverwachts voor de Romeinen

² namelijk die van de 'sopitos vigiles'

³ de eerste praesens historicum van een serie, dit om het verhaal spannender te maken

⁴ de eerder genoemde 'portam Temenitida' (Temenitis-poort)

Hannibal cum peditum agmine¹ ingreditur², equites subsistere iubet, ut, quo res postulet, occurrere libero campo possent.³ **Hannibal ging met zijn troepen van infanterie naar binnen, en beval de ruiters om halt te houden, om, waar dat nodig was, toe te kunnen snellen in het open veld.**

¹ staat in contrast met 'equites'

² de stad Tarentum in; 'ingreditur' staat in contrast met 'subsistere'

³ ruiters zijn nuttiger in het open veld dan in de nauwe steegjes van het oude Tarentum

Et Philemenus portulae parte alia¹, qua² commeare adsuerat, adpropinquabat. **En Philemenus naderde in een ander deel het poortje, door welke hij gewend was heen en weer te gaan.**

¹ van de stad

² antecedent is 'portulae'

Nota vox eius et familiare iam signum² cum excitasset vigilem, dicente (eo)² vix sustineri grandis bestiae³ onus, portula aperitur. **Nadat zijn bekende stem en al vertrouwde teken de wachter wakker had gemaakt, terwijl (hij) zei dat de last van het grote dier nauwelijks gedragen werd / kon worden, werd het poortje geopend.**

¹ het bekende teken is een fluitsignaal; bekend omdat hij dus al zo vaak de stad in en uit gegaan was, zogenaamd vanwege het jagen

² Philemenus

³ het was een everzwijn ('aprum'), zie volgende zin; vermoedelijk koos hij voor een extra groot dier, om de wachter te bewegen snel, zonder goed op te letten, open te doen, en om hem af te leiden - inderdaad maakte de wonderlijke grootte ('miraculo magnitudinis') hem te achteloos ('incautius'), blijkens de volgende zin

Inferentes aprum duos iuvenes secutus ipse¹ cum expedito ovenatore vigilem incautius miraculo magnitudinis in eos², qui (aprum)³ ferebant⁴, versum⁵ venabulo traicit.⁶ **Terwijl hij twee jongemannen, die het everzwijn binnen droegen, zelf volgde met een lichtbewapende jager, doorboort hij met een jachtspies de wachter, die zich al te achteloos vanwege zijn wonderlijke grootte had gewend naar hen, die (het everzwijn) droegen.**

¹ ze komen dus met z'n vieren binnen: twee jongemannen ('duos iuvenes') die het everzwijn ('aprum') binnendroegen ('inferentes'), Philemenus zelf ('ipse') en een lichtbewapende jager ('expedito ovenatore')

² eerder 'inferentes aprum duos iuvenes' genoemd

³ ellips

⁴ congrueert met 'vigilem'

⁵ Philemenus kon de wachter doorboren omdat hij 'incautius' (te achteloos) was door de wonderlijke grootte ('miraculo magnitudinis') van de everzwijn ('aprum')

**Ingressi deinde triginta fere armati ceteros
vigiles¹ obtruncant refringuntque portam
proximam², et agmen³ sub signis
confestim inrupit.**

**Nadat vervolgens ongeveer dertig gewapende mannen
de stad in waren gegaan, slachten zij de overige
wachters af en breken de dichtstbijzijnde poort open en
een colonne stormde onmiddellijk in het gelid binnen.**

¹ de 'triginta fere armati' worden letterlijk pal naast de 'ceteros vigiles' geplaatst, met die 'armati' (gewapend) in het midden, net zoals in het echt de dertig mannen tegenover de wachters zullen hebben gestaan met hun wapens er tussen in om ze te doden

² Philemenus ging altijd via het kleine voetgangerspoortje; de poort ernaast is voor grotere passanten, wagens en dergelijke; ze zullen hem opengebroken hebben omdat ze niet de moeite namen om de sleutels te zoeken

³ van Hannibal, blijkbaar een andere dan die met Hannibal de stad in was gegaan

**inde cum silentio¹ in forum ducti²
Hannibali³ sese coniunxerunt.**

**Nadat ze vandaar in stilte naar het forum waren geleid,
voegden ze zich bij Hannibal.**

¹ ze wilden de Romeinse soldaten verrassen
de soldaten van de 'agmen' die binnengelaten was

² Hannibal was immers via een andere poort naar binnen gekomen

**Tum duo milia Gallorum Poenus¹ in tres
divisa partes^{2 3} per urbem dimittit;**

**Toen stuurde de Punier tweeduizend Galliërs verdeeld in
drie delen, door de stad.**

¹ Hannibal

² congrueert met 'tres': hyperbaton

³ dit lijkt een verwijzing naar Caesars beroemde openingswoorden van zijn 'De Bello Gallico': "Gallia est omnis divisa in partes tres" ('Gallië is als geheel verdeeld in drie delen')

Tarentinosque² <iis³ addit duces binos>¹; hij geeft hen telkens twee Tarentijnen als gidsen mee.

¹ tussen haken is toegevoegd door de uitgever, omdat hij meent dat deze woorden erbij horen

² congrueert met 'duces binos'

³ elk van die drie groepen (600-700 Galliërs) kreeg dus twee Tarentijnse gidsen mee, dus in totaal waren er zes gidsen

itineram quam maxime frequentia occupari iubet¹, tumultu orto², Romanos³ passim caedi⁴, (sed)⁵ oppidanis parci^{6 7}.

hij beval dat de meest drukke wegen bezet worden, dat, wanneer er een oproer is ontstaan, de Romeinen overal gedood worden, (maar) dat de stadsbewoners gespaard worden.

¹ het onderwerp is Hannibal, maar belangrijker in deze zin zijn de drie bevelen die hij geeft, verdeeld over drie Acl's, alledrie met een passieve infinitivus: 1) itineram occupari, 2) Romanos caedi en 3) oppidanis parci;

² ablativus absolutus

³ staat in contrast met oppidanis

⁴ staat in contrast met parci

⁵ adversatief asyndeton: een asyndeton waarbij een tegenstelling wordt aangeduid

⁶ gaat met een dativus, dus vandaar dat deze Acl eigenlijk een Dativus cum Infinitivo

⁷ dit zinsdeel vormt een parallellisme met het vorige zinsdeel

Sed, ut fieri id¹ posset, praecipit² iuvenibus Tarentinis, ut, ubi quem³ suorum⁴ procul vidissent⁵, quiescere ac silere ac bono animo esse⁶ iuberent.

Maar, opdat dit kon gebeuren, beval hij de jonge Tarentijnse mannen om, steeds wanneer ze iemand van hun naasten van ver hadden gezien, (hen) op te dragen om rustig te blijven en stil te zijn en vol goede moed te zijn.

¹ namelijk het doden van de Romeinen maar sparen van de Tarentijnen ('Romanos passim caedi, oppidanis parci')

² praesens historicum

³ = aliquem

⁴ 'van de hunnen' = hun vrienden en familie

⁵ conjunctivus plusquamperfectum, vanwege 'ut'; dit is een plusquamperfectum omdat het zien eerder is dan het opdragen

⁶ trikolon: quiescere, silere, bono animo esse

Hannibal trekt op naar Rome

**Postero die transgressus Anienem¹
Hannibal in aciem omnes copias eduxit;**

**Nadat Hannibal de volgende dag de Anio was
overgestoken, liet hij alle troepen uitrukken voor een
slag;**

¹ de Anio is een zijtak van de Tiber

**nec Flaccus¹ consulesque² certamen³
detractavere^{3 4}.**

**ook Flaccus en de consuls onttrokken zich niet aan de
strijd.**

¹ Flaccus was een voormalig consul, en nu proconsul bij Capua, een grote Italiaanse stad dat belegerd werd; hij had een eigen leger; toen Hannibal op Rome af kwam, kreeg Flaccus weer de bevoegdheid om net als een consul een leger de stad in te leiden

² '-que' verbindt twee woorden die nauw met elkaar verband hebben; in dit geval geeft dit aan dat Flaccus samenwerkte met de consuls en ze niet naast elkaar op eigen houtje met Hannibal gingen vechten

² alliteratie

³ syncope: detractractaverunt

⁴ litotes: 'nec' en 'detractavere' vormen een dubbele ontkenning

**Instructis utrimque exercitibus¹ in eius
pugnae² casum, in qua³ urbs Roma victori
praemium esset,⁴ imber ingens grandine
mixtus ita utramque aciem⁵ turbavit ut vix
armis retentis⁶ in castra sese receperint,
nullius rei minore quam hostium metu.**

**Nadat aan beide kanten de legers waren opgesteld voor
de (onzekere) afloop van dat gevecht, waarin de stad
Rome de prijs zou zijn voor de overwinnaar, verwarde
een enorme regenbui gemengd met hagel de beide
slaglinies zó, dat zij zich teruggetrokken hebben in het
kamp, nadat ze nauwelijks hun wapens behouden
hadden, waarbij ze al het andere meer vreesden dan de
vijanden.**

Een lange zin, met maar liefst twee ablativi absoluti. Inhoudelijk komt het erop neer dat op de dag dat deze zeer belangrijke slag zou plaatsvinden, er zo'n enorme regen/hagelbui viel, dat vechten onmogelijk was: de soldaten konden nauwelijks hun wapens bij zich houden, en waren doodsbang, niet voor de geduchte vijanden maar voor het extreme weer. Iedereen moest zich dus wel terugtrekken in hun legerkamp.

¹ ablativus absolutus; enerzijds het leger van Hannibal, anderzijds dat van Flaccus en de consuls

² in de vorige werd naar deze slag verwezen als 'certamen'

³ verwijst terug naar de 'eius pugnae'

⁴ de conjunctivus geeft hier aan dat het geen feit was dat Rome de prijs was voor de winnaar van dit gevecht, maar dat het zo voelde op dat moment voor de strijdende partijen

⁵ zowel die van Hannibal als die van de Romeinen (van Flaccus en de consuls, die dus als een slaglinie samenwerken)

⁶ ablativus absolutus

**Et postero die¹ eodem loco¹ acies
instructas eadem tempestas^{1 2} diremit;**

**En de volgende dag scheidde de storm op dezelfde plek
de opgestelde slaglinies;**

¹ Livius benadrukt hiermee de wonderlijke herhaling: het is weer een dag later, ze bevinden zich nog op dezelfde plek maar dezelfde extreme weersomstandigheden vonden weer plaats, waarop de slaglinies weer gescheiden werden

² verwijst naar de extreme weeromstandigheden genoemd in de vorige zin: 'imber ingens grandine mixtus' (een geweldige regenbui gemengd met hagel)

**ubi recepissent¹ se in castra, mira
serenitas cum tranquillitate² oriebatur.³**

**telkens wanneer ze zich hadden teruggetrokken in het
legerkamp, ontstond een wonderlijk heldere hemel met
rust.**

¹ ook 'ubi' + conjunctivus geeft dus ook aan dat het om herhaling gaat: 'telkens wanneer...'; niet alleen die storm herhaalde zich, maar ook de opklaringen telkens weer, zodra de legers zich teruggetrokken hadden

² dit verwijst vermoedelijk naar de algehele rust die steeds ontstond nadat de harde hagel en stormvlagen zijn gaan liggen

³ het imperfectum hier geeft ook aan dat er sprake is van een herhaling: het is niet een keer gebeurd dat het opklaarde, maar elke keer dat de legers zich hadden teruggetrokken, gebeurde dat weer

**In religionem¹ ea res apud Poenos versa
est, auditaque vox Hannibalis fertur²
potiundae³ sibi urbis Romae modo
mentem non dari, modo fortunam⁴.**

**Deze zaak is opgevat als een goddelijke waarschuwing
bij de Puniërs, en er werd bericht dat de stem van
Hannibal gehoord is, dat aan hem nu eens de wilskracht,
dan weer de gelegenheid om de stad Rome te
bemachtigen niet werd gegeven.**

¹ die extreme weersomstandigheden telkens als Hannibal strijd wou gaan leveren, konden geen toeval zijn: de goden waren er blijkbaar op tegen: dat geloofden de Cathagers in het algemeen, en ook Hannibal ook lijkt, blijkens het volgende stuk

² zeker weten doet Livius het niet, maar hij heeft begrepen dat er mensen waren die Hannibal mismoedig hadden horen praten, dat de goden hem de inname van Rome niet gunden

³ een gerundivum congruerend met 'urbis Romae': om de stad Rome te bemachtigen

⁴ Hannibal zou hebben gemeend dat er twee redenen waren dat hij Rome niet kon innemen, 1) dat hem niet de wilskracht ('mentem'), en 2) dat hem niet de gelegenheid ('fortunam') werd gegeven door de goden; hier, vlakbij Rome, werd hem niet de gelegenheid gegeven, en eerder, bij Cannae had hij misschien beter meteen kunnen doorstoten naar Rome, maar dat durfde hij toen niet aan, dus vandaar wellicht de 'wilskracht'.

**Minuere¹ etiam spem² eius³ duae aliae⁴,
parva magnaue, res⁵, magna illa⁶ quod,
cum ipse ad moenia urbis Romae armatus
sederet, milites sub vexillis in
supplementum Hispaniae profectos audiit,
parva autem quod per eos dies eum forte
agrum, in quo ipse castra haberet,
venisse⁷ nihil ob id⁸ deminuto pretio
cognitum ex quodam captivo est.**

**Twee andere zaken hebben ook zijn hoop verminderd,
een kleine en een grote, die grote het feit dat, toen hij zelf
in de buurt van de stadsmuren van de stad Rome
gewapend verbleef, dat hij heeft gehoord dat soldaten
onder de vaandels zijn vertrokken ter versterking ten
behoefte van Spanje, het kleine verder het feit dat er is
vernomen van een krijgsgevangene, dat gedurende deze
dagen toevallig dat land is verkocht, in welke hij zelf
gelegerd was, hoewel de prijs niets verminderd was
vanwege dit.**

¹ syncope: minuerunt

² hoop op het veroveren van Rome

³ van Hannibal

⁴ behalve die extreme weersomslagen die Hannibal en zijn leger opvatten als goddelijke waarschuwing ('religionem')

⁵ 'res' congrueert met 'duae aliae' en wordt nog eens verder verklaard door 'parva magnaue'; die 'parva magnaue' wordt daarna om de beurt uitgelegd, in twee hoofdzinnen die starten met 'magna' en 'parva'; deze vormen zo ook een chiasme: 'parva (A) magnaue (B) ... magna (B) ... parva (A)'

⁶ Rome heeft een deel van zijn soldaten naar Spanje gestuurd om die provincie te ondersteunen: blijkbaar achten zij de situatie nabij Rome met Hannibal niet zo ernstig dat ze alle hens aan dek hielden - nogal een klap in Hannibals gezicht (vermoedelijk deden ze dit om Hannibal van zijn stuk te brengen)

⁷ syncope: venivisse, de infinitivus perfectum van 'veneo': verkopen

⁸ Hannibal had dit stuk land veroverd om daar zelf zijn permanente legerkamp op te zetten; hij nam dus blijkbaar aan dat zo'n grondgebied vanwege zijn aanwezigheid veel minder of zelfs niets waard zou zijn: wie zou dat willen kopen?! namen ze hem dan niet serieus?! gingen ze ervan uit dat hij toch al snel weer weg zou zijn?! hij al een jaar of vijftien bezig om Rome aan te vallen, en met grote successen, en nu was hij vlakbij Rome, gewapend / met leger ('armatus'), dus niet als toerist, en ze nemen hem niet serieus?! (vermoedelijk heeft Rome ook dit gerucht expres de wereld ingestuurd om Hannibal van zijn stuk te brengen)

**Id¹ vero adeo superbum atque indignum²
visum (est ei³) eius soli, quod ipse bello
captum possideret haberetque⁴, inventum
Romae emptorem⁵ (esse), ut extemplo
vocato praecone tabernas argentarias,
quae circa forum Romanum essent,
iusserit venire⁶.**

**Dit werkelijk scheen zozeer arrogant en ongepast aan
hem dat in Rome een koper gevonden was van zijn land,
dat hij, zelf veroverd in de oorlog, in bezit had en in
handen had, dat hij onmiddellijk, nadat de veilingmeester
was geroepen, heeft bevolen dat de wisselbanken, die
rondom het Forum Romanum waren, verkocht werden.**

¹ het vinden van een koper voor het stuk land dat hij had veroverd ('eius soli...Romae emptorem')

² dit is welhaast ironisch: Hannibal vindt het ongepast dat de Romeinen een stukje land dat hij 'eerlijk gejat heeft', zomaar verkopen voor een goede prijs

³ Hannibal

⁴ deze woorden geven alledrie een vorm van bezit aan: 'captum' (veroverd), 'possideret' (heeft in bezit genomen), 'haberet' (had in handen); dit is dus een trikolon, en een climax, in de zin dat 'veroveren' een minder sterke vorm van bezit is dan 'in bezit nemen' of 'in handen hebben'; maar je zou 'possideret' en 'haberet' ook als een tautologie kunnen zien, ook gezien het feit dat dat allebei persoonsvormen zijn (en 'captum' niet), verbonden door 'que', wat een sterk verband aangeeft; deze stijlfiguren geven aan hoeveel verontwaardiging dat opriep bij Hannibal

⁵ een koper voor het stukje land dat Hannibal dus 'eerlijk gejat heeft'

⁶ een nogal dramatische tegenactie: jullie willen mijn stukje land verkopen? best, probeer het maar: ik laat jullie banken omvallen, dan kan niemand financiële transacties uitvoeren; het is de vraag of dit bedoeld is om de verkoop te verhinderen (lijkt niet perse het probleem, want hij heeft het ook nogal onrechtmatig in eerste instantie verkregen), of om de Romeinen een hak te zetten

**His¹ motus ad Tutiam fluvium castra rettulit
sex milia passuum ab urbe.**

**Geëmotioneerd hierdoor, heeft hij het legerkamp
teruggebracht naar de rivier de Tutia, zes mijl van de stad
af.**

¹ door de 'religionem' (de goddelijke waarschuwing) van de extreme weersomstandigheden, als dat 'magna res' (het vertrek van legers richting Spanje) en dat 'parva res' (dat zijn land verkocht werd voor een goede prijs)

Scipio Minor

**Maesta¹ itaque civitas² prope inops
consilii³ comitiorum⁴ die tamen⁵ in
campum descendit;**

**Daarom zijn de bedroefde burgers bijna zonder plan
(radeloos) toch op de dag van de verkiezingen af naar het
Marsveld afgedaald;**

¹ vanwege de verloren veldslagen in Spanje en het verlies van vele soldaten onder wie de Scipio-broers, die eerst de leiding hadden in Spanje; dit is al wel een jaar geleden, dus het verdriet is niet van heel recente datum

² bij uitzondering mocht het volk de nieuwe proconsul (en dus legeraanvoerder) van Spanje kiezen omdat de senatoren er niet uitkwamen

³ men had verwacht dat er meerdere kandidaten zouden zijn voor deze vooraanstaande functie, maar niemand had zich aangemeld

⁴ verkiezingen voor wie dus de proconsul van Spanje werd

⁵ hoewel er geen kandidaten waren om uit te kiezen, was men 'tamen' (toch) naar het Marsveld gekomen voor de verkiezingen

**atque, in magistratus versi¹,
circumspectant¹ ora principum, aliorum
alios intuentium², fremuntque^{1 3} adeo
perditas res desperatumque de re publica
esse, ut nemo audeat in Hispaniam
imperium accipere, cum subito⁴ P.
Cornelius <Publi filius eius>⁵ qui in
Hispania ceciderat, filius quattuor et viginti
ferme annos natus, professus se petere, in
superiore⁶ unde conspici posset loco
constitit.**

**en zij, naar de politici gekeerd, kijken rond naar de
gezichten van de leiders die elkaar aankijken, en ze
morren dat de zaken zozeer verloren zijn en de republiek
er zozeer hopeloos voor staat, dat niemand het waagt
over Spanje het opperbevel te accepteren, toen plotseling
Publius Cornelius, <zoon van de Publius>, die
gesneuveld was in Spanje, bijna 24 jaar oud, openlijk
verklarend dat hij zich kandidaat stelt, ging staan op een
hoger gelegen plaats, waarvandaan hij gezien kon
worden.**

¹ onderwerp zijn de burgers - in de vorige zin nog als enkelvoud genoemd: 'civitas'

² PPA, onderwerp zijn de 'principum' (de leiders); ze kijken elkaar afwachtend af in de hoop dat iemand zou zeggen dat hij wel het opperbevel van Spanje aandurft

³ de reden voor hun gemor is dat niemand durft het opperbevel over Spanje op zich te nemen ('nemo audeat in Hispaniam imperium accipere'), en de twee oorzaken daarvan zijn dat de situatie zozeer verloren is (adeo perditas res (esse)) en de republiek er zozeer hopeloos voor staat ('(adeo) desperatum de re publica esse')

⁴ het was al duidelijk dat de kandidaatstelling van Scipio Minor onverwachts was: de burgers waren radeloos ('prope inops consilii') naar het Marsveld gegaan, de leiders keken elkaar afwachtend aan ('principum aliorum alios intuentium') en woorden als 'verloren' ('perditas') en hopeloos ('desperatum') vallen; het woord 'subito' benadrukt nogmaals dat zijn kandidaatstelling onverwachts was

⁵ deze haken geven aan dat deze woorden volgens de moderne uitgever verloren zijn gegaan bij het overschrijven en weer toegevoegd moeten worden

⁶ hyperbaton met 'loco': op deze manier ligt er meer nadruk op 'superiore', wat letterlijk 'hoger gelegen' betekent, maar net zoals in het Nederlands ook overdrachtelijk 'superieur' kan betekenen - wat Scipio blijkt te zijn als veldheer

In quem¹ postquam omnium² ora conversa sunt, clamore ac favore³ ominati extemplo sunt felix faustumque⁴ imperium.

Nadat de gezichten van allen zijn gericht op hem, hebben ze direct met geschreeuw en met steunbetuiging een gelukkig en succesvol opperbevel voorspeld.

In hun verdriet om de verliezen en wanhoop dat niemand zich beschikbaar leek te willen stellen als legeraanvoerder, was de opluchting enorm dat er wel iemand was, en nog wel een Scipio!

¹ Scipio Minor

² van alle burgers ('civitas') en de leiders ('magistratus')

³ tautologie, of hendiadys; een hendiadys is een stijlfiguur wat je niet hoeft niet te kennen, maar het betekent dat je in plaats van een combinatie van bijvoeglijk en zelfstandig naamwoord, twee zelfstandige naamwoorden achter elkaar zet: 'clamore et favore' zou je daardoor ook kunnen vertalen als 'instemmend geschreeuw'

⁴ tautologie en alliteratie; zijn 'imperium' zal ook 'felix faustumque' zijn want hij zal Hannibal gaan overwinnen; prospectie``

Iussi¹ deinde inire suffragium ad unum omnes² non centuriae³ modo, sed etiam homines³ P. Scipioni imperium esse in Hispania iusserunt.

Vervolgens, bevolen dat het stemmen begint, hebben niet alleen alle centuriën zonder uitzondering, maar ook de mensen individueel bevolen dat het opperbevel in Spanje aan Scipio toekwam.

¹ interessant is dat deze zin begin en eindigt met een vorm van het werkwoord 'iubere'

² antithese: 'unum' en 'omnes' staan naast elkaar maar hebben tegengestelde betekenissen

³ congrueert met 'omnes': hyperbaton

Ceterum post rem¹ actam ut iam resederat impetus animorum ardorque^{2 3 4}, silentium subito^{5 6} ortum (est) et tacita⁷ cogitatio⁸ quidnam egissent⁹;

Maar zodra, na de gedane zaak, de opwinding en enthousiasme al was gaan liggen, is plotseling stilte ontstaan en een stilzwijgende overdenking wat ze eigenlijk hadden gedaan

¹ het stemmen ('suffragium')

² deze opwinding en enthousiasme was betoond door 'clamore' en 'favore' (geschreeuw en steunbetuiging)

³ alliteratie, waarbij voor te stellen valt dat die a's het enthousiaste geschreeuw weergeeft

⁴ alliteratie, waarbij voor te stellen valt dat die s's de stilte weergeeft;

⁵ 'impetus animorum' en 'ardor' kun je zien als een hendiadys (net zoals 'clamore ac favore' eerder): dit kun je bijvoorbeeld vertalen als 'impulsief enthousiasme'

⁶ de twee alliteraties samen zijn ook te zien als een antithese: eerst het enthousiaste geschreeuw, daarna de bezinning en stilte; de ssss-klank benadrukt de stilte

⁷ weerspiegelt nogmaals de stilte ('silentium')

⁸ personificatie

⁹ de mensen hadden immers in hun spontane enthousiasme gestemd, in een uiterst spannende tijd, voor een legeraanvoerder die nog maar net volwassen was - hadden ze nu per ongeluk gestemd voor het einde van Rome?

nonne¹ favor plus valuisset quam ratio.²

of niet de sympathie sterker was geweest dan het verstand.

¹ nonne leidt een vraagzin in waarop je het antwoord 'ja' verwacht

² deze zin geeft meer informatie over de manier waarop het stemmen is verlopen: Scipio Minor genoot hun sympathie, maar dat had ervoor gezorgd dat ze niet rationeel hadden nagedacht;

die sympathie ('favor') werd eerder verwoord door 'clamore ac favore' (met geschreeuw en steunbetuiging) en 'impetus animorum ardorque' (opwinding en enthousiasme);

dat verstand ('ratio') wordt hierna verder uitgelegd: als ze beter hadden nagedacht dan hadden ze bedacht dat hij erg jong was voor zo'n toppositie, en dat het wel uitermate treurig zou zijn voor de familie Scipio als ook deze telg zou komen te overlijden in Spanje

aetatis¹ maxime paenitebat;

er bestond vooral bezwaar tegen zijn leeftijd;

¹ hij was immers pas 23

**quidam fortunam etiam domus horrebant¹
nomenque ex funestis duabus familiis² in
eas provincias,³ ubi inter sepulcra patris
patruique^{4 5} res gerendae essent
proficiscentis⁶.**

**sommigen waren ook huiverig voor het lot van de familie
en de naam van degene die vertrok uit twee rouwende
families naar die provincies, waar tussen de graven van
zijn vader en zijn oom oorlog gevoerd moest worden.**

¹ sommigen waren bang voor twee zaken: 1) het lot van de familie ('fortunam domus') en 2) de naam 'Scipio'; het zou immers 1) bijzonder treurig voor de familie zijn als ze ook Scipio Minor zouden verliezen, en 2) 'nomen est omen' (de naam is een slecht voorteken): misschien is de naam 'Scipio' wel een slecht voorteken, gezien de dood van de twee ouders Scipio's

² bij de dood van de vader, werden zonen 'pater familias' (hoofd van het gezin) van hun eigen gezin; vermoedelijk was de vader van Scipio Maior en zijn broer inmiddels dood en hadden ze dus beiden een eigen 'familia'

³ Spanje; het betrof eigenlijk twee provincies: Hispania Ulterior en Hispania Citerior

⁴ alliteratie

⁵ een metafoor: het is niet alsof hij werkelijk tussen de graven gaat vechten

⁶ Scipio Minor is degene die vertrekt

**Quam¹ ubi² ab re tanto impetu acta^{3 4}
sollicitudinem curamque⁵ hominum
animadvertit, advocata contione ita⁶ de
aetate sua imperioque mandato et bello⁷,
quod⁸ gerundum⁹ esset¹⁰, magno elatoque
animo disseruit, ut⁶ ardorem eum, qui¹¹
resederat, excitaret rursus novaretque et
impleret¹² homines certioris¹³ spei quam
quantam fides promissi humani aut ratio
ex fiducia rerum subicere solet¹⁴.**

**Zodra hij deze ongerustheid en zorg van de mensen ten
gevolge van deze zaak, gedaan met zo'n grote
impulsiviteit, had opgemerkt, nadat een volksvergadering
bijeen was geroepen, heeft hij zo gesproken over zijn
leeftijd, het opgedragen opperbevel en de oorlog, die
gevoerd zou moeten worden, met grote en verheven
geest, dat hij die hartstochtelijkheid, die was gekalmeerd,
weer opwekte en vernieuwde en de mensen vulde met
een betrouwbaardere hoop dan die het vertrouwen in de
menselijke belofte of in de verstandelijke overweging op
grond van goed vertrouwen in gebeurtenissen,
gewoonlijk opwekt.**

Een hele lange zin, en zowel grammaticaal als inhoudelijk wat ingewikkeld. Het komt erop neer dat de mensen in eerste instantie bijzonder enthousiast waren dat Scipio Minor het opperbevel zou willen voeren, maar ze later ook ongerust waren. Scipio Minor is immers nog jong. Kan hij wel zo'n enorme taak al wel aan? Maar hij sprak zo briljant, kon zo goed de situatie benoemen en kwam zo betrouwbaar over dat de mensen opnieuw vertrouwen kregen dat hij de juiste man was. Eerst waren de mensen enthousiast geweest vanwege a) hun vertrouwen in Scipio's beloftes en b) hun vertrouwen dat Scipio de werkelijkheid wel op een juiste manier zal voorstellen. Dat is riskant want a) mensen kunnen hun beloftes verbreken en b) de werkelijkheid is gewoon ontzettend complex, dus al ben je nog zo briljant, je doorziet en voorziet niet alles.

In tweede instantie, na zijn speech, waarin hij dus had aangetoond geen klein jongetje te zijn maar een grote en verheven geest had, hadden de mensen veel beter een beeld van deze jonge Scipio, en hadden ze veel vertrouwen in hem.

¹ congrueert met 'sollicitudinem curamque', dus een hyperbaton

² 'ubi' + pf betekent 'zodra' + voorverleden tijd

³ hoort bij 're'

⁴ chiasme: re (A) tanto (B) impetu (B) acta (A)

⁵ sollicitudinem' en 'curam' vormen samen een tautologie: ze betekenen vrijwel hetzelfde en geven daarmee meer nadruk aan de grote ongerustheid van de mensen

⁶ 'ita' en 'ut' horen bij elkaar: zo ... dat; wordt uitgelegd door 'magno elatoque animo' (met grote en verheven geest)

⁷ trikolon: 1. aetate sua 2. imperio mandato 3. bello

⁸ verwijst naar 'bello'

⁹ = gerendum, en samen met 'esset' een gerundivum van verplichting: die gevoerd MOEST worden

¹⁰ conjunctivus imperfectum; in dit geval omdat het de mening is van Scipio dat die oorlog gevoerd moest worden: het is geen objectief feit - dat zou een indicativus zijn

¹¹ verwijst naar 'ardorem eum'

¹² trikolon: 1. excitaret 2. novaret 3. impleret

¹³ comparativus

¹⁴ bij 'solet' horen twee onderwerpen: 'fides (promissi humani)' en 'ratio (ex fiducia rerum)'

Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis², sed arte³ quoque quadam ab iuventa in ostentationem earum⁴ compositus, pleraque apud multitudinem aut ut per nocturnas visa species aut velut divinitus mente monita agens, sive et ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa⁵, sine cunctatione exsequerentur⁶.

Scipio is immers niet alleen bijzonder geweest door zijn echte deugden, maar met een bepaald talent was hij ook vanaf zijn jeugd geoefend in het vertonen ervan, terwijl hij de meeste voorstellen behandelde bij een menigte, die óf gezien waren in nachtelijke visioenen, óf alsof zijn verstand door goddelijke ingeving is gewaarschuwd, hetzij ook zelf van een geest bevangen door een zeker bijgeloof, hetzij opdat zij zijn bevelen en adviezen, alsof ze waren gezonden door een orakel, zonder aarzeling uitvoerden.

¹ 'veris...virtutibus' is mogelijk een alliteratie, met die 'v's en de dubbele t's

² chiasme: Scipio (A) veris (B) virtutibus (B) mirabilis (A)

³ dat talent was het (doen alsof van het) ontvangen van berichten van de goden

⁴ verwijst naar 'veris ... virtutibus'

⁵ verwijst naar 'imperia consiliaque'

⁶ onderwerp is meervoud, maar lijkt terug te verwijzen naar 'multitudinem'

Ad hoc iam inde ab initio¹ praeparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die prius ullam² publicam privatamque³ rem egit, quam in Capitolium iret ingressusque aedem consideret et plerumque solus in secreto⁴ ibi⁵ tempus tereret.

Bovendien heeft hij, al vanaf het begin, terwijl hij de mensen voorbereidde, sinds hij de mannentoga heeft aangetrokken, op geen enkele dag ook maar enige publieke of private handeling verricht, voordat hij naar het Capitool ging, en na de tempel te zijn ingegaan, ging zitten en bracht de tijd meestal alleen in afzondering daar door.

Scipio was dus, of deed alsof, hij een zeer religieus man was die in contact stond met de goden, en dat al vanaf een jonge leeftijd (de mannentoga kregen jongens als ze een jaar of 14-15-16 waren). De Capitolijsche berg was gelegen naast het Forum Romanum en stond vol tempels, met in het bijzonder die van Jupiter Optimus Maximus.

¹ vanaf zijn eerste publieke optreden; in de vorige passage aangeduid als 'ab iuventa'

² Livius benadrukt hier dat Scipio NOOIT ook maar IETS deed zonder naar het Capitool te gaan door 'nullo' en 'ullam'.

³ alliteratie: 'publicam privatamque'

⁴ tautologie en alliteratie: 'solus in secreto'

⁵ verwijst terug naar 'aedem'

Hic mos¹, quem per omnem vitam servabat, seu consulto seu temere vulgatae opinioni fidem apud quosdam fecit stirpis eum divinae² virum esse, rettulitque famam³ in Alexandro Magno prius vulgatam, et vanitate et fabula parem⁴, anguis immanis concubitu (eum) conceptum (esse), et in cubiculo matris eius visam persaepe prodigii⁶ eius speciem interventuque hominum (speciem) evolutam (esse) repente atque ex oculis (speciem) elapsam (esse).

Deze gewoonte, die hij gedurende zijn hele leven behield, heeft bij sommigen geloof gewekt aan de óf opzettelijk óf toevallig algemeen verbreide mening dat hij een man van goddelijke afkomst was, en (deze gewoonte) heeft het gerucht in omloop gebracht, eerder algemeen bekend ten aanzien van Alexander de Grote, vergelijkbaar op het punt zowel van leeg gezwets als van een verzinzel, dat hij verwekt was door seksuele gemeenschap met een reusachtige slang, en dat in de slaapkamer van zijn moeder zeer vaak de verschijning van dit wonder was gezien en door de komst van mensen plotseling was weggeleden en aan de ogen was ontsnapt.

Wederom een (erg) lange zin. Livius bedoelt dat doordat Scipio zo vaak contact leek te zoeken met de goden, en goddelijke ingevingen leek te krijgen, er geruchten de wereld in kwamen dat hij een (half)god was. Deze geruchten waren of toevallig de wereld in gekomen, of bewust de wereld in geslingerd door Scipio of zijn PR-machine. Er wordt zelfs gezegd dat zijn moeder gemeenschap zou hebben gehad met een slang- wat uiteraard een vermomde godheid was, waarschijnlijk Jupiter, aangezien hij altijd naar diens tempel op het Capitool ging; dit gerucht ging ook rond over Alexander de Grote, een andere legendarische krijgshero - wiens vader Zeus zou zijn; Livius beschouwt dat als kletspraat en een verzinzel.

¹ dat hij voor elke persoonlijke of publieke handeling naar het Capitool ging om daar een tijdje alleen in de tempel te zitten (zie vorige zin)

² congrueert met 'stirpis' (van goddelijke afkomst) en dat is samen een bijvoeglijke bepaling bij 'virum'

³ van 'rettulit famam' (heeft het gerucht in omloop gebracht) hangen vier Acl's af: 1. (eum) conceptum (esse > dat hij verwekt was, 2) visam (esse) speciem > dat de verschijning gezien was, 3) (speciem) evolutam (esse) > dat (de verschijning) weggeleden was, en 4) (speciem) elapsam (esse) > dat (de verschijning) ontsnapt was

⁴ het verwekkingsverhaal van Scipio is dus gelijk aan het verhaal over de verwekking van Alexander de Grote

⁵ van Scipio

⁶ alliteratie; 'prodigii' (wonder) verwijst terug naar de 'anguis immanis' (reusachtige slang)

His miraculis¹ nunquam ab ipso² elusa fides est;

Het geloof in deze wonderen is nooit door hemzelf door spot ontnomen;

Met andere woorden: Scipio had, bij het horen van deze fantasievolle verzinsels, er de spot mee kunnen drijven en zo kunnen ontkrachten, maar hij heeft deze verhalen laten bestaan.

¹ er zullen verschillende verhalen de ronde hebben doen gaan over Scipio's vermeende goddelijke afkomst, vaardigheden en prestaties; in de vorige zin gaat het specifiek over zijn verwekking door een godheid/Jupiter

² Scipio zelf

**quin, potius aucta (est) arte quadam nec
abnuendi² tale quicquam¹ nec palam
adfirmandi².**

**integendeel, het werd vergroot door een zekere
vaardigheid om noch iets dergelijks te ontkennen noch
openlijk te bevestigen.**

¹ een wonderlijk verhaal zoals dat over zijn verwekking

² gerundium in de genitivus, afhankelijk van 'arte quadam' > een zekere vaardigheid van het ontkennen en van het bevestigen, en dat mag je ook vertalen met 'om te ontkennen' en 'om te bevestigen'

**Multa alia eiusdem generis¹, alia vera, alia
adsimulata, admirationis² humanae³ in eo
iuvene⁴ excesserant modum;**

**Vele andere dingen van dezelfde soort, sommige waar,
andere onwaar, hadden de maat van bewondering voor
mensen in die jongeman overschreden;**

¹ van die wonderbaarlijke verhalen over hem; een paar regels eerder naar gerefereerd als 'miraculis'

² alliteratie schijnt vooral van toepassing te zijn op beginmedeklinkers, maar dit zijn wel opvallend veel a-tjes aan het begin van deze woorden: versterkt dat de bewondering voor Scipio (aah ... aah....aah...aah...)?

³ bijvoeglijke bepaling bij 'modum'; Livius bedoelt hiermee dat men hem niet-menselijke, dus goddelijke eigenschappen bezat

⁴ Scipio

**quibus¹ freta tunc² civitas³ aetati⁴
haudquaquam maturae⁵ tantam rerum
molem⁶ tantumque imperium permisit.**

**hierop vertrouwend heeft de burgerij toen aan iemand
van een absoluut niet rijpe leeftijd zo groot gewicht aan
zaken en zo groot opperbevel toevertrouwd.**

¹ vertrouwend op al die wonderbaarlijke geruchten, waarvan een aantal waar en een aantal onwaar waren (Multa...adsimulata)

² ringcompositie met het begin van dit hoofdstuk over Scipio: hij verwijst terug naar het moment dat de burgerij een aanvoerder zocht voor de troepen in Spanje; tussendoor wordt uitgelegd gemaakt waarom de burgers hem kozen ondanks zijn jonge leeftijd

³ metonymie (abstractum pro concreto):: iemand van een ... leeftijd

⁴ metonymie (abstractum pro concreto): benoemd wordt het abstracte begrip 'civitas' (burgerij), bedoeld wordt 'de burgers'

⁵ 'maturus' is simpelweg te vertalen als 'volwassen', maar in het Latijn is een man 'maturus' als hij een jaar of 40-50 is

⁶ metafoor: letterlijk 'zwaarte'

Lof voor Hannibal

Cum Hannibale nihil eo anno¹ rei gestum est.

Met Hannibal is in dat jaar geen gevecht gevoerd.

¹ 206

**Nam neque ipse se obtulit in tam recenti
volnere publico¹ privatoque² neque
laccessierunt quietum Romani;³**

**Want noch vertoonde hij zichzelf na een zo'n recente slag
voor het vaderland en voor hem persoonlijk, noch
hebben de Romeinen hem, zolang hij zich rustig hield,
geprovoceerd;**

¹ de nederlaag van Hasdrubal in Noord-Italië (bij Arminium / de rivier Metaurus)

² de dood van zijn broer Hasdrubal

³ de Romeinen meenden (zie de volgende zin) immers dat Hannibal nog steeds een factor van belang was en gingen hem dus niet uitdagen zolang hij zich rustig hield

**¹tantam inesse vim², etsi omnia alia circa
eum³ ruerent⁴, in uno illo duce²
censebant.⁵**

**(want), hoewel alle andere dingen rondom hem instortten,
waren zij van mening dat er zoveel kracht was in die ene
leider.**

¹ explicatief asyndeton: je kunt 'want' toevoegen

² Acl afhankelijk van 'censebant'

³ Hannibal

⁴ tegenslagen zoals de nederlaag en dood van zijn broer Hasdrubal, het feit dat hij Zuid-Italië (Tarentum bijvoorbeeld) had verloren aan de Romeinen, het feit dat Scipio Minor zoveel succes had in Spanje, en de weigering van Carthago om Hannibal te helpen

⁵ onderwerp: de Romeinen; imperfectum omdat de Romeinen langere tijd deze mening hadden

Ac nescio an mirabilior (in) adversis¹ quam (in) secundis rebus fuerit, quippe qui, cum in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret, exercitu non suo civili sed mixto ex conluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope di essent,² ita quodam³ uno vinculo copulaverit eos⁴, ut nulla nec inter ipsos⁵ nec adversus ducem⁶ seditio⁷ exstiterit, cum et pecunia saepe in stipendium et commeatus in hostium⁸ agro deesset, quorum⁹ inopia priore Punico bello multa infanda¹⁰ inter duces militesque commissa fuerant.

En ik weet niet of hij bewonderenswaardiger is geweest in tegenspoed of in voorspoed, die immers, nadat hij in land van de vijanden gedurende dertien jaar, zo ver weg van huis, met wisselende uitkomsten oorlog voerde, terwijl zijn leger niet bestond uit eigen burgers, maar gemengd was uit een samenraapsel van alle volkeren, die geen wet, geen gewoonte, geen taal gemeenschappelijk hadden, (maar) een verschillend uiterlijk, verschillende kleding, verschillende wapens, verschillende rites, verschillende godsdienstige gebruiken, bijna verschillende goden, heeft hij hen op een of andere manier zó met één band verbonden, dat er geen enkele opstand, noch tussen henzelf noch tegen de aanvoerder is ontstaan, hoewel er vaak geld voor soldij en proviand in het land van de vijanden ontbrak, door gebrek waaraan in de eerdere Punische Oorlog vele gruwelijke daden tussen de aanvoerders en de soldaten waren gepleegd.

¹ in het vervolg bespreekt Livius alleen Hannibals tegenspoed ('adversis...rebus'): dat Hannibal lange tijd in een vijandig land zat, geregeld verliezen leed, met soldaten die zo verschillend waren, en dat er vaak een tekort aan geld en proviand was; Livius drukt hier zijn bewondering uit voor de manier waarop Hannibal zijn soldaten wist te verenigen en (min of meer) tevreden en rustig hield

² deze bijzin (vanaf 'quibus') zit vol asyndetons, parallèles en anaforen: de verschillen zijn op te delen in drie categorieën: recht en gewoonte, kleding en wapens, religie en religieuze gewoontes; de goden zijn op zich zo ongeveer hetzelfde, meende Livius, maar er waren wat verschillen per regio, dus ze zijn niet zozeer echt totaal anders, maar 'prope' (bijna) anders

³ door 'quodam' geeft Livius aan niet goed te weten hoe Hannibal dit band wist te smeden tussen zulke verschillende groepen soldaten

⁴ de soldaten van Hannibal

⁵ tussen de soldaten onderling

⁶ Hannibal; het had voor de hand gelegen dat ze tegen Hannibal in opstand zouden zijn gekomen omdat hij hen niet van voldoende soldij (soldatenloon) en voedsel kon voorzien

⁷ chiasme: nulla (A) nec inter ipsos (B) nec adversus ducem (B) seditio (A): dus twee soorten opstanden waren waarschijnlijk geweest: tussen de verschillende groepen soldaten onderling, of tegen de leider; dat was sowieso door hun verschillende achtergronden niet onwaarschijnlijk geweest, maar vooral ook omdat er vaak geen soldij kon worden uitbetaald ('et pecunia saepe in stipendium...deesset') en omdat er voedseltekorten waren in het vijandige land ('saepe...commeatus in hostium agro deesset')

⁸ de Romeinen

⁹ 'stipendium et commeatus'

¹⁰ gesubstantiveerd bijvoeglijk naamwoord: gruwelijk > gruwelijke daden; dit echoot de eerder genoemde 'seditio' (opstand) van twee zinsdelen eerder

**Post Hasdrubalis vero exercitum cum
duce¹, in quibus² spes omnis reposita
victoriae fuerat, deletum³ cedendoque in
angulum Bruttium⁴ cetera Italia
concessum, cui non videatur mirabile
nullum motum in castris factum?⁵**

**Na de vernietiging echter van het leger van Hasdrubal
samen met zijn leider, waarop alle hoop voor de
overwinning geplaatst was, en nadat hij, toen hij uitweek
naar de Bruttische uithoek, de rest van Italië opgegeven
had, zou het aan wie niet wonderlijk toeschijnen dat er
geen enkele opstand in het kamp is uitgebroken?**

Bedoeld is dat Livius nogmaals zijn bewondering voor Hannibal uitspreekt: het is klip en klaar dat de hele missie van het verslaan van het Romeinse Rijk aan het mislukken was (Hasdrubal en zijn leger zijn vernietigd, hij is weg van de omgeving van Rome getrokken, naar een uithoek, en hij heeft heel Italië opgegeven (dus alle steden die hij veroverd had, zoals Tarentum). Maar toch blijft zijn leger trouw aan hem en breken er geen opstanden uit.

¹ Hasdrubal

² terugverwezen wordt naar het 'Hasdrubalis...exercitum' (het leger van Hasdrubal) en 'duce' (de leider/Hasdrubal)

³ 'deletum' is een dominant gebruikt PPP: eigenlijk: na het verwoeste leger van Hasdrubal > na de verwoesting van het leger van Hasdrubal

⁴ in het uiterste zuiden van Italië

⁵ retorische vraag

**Nam ad cetera¹ id² quoque accesserat, ut
ne alendi³ quidem exercitus⁴ nisi ex Bruttio
agro spes esset, qui, ut omnis⁵ coleretur⁶,
exiguus tamen tanto alendo exercitui erat;**

**Want bij het overige was ook dit erbij gekomen, dat er
hoop was op het voeden van het leger uitsluitend vanuit
het Bruttische land, dat, gesteld dat het geheel werd
bebouwd, toch te klein was om zo'n groot leger te
voeden;**

De situatie was al uitzichtloos, maar daar kwam dus nog bij dat ze honger moesten leiden. Zelfs al zou het land optimaal worden bebouwd, dan zouden ze al nooit zo'n groot leger kunnen voeden, laat staan nu veel akkers braak lagen omdat de meeste mannen als soldaat te werk waren gesteld.

¹ zoals genoemd in de vorige zin: de vernietiging van Hasdrubals leger en Hasdrubals dood, het vertrek naar het uiterste zuiden, het opgeven van Italië

² zoals hierna wordt gezegd: ze zullen honger leiden

³ gerundivum, afhankelijk van 'spes': er was hoop van>op het voeden; dit is een dominant gebruikt gerundivum: eigenlijk is het 'hoop op het leger-voeden', maar wij zeggen dan: hoop op het voeden van het leger, dus je maakt het gerundivum belangrijker (dominant) en het zelfstandig naamwoord reduceer je tot een bijvoeglijke bepaling (van het leger)

⁴ het leger van Hannibal

⁵ aan te vullen is 'Bruttius ager': het hele Bruttische akkerland

⁶ conjunctivus concessivus/van toegeving: 'ook al zou het geheel werden bebouwd / gesteld dat het geheel werd bebouwd'

**tum¹ magnam partem iuventutis,
abstractam² a cultu agrorum, bellum
occupaverat³ et mos vitio etiam insitus
genti⁴ per latrocinia militiam exercendi⁵;**

**(maar) toen had de oorlog een groot deel van de mannen,
weggerukt van de verzorging van de akkers, in beslag
genomen en ook de gewoonte door een slechte
karakertrek aangeboren bij het volk om de krijgsdienst te
vervullen door rooftochten;**

¹ op het moment dat Hannibal daar was; adversatief asyndeton: je kunt 'maar' toevoegen

² congrueert met 'partem'

³ onderwerpen zijn 'bellum' en 'mos'

⁴ de inwoners, dus de Bruttii

⁵ oftewel: volgens Livius beschouwden de Bruttii het houden van rooftochten ook als een acceptabele vorm van het vervullen van krijgsdienst; dit is dus een derde reden waarom het Bruttische land onvoldoende was om het grote Carthaagse leger te voeden (naast het feit dat het sowieso te klein was en de mannen als soldaat moesten dienen en dus niet op het land konden werken)

**nec ab domo¹ quicquam mittebatur², de
Hispania retinenda³ sollicitis (eis)⁴,
tamquam omnia prospera in Italia essent.**

**en niet iets werd er gestuurd van huis, omdat ze bezorgd
waren over het behoud van Spanje, alsof alles in Italia
voorspoedig was.**

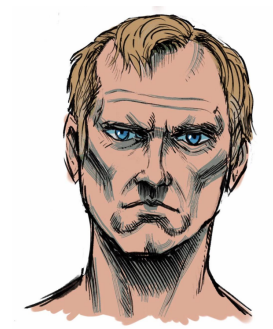
¹ Carthago

² dit is de derde reden dat Hannibals leger (weer eens) voedseltekorten ondervond: het Bruttische land was te klein om de inwoners + het leger te voeden, de mannen die het zouden moeten bebouwen waren grotendeels bezig met oorlog of rooftochten, en ze kregen dus niets meer vanuit Carthago geleverd

³ dominant gebruik van het gerundivum: eigenlijk: over het Spanje-behouden > over het behouden van Spanje; het behouden van Spanje, half een provincie van de Carthagers, was handig omdat het veel geld en manschappen opleverde

⁴ de Carthagers thuis

Strijd in Afrika

**Syphacem in castra² adduci¹ cum esset
nuntiatum, omnis³ velut ad spectaculum
triumphi⁴ multitudo effusa est.**

**Nadat was bericht dat Syphax naar het
legerkamp werd gebracht, is de hele menigte
naar buiten gestroomd als ware naar een
schouwspel van een triomftocht.**

¹ Acl afhankelijk van 'cum esset nuntiatum'

² het legerkamp van Scipio

³ congrueert met 'multitudo': hyperbaton; bedoeld is de mensen (onder andere de soldaten) in het legerkamp

⁴ een echte triomftocht werd toegekend door de senaat, en daarin liepen niet alleen de belangrijkste overwonnenen in mee, maar ook buit en natuurlijk de zegevierende aanvoerders, in dit geval Laelius en Masinissa

Praecedebat ipse¹ vinctus;

Hij liep zelf geboeid voorop;

¹ Syphax

sequebatur grex nobilium Numidarum¹.

een groep van Numidiërs volgde.

¹ Syphax is de koning van het westelijke deel van Numidië (Masinissa van het oostelijke deel)

**Tum, quantum quisque¹ plurimum poterat,
magnitudini Syphacis famaеque gentis²
victoriam suam³ augendo addebat:**

**Toen voegde ieder toe, zoveel als ieder kon,
aan de grootsheid van Syphax en de roem van
het volk waarmee ze hun eigen overwinning
vergrooten:**

Bedoeld wordt dat doordat iedereen vertelt hoe groot, machtig en fantastisch Syphax is (eventueel zelfs overdreven), de Romeinse overwinning op hem des te groter lijkt.

¹ ieder van de 'multitudo' uit de eerste regel

² het West-Numidische volk

³ de Romeinse overwinning

**illum² esse¹ regem, cuius tantum maiestati duo
potentissimi³ in terris tribuerint populi
Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio
imperator suus ad amicitiam eius petendam⁴
relicta provincia Hispania exercituque⁵ duabus
quingueremibus in Africam⁶ navigaverit,
Hasdrubal⁷ Poenorum imperator non ipse modo
ad eum in regnum venerit sed etiam filiam⁸ ei⁹
nuptum dedit.**

**dat hij de koning was, aan wiens waardigheid
de twee machtigste volkeren op aarde, het
Romeinse en het Carthaagse, zoveel belang
hebben verleend, dat Scipio, hun
opperbevelhebber, nadat hij de provincie
Spanje en het leger verlaten had, met twee
vijfriemers naar Afrika is gevaren om zijn
vriendschap te verwerven, (en dat) Hasdrubal,
de bevelhebber van de Puniërs, niet alleen zelf
naar hem naar zijn rijk is gekomen, maar ook
zijn dochter hem ten huwelijk heeft gegeven.**

Bedoeld is dat Syphax zo'n eerbiedwaardige koning is geweest, dat de twee machtigste rijken op aarde (Rome/Carthago) allebei bevriend met hem wilde zijn en daar moeite voor hebben gedaan; Hasdrubal had zelfs zijn dochter aan hem gegeven. Het is de vraag of Hasdrubal zijn gewiekste dochter ten huwelijk had gegeven omdat hij zo graag vrienden wilde zijn met Syphax of om hem onder de duim te houden...

¹ Livius begint hier met een Acl-constructie, omdat dit de dingen zijn die die 'multitudo' (menigte) zoal over hem zeggen; je kunt dus 'ze zeiden dat...' erbij denken

² Syphax

³ superlativus; congrueert met 'populi'

⁴ gerundivum, dominant gebruikt, congrueert met 'amicitiam': om zijn vriendschap te verwerven

⁵ ablativus absolutus

⁶ Numidië lag namelijk in Noord-Afrika

⁷ deze Hasdrubal is niet de broer van Hannibal, maar zijn schoonbroer (hij was getrouwd met Hannibals zus); asyndeton: Scipio en Hasdrubal waren gelijktijdig bij Syphax en die gelijktijdigheid wordt benadrukt door het asyndeton

⁸ Sophoniba; Sophoniba was dus het nichtje van Hannibal

⁹ Syphax

**¹ Habuisse eum² uno³ tempore in potestate duos
imperatores, Poenum⁴ Romanumque⁵.**

**Dat hij op één moment twee bevelhebbers in
zijn macht heeft gehad, de Punische en de
Romeinse.**

¹ De Acl-constructie gaat hier door: ook dit is wat de mensen zeiden over Syphax

² Syphax

³ antithese met 'duos'

⁴ Hasdrubal

⁵ Scipio

**¹Sicut ab dis² immortalibus³ pars utraque⁴
hostiis mactandis⁷ pacem⁵ petisset⁶, ita ab eo
utrimque⁴ pariter⁸ amicitiam petitam (esse).**

**Zoals beide partijen aan de onsterfelijke goden
door het offeren van offerdieren om bijstand
hadden gevraagd, dat er zo aan hem tegelijk
van beide kanten om vriendschap was
gevraagd.**

¹ De Acl-constructie gaat hier door: ook dit is wat de mensen zeiden over Syphax

² = deis

³ pleonasme: goden zijn nu eenmaal onsterfelijk; 'ab dis immortalibus' (aan de onsterfelijke goden) staat op een lijn met 'ab eo' (aan hem) even later, dus Syphax wordt hier op een lijn gezet met de goden

⁴ de Romeinen en de Carthagers

⁵ 'pacem' (bijstand/hulp) staat hier op een lijn met 'amicitiam' (vriendschap): dus de hulp van de goden wordt op een lijn gezet met de vriendschap van Syphax

⁶ alliteratie met 'pacem'

⁷ de 'hostiis mactandis' (offerdieren) wordt niet op een lijn gezet met iets van Syphax, maar gedacht kan worden in het geval van de Carthagers aan het uithuwelijken van Hasdrubals dochter Sophoniba

⁸ verwijst naar de opvallende historische gebeurtenis waarin Hasdrubal en Scipio tegelijk aanwezig waren bij Syphax en bij hem dineerden

**¹ Iam tantas habuisse opes² ut Masinissam,
regno³ pulsum eo, redegerit ut vita⁴ eius fama
mortis⁵ et latebris⁶, ferarum modo, in silvis
rapto viventis tegeretur.**

**Bovendien dat hij zoveel macht heeft gehad,
dat hij Masinissa, nadat hij verdreven was uit
zijn rijk, zover had gebracht dat zijn leven door
het gerucht van zijn dood en in schuilplaatsen
beschermd werd, levend op de wijze van wilde
dieren in bossen van roof.**

¹ De Acl-constructie gaat hier door: ook dit is wat de mensen zeiden over Syphax

² Syphax had dus zoveel macht

³ het oost-Numidische rijk

⁴ anthithese: 'vita' staat in contrast met 'mortis'; paradox: 'vita eius fama mortis...tegeretur': zijn leven werd beschermd door het gerucht van de dood

⁵ een zekere Butar had het gerucht verspreid dat Masinissa dood was: dat beschermde zijn leven; Butar had Masinissa namelijk moeten doden maar hij was ontsnapt; Bucar verdoezelde dus met het gerucht zijn eigen falen

⁶ Masinissa herstelde in een grot van zijn verwonding

**His sermonibus¹ circumstantium² celebratus
rex³ in praetorium ad Scipionem est perductus.**

**Door deze opmerkingen van de omstanders
geprezen, is de koning naar het hoofdkwartier
naar Scipio geleid.**

¹ al die opmerkingen die hiervoor zijn genoemd

² zelfstandig gebruikt PPA; de 'bewoners' van het legerkamp zoals eerder genoemd

³ Syphax

**Movit et¹ Scipionem, cum fortuna pristina viri²
praesenti fortunae³ conlata, tum recordatio
hospitii dextraeque datae⁴ et foederis publice⁵
ac privatim⁶ iuncti.**

**Zowel het vroegere lot van de man
emotioneerde ook Scipio, als ook de
herinnering aan de gastvrijheid en aan de
gegegeven rechterhand, en aan het verdrag, dat
was gesloten van staatswege en persoonlijk.**

Met andere woorden: toen Scipio koning Syphax weer zag, was hij geëmotioneerd, want hij kende hem uit een hele andere context, namelijk als dat van een machtig en gastvrije koning met wie hij het blijkbaar prima had kunnen vinden, want ze hadden niet alleen politieke afspraken gemaakt, maar ook persoonlijke. En nu ziet hij hem terug als krijgsgevangene. Het verschil is zo groot, het lot heeft hem zo hard geraakt, dat het ook Scipio raakt.

¹ niet alleen de 'circumstantium' (de omstanders) waren geëmotioneerd, zie ook hun uitspraken, maar ook Scipio dus

² Syphax

³ chiasme: fortuna (A) pristina (B) ... praesenti (B) fortunae (A)

⁴ polysyndeton: 'dextraeque datae et foederis publice ac privatim; trikolon met climax: de herinnering aan 1. hospitii 2. dextraeque datae 3. foederis publice ac privatim

⁵ alliteratie

⁶ er wordt betwijfeld of er officiële verdragen zijn gesloten omdat Scipio er op persoonlijke titel was, niet als gezant vanuit Rome

⁷ alliteratie: 'publice ac privatim'

**Eadem haec¹ et Syphaci animum dederunt in
adloquendo victore².**

**Deze zelfde dingen gaven ook Syphax moed in
het aanspreken van de overwinnaar.**

¹ verwijst terug naar 'hospitii dextraeque datae et foederis publice ac privatim iuncti'; dus dezelfde dingen waardoor Scipio ontroerd was, gaven Syphax de moed om de overwinnaar aan te spreken

² Scipio

**Nam cum Scipio, quid sibi¹ voluisset,
quaereret², qui² non societatem⁴ solum
abnuisset Romanam⁴, sed ultro⁵ bellum
intulisset⁶, tum ille peccasse quidem sese atque
insanisse fatebatur, sed non tum demum cum
arma adversus populum Romanum cepisset;**

**Want toen Scipio vroeg, wat hij voor zichzelf
gewild had, hij die niet alleen de Romeinse
vriendschap had geweigerd, maar uit eigen
beweging een oorlog was gestart, toen gaf hij
toe dat hij zich weliswaar vergist had en
waaninnig was geweest, maar niet pas toen,
toen hij de wapens tegen het Romeinse volk
had opgepakt;**

Deze zin valt eigenlijk uiteen in twee onderdelen: in de eerste helft, tot 'intulisset' worden Scipio's woorden geparafraseerd, Scipio informeerde ('quaereret') en in de tweede helft het begin van Syphax' antwoord, hij gaf toe dat hij fout zat ('fatebatur').

Scipio heeft iets gezegd als: "Wat wou je toch bereiken, Syphax? Ik had je vriendschap aangeboden, die heb je geweigerd. En niet alleen dat, je bent zelfs uit eigen beweging een oorlog tegen ons begonnen. Waarom, Syphax?"

En Syphax antwoordt hier iets als: "Het is een grote vergissing geweest, Scipio, ik was waaninnig, dat geef ik toe. Maar dat is niet begonnen toen ik de wapens tegen het Romeinse volk had opgepakt..."

¹ Syphax voor zichzelf

² door zich tegen de Romeinen te keren

³ Syphax

⁴ hyperbaton met 'Romanam'; een bondgenootschap (letterlijke vertaling) is een officiële term, terwijl Scipio op eigen titel naar Syphax toe was gegaan en dus geen officieel bondgenootschap had kunnen aanbieden

⁵ uiteraard is Syphax verantwoordelijk voor zijn eigen daden, maar naar eigen zeggen was het Sophoniba die hem ertoe had aangezet

⁶ 'bellum intulisset' (een oorlog was gestart) wordt later herhaald door 'arma ...cepisset' (had de wapens opgepakt)

**¹ exitum² sui furoris³ eum⁴ fuisse, non
principium;**

**dat dit het einde is geweest van zijn waanzin,
niet het begin;**

¹ nog een Acl afhankelijk van 'fatebatur'

² de waanzin (furoris) eindigde juist bij het oorlog voeren tegen de Romeinen, en was niet het begin; antithese: met 'principium'

³ echoot de 'insanisse' (waaninnig zijn) van de vorige zin

⁴ 'dit': verwijst terug naar 'arma' t/m 'cepisset' van de vorige zin, dus het oorlogvoeren tegen de Romeinen

¹ tum² se³ insanisse, tum⁴ hospitia privata⁵ et publica foedera⁶ omnia⁷ ex animo eiecisse, cum Carthaginiensem matronam⁷ domum acceperit.

dat hij toen zijn verstand had verloren, dat hij toen alle persoonlijke gastvriendschappen en publieke verdragen uit zijn gedachten had verbannen, nadat hij een Carthaagse vrouw in huis had genomen.

¹ nog een Acl afhankelijk van 'fatebatur'

² toen hij in het huwelijk trad met Sophoniba

³ Syphax

⁴ anafoor en asyndeton; en wederom het moment dat hij met Sophoniba ging trouwen

⁵ antithese: 'privata' - 'publica'

⁶ met de Romeinen, blijkbaar, want hij was volledig in de ban van Sophoniba dus hij zal niet de banden met de Carthagers uit zijn hoofd hebben gezet

⁷ chiasme: hospitia (A) privata (B) publica (B) foedera (A)

⁷ Sophoniba

¹ Illis nuptialibus facibus² regiam³ conflagrasse suam;⁴

Dat zijn paleis door die huwelijksfakkels is in vlammen is opgegaan;

¹ nog een Acl afhankelijk van 'fatebatur'

² deel van de huwelijksrites bij de Romeinen was het brengen van de bruid naar het huis van haar echtgenoot op de avond van het huwelijk met fakkels; nu is Syphax natuurlijk een Numidier en Sophoniba een Carthaagse, dus of ze nu echt Romeinse huwelijksrites hebben gebruikt, is nogal de vraag

³ hyperbaton met 'suam'

⁴ een metafoor: de huwelijksfakkels hebben niet echt zijn paleis in vlammen laten opgaan, maar door het huwelijk met Sophoniba is zijn koninklijke macht ten einde

**¹ illam furiam pestemque² omnibus delenimentis
animum suum³ avertisse atque alienasse, nec
conquiesse donec ipsa⁴ manibus suis⁴ nefaria⁵
sibi⁶ arma adversus hospitem⁷ atque amicum⁷
induerit.**

**dat die plaaggeest en pest met alle verleidingen
zijn geest had afgeleid en verblind, en dat zij
niet tot rust was gekomen, totdat zij zelf met
haar eigen handen hem de goddeloze wapens
had aangetrokken tegen zijn gastvriend en
vriend.**

¹ nog een Acl afhankelijk van 'fatebatur'

² tautologie, versterkt zijn afschuw voor deze booswicht; ook metonymia (abstractum pro concreto): bedoeld is niet 'plaaggeest' en 'pest' maar een hele nare vrouw; verwijst naar Sophoniba

³ die van Syphax; hij zat op het juiste pad door bevriend te raken met Scipio, ziet hij achteraf in, maar hij werd afgeleid en verblind door Sophoniba's verleidingen ('delenimentis')

⁴ Sophoniba; veel nadruk van Syphax dat Sophoniba dit heeft gedaan: 'ipsa' en 'suis'

⁵ hyperbaton met 'arma'

⁶ Syphax

⁷ de Romeinen, meer specifiek Scipio; tautologie

**Perdito¹ tamen atque adflicto¹ sibi² hoc³ in
miseriis⁴ solatii esse, quod in omnium
hominum inimicissimi⁵ sibi⁶ domum⁷ ac
penates⁷ eandem pestem ac furiam⁸ transisse
videat⁹.**

**Dat dit toch hem, hoewel hij verloren en
teneergeslagen is, in zijn ellende tot troost is,
dat hij ziet dat dezelfde plaaggeest en pest naar
het huis en de huisgoden van zijn persoonlijke
aartsvijand voor hem van de mensen is
overgegaan.**

Met andere woorden: het moge duidelijk zijn dat Syphax zich doodongelukkig voelt nu hij van zijn troon is gevallen en tot krijgsgevangene is gemaakt; maar dat gezegd hebbende: hij vindt het een fantastisch idee dat zijn ex, de aanstichtster volgens hem van al zijn ellende, nu bij zijn persoonlijke aartsvijand, Masinissa dus, woont. Hij verkneukelt zich al dat zij hem ook ten gronde zal gaan richten.

¹ dativus, hoort bij 'sibi'

² Syphax

³ 'hoc' verwijst naar de zin vanaf 'quod' (wat is hem tot troost? dat hij ziet dat zijn afschuwelijke ex nu bij zijn aartsvijand woont)

⁴ namelijk dat hij krijgsgevangene is, en niet langer een groot en machtig koning

⁵ Masinissa

⁶ Syphax

⁷ dus dat van Masinissa

⁸ Sophoniba; weer een tautologie

⁹ 'videat' (ziet): op het moment dat hij dit aan Scipio vertelt, ziet hij het pasgetrouwde stel niet, want hij heeft een persoonlijk onderhoud met Scipio, en noemt Sophoniba 'illam furiam pestemque' (die waanzin en pest), waarbij 'illam' verwijst naar iets wat ver(der) weg is; wel is het zo dat hij hen mogelijk gezien heeft samen; Masinissa heeft het paleis ingenomen terwijl hij Syphax, gevangen, met zich meenam, en Sophoniba rende toen op Masinissa af; het kan goed zijn dat Syphax in de buurt van Masinissa werd gehouden, en dat hij dus de scene van Sophoniba die Masinissa smeekte, heeft gezien; mogelijk was hij zelfs getuige van hun huwelijk, want hij was - als krijgsgevangene - in de buurt en wie weet vond Masinissa het wel amusant om Syphax te treiteren door te laten zien dat hij nu zijn bekoorlijke vrouw inpikte.

**¹Neque prudentiorem neque constantiorem²
Masinissam quam Syphacem esse, etiam⁹
iuventa incautiorem;**

**dat Masinissa noch verstandiger noch
standvastiger was dan Syphax, zelfs roekelozer
door zijn jeugd;**

Syphax geniet ervan te zien dat Masinissa niet verstandiger of standvastiger is geweest dan hijzelf door met Sophoniba te trouwen; hij was zelfs nog erger dan hij, omdat hij nog zo jong was (Masinissa was 32 rond deze tijd).

¹ Acl, nog afhankelijk van dat 'videat' van de vorige zin

² polysyndeton (neque ... neque...)

**¹ certe stultius⁵ illum² atque intemperantius⁵
eam³ quam se⁴ duxisse.**

**dat hij haar beslist stompzinniger en
onbeheerster heeft getrouwd dan hijzelf (haar
heeft getrouwd).**

¹ Acl, nog afhankelijk van dat 'videat' van een stukje eerder

² Masinissa

³ Sophoniba

⁴ Syphax

⁵ hij vindt Masinissa nog veel stompzinniger en onbeheerster dan hijzelf, omdat Syphax haar nog niet/nauwelijks kende toen hij met haar trouwde, terwijl Masinissa wist hoe ze kon zijn en hij toch met haar trouwde; deze woorden staan in contrast met de comparativi uit de vorige zin: 'prudentiorem' en 'constantiorem'

**Haec¹ non hostili modo odio sed amoris etiam
stimulis² amatam³ apud aemulum⁴ cernens cum
dixisset, non mediocri⁵ cura Scipionis animum
pepulit;⁵**

**Nadat hij deze dingen gezegd had, niet alleen
door een vijandelijke haat maar ook uit jaloezie,
terwijl hij zich zijn geliefde bij zijn rivaal
voorstelde, heeft (dit) het gemoed van Scipio
met een niet geringe zorg verontrust;**

¹ namelijk al het voorgaande wat Syphax Scipio heeft verteld over hoe zijn huwelijk met Sophoniba hem waanzinnig heeft gemaakt en tot de fout van zijn leven heeft geleid, namelijk het oorlogvoeren tegen de Romeinen, en dat hij er nu wel troost uit haalt dat Sophoniba nu met Masinissa getrouwd is

² de reden dat Syphax troost haalt uit het feit dat Sophoniba nu met hem getrouwd is, heeft dus blijkbaar niets te maken met dat hij zijn ex een fijn nieuw huis gunt; hij beschreef Masinissa eerder immers als zijn aartsvijand ('inimicissimi') en hier zegt Livius ook duidelijk dat het voorkwam uit vijandelijke haat ('hostilii odio') en jaloezie ('amoris ... stimulis')

³ Syphax noemde haar de laatste tijd 'furia' en 'pestis': waanzin en een pest, maar hier wordt ze toch weer omschreven als Syphax' geliefde ('amatam'), en dat hij dus jaloers was op Masinissa

⁴ rivaal: Masinissa

⁵ litotes: non mediocri; het benadrukt hoe bezorgd Scipio was om dit huwelijk

⁵ het onderwerp is feitelijk 'haec' van het vorige zinsdeel, dat dus weer verwijst naar al wat Syphax zojuist heeft gezegd: het verontrust hem dat Sophoniba de aanstichtster lijkt van deze toestand, en dat Sophoniba nu getrouwd is met de koning in wie Scipio nu zijn vertrouwen heeft gesteld: Masinissa; zou Masinissa nu onder invloed van Sophoniba ook voor de Carthaagse zijde kiezen en zich afkeren van de Romeinen?

¹ et fidem criminibus² raptae, prope inter arma,
nuptiae neque consulto neque expectato³
Laelio faciebant tamque praeceps festinatio⁴ ut,
quo die captam hostem⁵ vidisset, eodem
matrimonio iunctam acciperet et ad penates
hostis⁶ sui nuptiale sacrum conficeret.

en het in allerijl, bijna tussen de wapens,
gesloten huwelijk zonder dat Laelius
geraadpleegd was en zonder dat er op hem was
gewacht maakte de beschuldigingen
geloofwaardig, en de zo overhaaste spoed, dat
hij op dezelfde dag, waarop hij de
gevangengenomen vijand had gezien na haar in
het huwelijk te hebben verbonden (haar) bij
zich opnam en bij de penaten van zijn vijand
het huwelijksoffer volbracht.

¹ de woorden van Syphax hadden Scipio dus verontrust, stond in de vorige zin, maar ze zijn uiteraard wel uitgesproken uit haat en jaloezie; misschien waren ze overdreven of zelfs onjuist? maar Scipio zag wel reden om Syphax aantijgingen jegens zijn ex te geloven: het huwelijk was in allerijl gesloten ('raptae nuptiae'), zonder Laelius te raadplegen of op hem te wachten (neque consulto neque expectato Laelio), hij had veel haast gehad om met haar te trouwen dus, herhaalt hij ('tam praeceps festinatio')

² de beschuldigingen van Syphax jegens Sophoniba en Masinissa

³ polysyndeton

⁴ pleonasme

⁵ Sophoniba

⁶ Syphax; de huisgoden van Syphax waren aanwezig bij het huwelijk, want het huwelijk vond plaats in diens paleis in Cirta; dit is natuurlijk niet juist: Masinissa had in zijn eigen paleis, bij zijn eigen huisgoden, het huwelijk moeten voltrekken; Scipio keurt Masinissa's gedrag zeer af

**Et eo foediora¹ haec² videbantur Scipioni, quod
ipsum in Hispania iuvenem nullius³ forma
pepulerat captivae.**

**En des te schandelijker schenen deze dingen
Scipio toe, omdat de schoonheid van geen
geen enkele krijgsgevangene op hemzelf als
jongeman in Spanje indruk had gemaakt.**

¹ dat Scipio Masinissa's gedrag afkeurt, blijkt ook uit 'eo foediora' (des te schandelijker): Scipio keurt het des te meer af omdat hij niet iemand is die halsoverkop verliefd wordt op iemand en zich vervolgens roekeloos gedraagt

² dat Masinissa zo overhaast zonder overleg met Sophoniba, de dochter van de vijand, is getrouwd

³ congrueert met 'captivae'

**Haec¹ secum² volutanti² Laelius ac Masinissa
supervenerunt.**

**Bij diegene die deze dingen bij zichzelf
overdacht kwamen Laelius en Masinissa
opdagen.**

¹ het plotselinge huwelijk van Masinissa, een bondgenoot van Rome, met Sophoniba, de dochter van de vijand

² Scipio

**Quos¹ cum pariter ambo et benigno vultu
excepisset et egregiis laudibus frequenti
praetorio celebrasset,³ abductum in secretum
Masinissam sic adloquitur:**

**Nadat hij hen beiden tegelijk en met een
vriendelijk gezicht had ontvangen en hij (hen)
met buitengewone lofprijzingen in een vol
hoofdkwartier had geprezen, sprak hij zo tot
Masinissa, nadat hij hem apart had genomen:**

¹ hoort bij 'ambo'; het gaat om Laelius en Masinissa

³ het is dan wel zo dat hij Masinissa wil gaan aanspreken op zijn gedrag, maar hij waardeert Masinissa ook, en ziet voor hem een rol als koning van heel Numidië die aan de Romeinse kant staat; als hij hem nu (publiekelijk) afvalt, is de kans levensgroot dat hij zich terugtrekt met zijn beeldschone nieuwe Carthaagse echtgenote en hij aan de Carthaagse kant komt te staan

**'Aliqua¹ te existimo, Masinissa, intuentem in me
bona et principio in Hispania ad iungendam
mecum amicitiam² venisse et postea in Africa te
ipsum spesque omnes tuas in fidem meam
commisise³.**

**"Ik meen dat jij, Masinissa, die bepaalde goede
eigenschappen in mij ziet, zowel in eerste
instantie in Spanje bent gekomen om
vriendschap met mij te sluiten, als dat jij later in
Afrika jezelf en al jouw verwachtingen onder
mijn bescherming hebt gesteld.**

Met andere woorden: toen Masinissa Scipio had opgezocht in Spanje om vriendschap met hem te sluiten (zijn aartsrivaal Syphax had immers een bondgenootschap met de Carthagers gesloten), had hij blijkbaar gezegd dat hij Scipio bewonderde, dat hij zoveel goede eigenschappen bezat; later hebben elkaar nog eens in Afrika bezocht, en toen heeft Masinissa blijkbaar gezegd dat hij geheel en al vertrouwde op Scipio: dat ze samen op zouden trekken tegen Syphax en dat hij in ruil de koning zou worden van het gehele Numidische Rijk (dat zijn zijn 'spes omnes tuas'), mocht dat succesvol zijn.

¹ congrueert met 'bona' (goede eigenschappen); Scipio stelt zich hier bescheiden op; hij zegt niet dat Masinissa Scipio's vele fantastische eigenschappen bewonderde, maar: bepaalde/een paar goede eigenschappen'

² 'amicitia' is puur een persoonlijke vriendschap maar Masinissa zal ook/vooral op politiek vlak gestreefd hebben naar Scipio's vriendschap

³ parallelisme: twee bijzinnen die elk starten met 'principio' (in eerste instantie) of 'postea' (later), dan een plaatsbepaling ('in Hispania' / 'in Africa') en een infinitivus ('venisse' / 'commisise')

**Atqui nulla¹ earum² (virtutum) virtus est propter
quas³ tibi adpetendus⁴ visus sim⁵ qua ego
aeque ac temperantia et continentia libidinum⁶
gloriatu fuerim.**

**Maar nu is er geen enkele deugd van die
(deugden), vanwege welke ik scheen door jou
te moeten worden opgezocht, waarop ik mij
evenzeer als op zelfbeheersing en matigheid in
lusten zou kunnen beroemen.**

Met andere woorden: Scipio vindt dat zijn beste eigenschappen 'temperantia' (zelfbeheersing) en 'continentia libidinum' (matigheid in lusten) zijn; Masinissa zal in Spanje hebben gezegd of de indruk hebben gewekt dat hij graag zou zijn als Scipio, maar op dit moment, zo zegt Scipio impliciet, laat je helemaal niets zien van die goede deugden/eigenschappen; halsoverkop trouwen met een beeldschone krijgsgevangene, met in dit geval enorme risico's (Masinissa wil de hulp en bescherming van de Romeinen, maar dat komt ernstig in gevaar door zijn huwelijk met de dochter van de vijand), is niet echt een teken van zelfbeheersing en matigheid in lusten.

¹ congrueert met 'virtus'

² congrueert met een weggelaten is 'virtutum'

³ antecedent: 'earum'

⁴ dativus auctoris (door wie iets gedaan moet worden) bij het gerundivum

⁵ gerundivum, congruerend met 'ego'

⁶ conjunctivus potentialis

⁷ dit lijkt een tautologie, ook omdat in de volgende zin hij het heeft over 'hanc' (deze): een enkelvoud

**Hanc (virtutem)¹ te² quoque ad ceteras tuas
eximias virtutes, Masinissa, adiecisse velim.³**

**Ik zou willen dat je ook deze (deugd) bij jouw
overige uitmuntende deugden had toegevoegd,
Masinissa.**

¹ verwijst terug naar 'temperantia et continentia libidinum' (zelfbeheersing en matigheid in lusten) van de vorige zin

² Masinissa

³ hij lijkt hieraan een paar regels verderop te refereren: Masinissa heeft in Scipio's afwezigheid vol energie en op moedige wijze gehandeld

⁴ hij verwijst hier natuurlijk naar het feit dat Masinissa halsoverkop is getrouwd met Sophoniba

**Non est, non—mihi crede—¹tantum ab hostibus
armatis aetati nostrae² periculi quantum ab
circumfusi undique voluptatibus.**

**Er is niet, niet - geloof me - zoveel gevaar van
gewapende mannen voor mannen van onze
leeftijd als (gevaar) van verleidingen die (ons)
van alle kanten omgeven.**

¹ hij herhaalt met klem dat het gevaar NIET zit in wapengeweld als wel in de verleidingen: de kans is groter dat mannen zoals Scipio en Masinissa ten onder gaan doordat ze verslaafd raken aan gokken, vrouwen, drank etc dan dat ze om worden gebracht door wapengeweld

² metonymia: 'aetati nostrae' (onze leeftijd) > mannen van onze leeftijd

Qui eas (voluptates) temperantia sua frenavit ac domuit¹ multo maius² decus maioremque victoriam sibi peperit quam nos Syphace victo habemus.⁴

Hij die deze (verleidingen) met zijn eigen zelfbeheersing heeft beteugeld en in toom heeft gehouden, heeft een veel grotere eer en grotere overwinning voor zichzelf bereikt dan wij hebben nadat Syphax is overwonnen.

¹ tautologie en metaforen uit de paardenwereld

² alliteratie

³ parallellisme maius (A) decus (B) maiorem (A) victoriam (B)

Quae me absente strenue ac fortiter fecisti¹ libenter et commemoravi² et memini:

Wat jij, terwijl ik afwezig was, energiek en moedig hebt gedaan, heb ik zowel graag vermeld als me herinnerd:

¹ zijn oorlogshandelingen blijikbaar

² dat heeft hij ook zojuist gedaan: hij heeft Masinissa uitvoerig becomplimenteerd in het volle hoofdkwartier

cetera¹ te ipsum reputare tecum² quam me dicente erubescere malo.

ik wil liever dat jij de rest bij jezelf overdenkt dan te blozen terwijl ik (erover) spreek.

¹ staat in contrast met 'Quae t/m fecisti': dus de oorlogsverrichtingen staan in contrast met de rest: het huwelijk met Sophoniba

² staat in contrast met 'me dicente' en 'commemoravi' uit de vorige zin: dus het bij zichzelf nadenken van Masinissa staat in contrast met het spreken over dat huwelijk door Scipio

Syphax populi Romani auspiciis¹ victus captusque est.²

Syphax is onder de auspiciën van het Romeinse volk overwonnen en gevangen.

¹ Romeinen waren nogal bijgelovig; voordat een generaal op veldtocht ging, moest hij eerst de goden raadplegen en kijken of de voortekenen (auspiciën) gunstig waren; Masinissa heeft gehandeld in naam van Scipio, dus ook in naam van het Romeinse volk

² de consequentie hiervan staat in de volgende zin:

**Itaque ipse¹, coniunx², regnum, ager, oppida,
homines qui incolunt, quicquid denique
Syphacis fuit, praeda populi Romani est;**

¹ Syphax zelf

² Sophoniba

**En dus is hijzelf, zijn echtgenote, zijn
koninkrijk, zijn akker, zijn steden, de mensen
die het bewonen, alles kortom wat maar van
Syphax was, buit van het Romeinse volk;**

**et regem coniugemque eius¹, etiamsi non civis
Carthaginiensis esset, etiamsi non patrem eius
imperatorem hostium videremus, Romam
oporteret mitti, ac senatus populi Romani
de ea iudicium atque arbitrium esse quae
regem socium² nobis alienasse atque in arma
egisse praecipitem dicatur.**

**het zou moeten dat zowel de koning als zijn
echtgenote, ook als zij geen Carthaags burger
zou zijn, ook als we haar vader niet zouden zien
als de aanvoerder van de vijanden, naar Rome
worden gestuurd, en dat er van de senaat en
het Romeinse volk over haar een oordeel
en vonnis is, van wie immers wordt gezegd de
koning, een bondgenoot voor ons, heeft
vervreemd en halsoverkop in een oorlog heeft
gedreven.**

Met andere woorden: in principe is alles van Syphax dus nu van het Romeinse volk. En specifiek over Sophoniba. Deze jongedame is een Carthaags burger en dus een vijand, en haar vader is de Carthaagse legeraanvoerder: dat is allemaal al genoeg reden om haar gevangen te nemen. Maar zij wordt er ook nog eens van verdacht om Syphax, een bondgenoot, weg te drijven van de Romeinen en zelfs oorlog met ze te gaan voeren. Er zijn dus vijf redenen waarom Sophoniba naar Rome moet worden gestuurd om terecht te worden: 1) ze is de echtgenote van de overwonnen koning (coniunx eius), 2. in mindere mate omdat ze een Carthaags burger is (civis Carthaginiensis) en ze 3 de dochter van de Carthaagse legeraanvoerder is ('patrem eius imperatorem hostium), en belangrijker, ze heeft 4. Syphax van de Romeinen vervreemd (regem socium nobis alienasse) en 5. hem ertoe aangezet halsoverkop een oorlog te beginnen tegen de Romeinen (in arma egisse praecipitem). Indirect: wil je echt geassocieerd worden met zo'n persoon, Masinissa?!

¹ polysyndeton: **et regem coniugemque**; door die laatste '-que' verbindt Livius Syphax en Sophoniba nog meer, want '-que' verbindt twee termen die nauw bij elkaar horen

² het is, lijkt het, wat overdreven om te spreken van een bondgenoot; Syphax was een machtig koning in zijn eigen gebied, en in deze tweede Punisch-Romeinse oorlog lijkt hij kanten te kiezen al naar gelang hij het idee had dat die partij ging winnen; in eerste instantie was dat pro-Romeins, maar door van Hasdrubal diens dochter aan te nemen als vrouw, koos hij feitelijk de Carthaagse kant

vince animum;

word meester van je ziel;

met andere woorden: verman jezelf! en eigenlijk ook: lever Sophoniba uit!

**cave deformes multa bona uno vitio¹ et tot
meritorum gratiam² maiore culpa³ quam causa
culpae⁴ est corrumpas.'**

**kijk uit dat je je vele goede eigenschappen niet
door één fout onteert, en dat je de dank voor
zoveel verdiensten niet bederft door een
schuld groter dan de oorzaak van de schuld
is."**

¹ het halsoverkop trouwen met Sophoniba en haar niet uitleveren aan de Romeinen om berecht te worden

² de dank die het Romeinse volk jegens Masinissa verschuldigd is en wat zich uitbetaalt in het verkrijgen van het hele Numidische Rijk

³ de schuld die hij heeft als hij Sophoniba niet uitlevert

⁴ Sophoniba; met andere woorden: de consequenties van het getrouwd blijven met Sophoniba en haar niet uitleveren, zijn enorm: hij zal de vriendschap met het Romeinse volk en het Numidische Rijk niet bemachtigen; en zoveel is een vrouw niet waard

Hannibal wordt teruggeroepen

**Frendens gemensque ac vix lacrimis
temperans¹ dicitur legatorum verba² audisse³.**

**Tandenknarsend en zuchtend en nauwelijks zijn
tranen bedwingend wordt hij gezegd de woorden
van de legaten te hebben gehoord.**

¹ trikolon, polysyndeton

² namelijk dat de Carthaagse senaat hem beveelt terug naar Carthago te komen; niet meer indirect ('non perplexe') door hem niet meer te ondersteunen maar met een direct bevel ('palam')

³ = audivisse

**Postquam edita sunt mandata¹, 'Iam non
perplexe²' inquit³ 'sed palam revocant qui⁴
vetando⁵ supplementum et pecuniam mitti iam
pridem retrahebant.⁶**

**Nadat de bevelen waren overgebracht, zei hij:
"Niet meer in bedekte termen maar openlijk roepen
ze me terug, die door te verbieden dat er
versterkingen en geld werden gestuurd, al lang
geleden (mij) probeerden terug te halen.**

¹ in de vorige zin aangeduid als 'legatorum verba'

² antithese met 'palam'; 'perplexe' (via omwegen) gebeurde door 'vetando supplementum et pecuniam mitti' (te verbieden dat versterking en geld werd gestuurd)

³ onderwerp is Hannibal

⁴ de Carthaagse senatoren die tegen Hannibal(s) missie waren

⁵ vermoedelijk wordt bedoeld dat de factie in de senaat van de familie van Hannibal hem niet meer mocht steunen met staatsgeld en versterkingen

⁶ een imperfectum conativus / van poging: ze probeerden hem er al eerder toe te dwingen terug te keren maar dat was niet gelukt, dus dit te vertalen met 'dwongen mij terug te keren' is fout want hij zit er nog steeds

**Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus¹
totiens caesus fugatusque sed senatus
Carthaginiensis obrectatione atque invidia²;**

**Niet het Romeinse volk heeft dus Hannibal
overwonnen, dat geheel afgeslacht en op de vlucht
gejaagd was, maar de Carthaagse senaat door zijn
haat en jaloezie;**

Het moge duidelijk zijn dat het niet aan Hannibal ligt dat zijn Romeinse missie afgebroken wordt. Het is niet een gebrek aan successen, want de Romeinen worden aldoor in de pan gehakt (caesus) en op de vlucht gejaagd (fugatus), maar door de jaloezie (obrectatione en invidia) van zijn tegenstanders in de Carthaagse senaat.

¹ 'populus Romanus' staat in contrast met 'senatus Carthaginiensis'

² tautologie

**neque hac deformitate reditus mei tam P.
Scipio¹ exsultabit atque efferet sese quam
Hanno qui domum² nostram quando alia re non
potuit ruina Carthaginis³ oppressit.'**

**en over deze smaad van mijn terugkeer zal P.
Scipio niet zozeer juichen en prat op gaan als
Hanno, die onze familie, aangezien hij dat met een
andere zaak niet kon, met de ondergang van
Carthago ten val heeft gebracht.**

Livius zegt hier dat Hanno (Hannibals politieke tegenstander in Carthago, al is niet zeker dat die toen nog leefde) enthousiaster zal zijn over de aftocht van Hannibal dan Scipio (zijn militaire tegenstander). Hanno doet dit alleen maar om Hannibals familie ten gronde te richten, meent Hannibal, ook al betekent dat dat Carthago mee ten gronde moet gaan.

In het verhaal van Nepos, wat je ter vergelijking leest, wordt ook gezegd dat Hannibal uiteindelijk Rome niet overwint omdat vele Carthagers jaloers zouden zijn op Hannibals successen en hem daarom tegenwerken; Nepos zegt echter niet dat Hannibal teruggeroepen wordt, maar enkel dat hij zodanig tegengewerkt wordt, dat hij wel terug moet keren.

¹ P. Scipio, de aanvoerder van de Romeinen, staat in contrast met Hanno; Hanno was een belangrijk Carthaags senator, die ervoor gepleit heeft Hannibal af te sluiten van Carthaagse steun; hij staat dus meer te juichen om Hannibals terugkeer naar Carthago dan Scipio, de vijand, wat ironisch is

² metonymie: genoemd wordt 'domum' (huis), bedoeld wordt 'familie'

³ dramatische ironie, want Carthago zál een ruïne worden nu Hannibal geen kans krijgt om deze oorlog te winnen

**iam hoc ipsum¹ praesagiens animo
praeparaverat ante naves.**

**Hij had, terwijl hij al juist hiervan een voorgevoel
had, van tevoren schepen in orde gebracht.**

¹ bedoeld wordt dat Hannibal wordt teruggeroepen naar Carthago

Itaque inutili militum turba¹ praesidii specie in oppida Bruttii agri quae pauca metu magis quam fide continebantur dimissa, quod roboris in exercitu erat in Africam transvexit, multis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Iunonis Laciniae delubrum inviolatum ad eam diem², in templo ipso foede interfectis.

Dus na de onbruikbare menigte soldaten onder het mom van bescherming naar de steden van het Bruttische gebied te hebben weggestuurd, weinige waarvan meer door vrees dan door trouw in toom werden gehouden, zette hij zijn belangrijkste troepen over naar Afrika, na veel Italiërs te hebben gedood, omdat ze, terwijl ze zeiden dat ze hem niet naar Afrika zouden volgen, hun toevlucht hadden gezocht in het heiligdom van Juno Lacinia, tot op die dag nooit ontheilgd.

Een beetje chaotische zin. Wat Livius bedoelt is dat Hannibal zijn leger grotendeels ontbindt. Het 'onbruikbare' deel stuurt hij naar het Bruttische gebied, zogenaamd om daar voor de steden te zorgen, maar hij wil ze gewoon kwijt; die manschappen waren niet trouw aan Hannibal maar waren vooral bang voor hem. Het wel 'bruikbare' deel wou hij met zich meenemen terug naar Africa, maar de Italiërs onder hen wilden niet mee en vluchtten naar een tempel; daar werden ze uitgemoord (wat echt ongehoord was in een tempel). Dat laatste is zowel een voorbeeld van Hannibals eerbiedloze houding jegens de goden als van zijn onmenselijke wreedheid. Er is overigens wel twijfel of deze gebeurtenis historisch accuraat is: moderne historici vermoeden dat dit Romeinse propaganda betreft: Hannibal / de Carthagers zijn echt wrede, goddeloze mensen

¹ 'inutili militum turba' (de onbruikbare menigte van soldaten) staat in contrast met 'roboris in exercitu' (zijn belangrijkste troepen)

² de reden dat de soldaten hun toevlucht zochten tot deze tempel, was omdat deze nog nooit ontheilgd was, dat wil zeggen, er waren daar nog nooit dingen gebeurd die je niet mag doen in een tempel, zoals mensen vermoorden .. 'ad eam diem' (tot die dag) in ieder geval

**Raro quemquam alium patriam¹ exsili causa
relinquentem tam maestum abisse² ferunt quam
Hannibalem hostium terra² excedentem;**

**Ze zeggen dat zelden iemand anders die zijn
vaderland verliet wegens ballingschap zo bedroefd
is weggegaan als Hannibal, toen hij het land van
zijn vijanden verliet;**

Hannibal heeft een heel groot gedeelte van zijn volwassen leven, namelijk 17 jaar, doorgebracht in Italië. En alhoewel hij natuurlijk geen Italiër was, juist niet, wordt hij hier vergeleken met iemand die zijn vaderland moet achterlaten omdat hij in ballingschap moest gaan (een gebruikelijke straf voor een Romeins burger die het te bont gemaakt had).

¹ patriam (vaderland) staat in contrast met 'hostium terra' (het land van zijn vijanden); want Italië was natuurlijk vijandig grondgebied maar het voelde al bijna als zijn vaderland dus

² 'tam maestum abisse' (zo bedroefd weg te zijn gegaan): Hannibal is met grote tegenzin weggegaan uit Italië. Dat blijkt in het vervolg uit 1. respexisse saepe Italiae litora (dat hij vaak heeft omgekeken naar de kusten van Italië) en 2. ex diutina possessione Italiae est detractus (hij is weggerukt uit zijn langdurige bezetting van Italië).

³ Italië

**respexisse saepe Italiae litora, et deos
hominesque accusantem in se quoque ac suum
ipsius caput¹ exsecratum quod non cruentum
ab Cannensi victoria militem Romam duxisset;**

**dat hij dikwijls heeft omgekeken naar de kusten
van Italië, en dat hij, terwijl hij goden en mensen
beschuldigde, ook zichzelf en zijn eigen hoofd
heeft vervloekt, omdat hij zijn soldaten, met bloed
overdekt door de overwinning bij Cannae, niet
naar Rome had geleid;**

¹ metonymie: genoemd wordt 'caput' (zijn hoofd), bedoeld wordt 'zijn persoon'; tautologie: want met 'se' en 'suum ipsius caput' bedoelt hij hetzelfde - hij geeft dus vooral ook zichzelf de schuld

**Scipionem ire ad Carthaginem ausum qui
consul hostem Poenum in Italia non vidisset:**

**dat Scipio het heeft gedurfd naar Carthago te
gaan, die als consul zijn Punische vijand in Italië
niet had gezien;**

Livius bedoelt hier dat de consul/legeraanvoerder Scipio het wel gedurfd heeft naar Carthago te gaan, maar dat dezelfde Scipio nooit Hannibal heeft gezien in Italië; dat is niet helemaal waar, want ze hebben elkaar ontmoet in zuid-Italië, maar ze hebben daar wel geen veldslag geleverd (omdat Hannibal uit Locri besloot weg te gaan zonder een veldslag)

**se¹, centum milibus armatorum ad
Trasumennum ad Cannas caesis, circa
Casilinum Cumasque et Nola consenuisse.**

**dat hij, na 100.000 gewapenden bij het
Trasumeense meer (en) bij Cannae gedood te
hebben, oud was geworden rond Casilinum en
Cumae en Nola.**

Livius impliceert hier dat Hannibal spijt heeft dat hij na zich onsterfelijk beroemd te hebben gemaakt door de grote overwinningen bij het Trasumeense meer en bij Cannae, hij in de buurt van wat onbeduidende stadjes de rest van zijn leven heeft lopen te verdoen.

¹ Hannibal

**Haec accusans¹ querensque ex diutina
possessione Italiae est detractus.**

**Deze dingen als beschuldiging uitend en hierover
klagend is hij weggerukt uit zijn langdurige
bezetting van Rome**

¹

² ringcompositie met een paar zinnen terug; hij beschuldigt de goden (deos), mensen (homines) en vooral ook zichzelf (se quoque ac suum ipsius caput) dat hij niet Rome heeft weten te veroveren

PROEFVERTALINGEN

Over de proefvertaling

Het eindexamen bestaat voor de helft uit vragen over de teksten die je dat jaar gelezen hebt, en voor de helft voor een proefvertaling.

Je krijgt in totaal 3 uur voor het hele examen, en dus 1,5 uur voor de proefvertaling.

In totaal kun je voor het hele examen 76 punten krijgen, en dus voor de proefvertaling 38.

Een proefvertaling wordt bij het nakijken opgedeeld in ongeveer 25 stukjes (kola). Voor elk stukje (kolon) kun je 1 of 2 punten krijgen. In principe kost elke fout je 1 punt. Een grotere fout kan je zelfs 2 punten kosten.

Elk jaar zijn er twee eindexamens: het eerste tijdvak in mei, en een aantal weken later de herkansing in het tweede tijdvak.

Ik heb in dit document de twee recentste proefvertalingen van Livius toegevoegd: die van 2017. Deze kun je dus als oefening maken.

Achteraf kun je het nakijken en jezelf een cijfer geven. Het is ook handig om een foutenanalyse te maken: maak je vooral veel fouten in werkwoordstijden bijvoorbeeld? Of herken je de ablativus absolutus niet?

Als je jezelf een cijfer wilt geven, dan moet je je punten verdubbelen en dan kun je het aflezen in de tabel die achterin staat.

Vertaaltips

Een aantal tips, die je kunnen helpen je vertalen te verbeteren.

- ☐ lees de **inleiding** aandachtig: daar staat waarschijnlijk cruciale informatie in
- ☐ vergeet je nogal eens een **aantekening**? zet voor aanvang een sterretje bij de woorden in de tekst waar een aantekening bij is, of arceer ze met een marker (je mag schrijven in je CE)
- ☐ als een zin uit meerdere **zinsdelen** bestaat, kijk dan waar de zinsdelen eindigen of onderbroken worden; baken zinsdelen af door er een verticale streep tussen te zetten; bepaal ook of het een hoofd- of bijzin is
- ☐ pak een zin of zinsdeel **systematisch** aan: kijk naar de persoonsvorm en ga logisch redeneren vanuit de persoonsvorm; betekent de persoonsvorm 'heeft gebakken'? dan verwacht je een onderwerp (wie heeft gebakken?), een lijdend voorwerp (wat heeft hij gebakken?), misschien zelfs een meewerkend voorwerp (voor wie heeft hij iets gebakken?) of een bijwoordelijke bepaling van plaats of tijd of middel (waar/wanneer/waarmee heeft hij iets gebakken?)

misschien helpt het je ook om:

- persoonsvormen te onderstrepen
- cijfers boven naamwoorden te zetten: een 1 voor een nominativus, een 2 voor een genitivus, etc.
- woordgroepen zoals een voorzetsel + naamwoord of een ablativus absolutus af te bakenen met vierkante haken:
[partem vix tertiam] [exercitus eius] habet quem [Hiberum amnem] traiecit.

- ☐ controleer na het vertalen of de zin wel **goed loopt**
- ☐ geef jezelf de tijd om kort te **reflecteren**: wat betekent de zojuist vertaalde zin inhoudelijk? dit om de volgende zin er logisch op aan te kunnen laten sluiten
- ☐ oefen veel en analyseer achteraf je vertaling

PROEFVERTALING EINDEXAMEN 2017 (TIJDVAK 1)

Na enkele overwinningen op de Romeinen trekt Hannibal plunderend door Italië. De consuls Varro en Paulus verschillen van mening over de te volgen tactiek: Varro pleit ervoor Hannibal aan te vallen, terwijl Paulus de strijd tegen Hannibal wil uitstellen.

De vroegere Romeinse opperbevelhebber Fabius spreekt in onderstaande tekst consul Paulus moed in. Fabius legt aan Paulus uit waarom de Romeinen op de lange duur sterker zullen staan dan de Carthagers.

- 1 "In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. Omnia circa plena civium
2 ac sociorum sunt. Armis, viris, equis, commeatibus iuvant iuvabuntque. Id
3 iam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt. Meliores,
4 prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contra in
5 aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul ab domo
6 ac patria. Neque illi terra neque mari est pax. Nullae eum urbes accipiunt,
7 nulla moenia. Nihil usquam sui videt. In diem rapto vivit. Partem vix
8 tertiam exercitus eius habet quem Hiberum amnem traiecit; plures fame
9 quam ferro absumpti; nec his paucis iam victus suppeditat.
10 Dubitas ergo quin sedendo superaturi simus eum, qui senescat in dies,
11 non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat?"

Livius, AUC 22.39.11-15

Aantekeningen

- regel 1* **circa** om ons heen
regel 4 **tempus diesque** het verstrijken van de tijd
regel 4-5 **in aliena** Vul aan: **terra**
regel 7 **suum** wat van hemzelf is
 In diem Elke dag
regel 8 **Hiberus** Ebro (*rivier in Spanje, waar Hannibals expeditie tegen de Romeinen was begonnen*)
regel 9 **absumpti** Lees: **absumpti sunt**
 victus proviand (*onderwerp*)
regel 10 **dubito quin + coniunctivus** eraan twijfelen dat
 sedeo niets doen
 in dies elke dag
regel 11 **non commeatus** Lees: **qui non commeatus**

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

4.2 Beoordelingsmodel voor de vertaling

Opmerking vooraf

Wanneer een praesensvorm met een verleden tijd wordt vertaald, hiervoor steeds 1 scorepunt aftrekken tot een maximum van 4 scorepunten.

Kolon 25

25 maximumscore 1

"In Italia bellum gerimus,
Wij voeren oorlog in Italië

bellum gero elke andere betekenis dan 'oorlog voeren' of een synoniem daarvan

0

Kolon 26

26 maximumscore 2

in sede ac solo nostro.
in ons/het vaderland / onze woonplaats en op onze bodem/grond / in ons land

sedes zitplaats

0

solum elke andere betekenis dan 'bodem/grond/land' of een synoniem daarvan

0

Kolon 27

27 maximumscore 2

Omnia circa plena civium ac sociorum sunt.
Alles om ons heen is vol (van/met) (mede)burgers en bondgenoten

Omnia niet vertaald als onderwerp van **sunt**

0

Omnia allen

0

Omnia plena alle volle dingen

0

Kolon 28

28 maximumscore 2

Armīs, virīs, equīs, comēatibus iuvant.
Zij helpen (ons) met wapens, mannen, paarden (en)
bevoorrading(en)/proviand/goederen

virīs met krachten

1

equīs met ruiters

1

iuvant (verbonden met **Omnia**) alles helpt

0

Armīs t/m **comēatibus** vertaald als subject/object bij **iuvant**

0

Vraag	Antwoord	Scores
Kolon 29		
29	maximumscore 1 iuvabuntque. en zullen (ons) helpen	
	iuvabunt niet vertaald als futurum	0
Kolon 30		
30	maximumscore 2 Id iam fidei documentum (kolon 31) dederunt. Dit bewijs van trouw hebben ze al gegeven	
	Id fidei documentum het bewijs van deze trouw	1
	fidei niet vertaald als genitivus	0
	documentum elke andere betekenis dan 'bewijs' of een synoniem daarvan	0
Kolon 31		
31	maximumscore 1 in adversis rebus nostris in onze tegenspoed / ons ongeluk	
	Niet fout rekenen: nostris aan de onzen / onze mannen (verbonden met dederunt)	
	adversae res elke andere betekenis dan 'tegenspoed/ongeluk' of een synoniem daarvan	0
	nostris aan ons	0
Kolon 32		
32	maximumscore 2 Meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Het verstrijken van de tijd maakt ons beter, verstandiger (en) standvastiger / (van) ons betere, verstandigere (en) standvastigere mensen	
Kolon 33		
33	maximumscore 2 Hannibal contra in aliena, in hostili est terra, Hannibal daarentegen is in een vreemd / andermans (land, in een) vijandig land	
	in aliena in een ander land	1

Vraag	Antwoord	Scores
Kolon 34		
34	maximumscore 2 inter omnia inimica infestaque, te midden van / omgeven door alles wat vijandig en dreigend/gevaarlijk is / alle(maal)/louter vijandige en dreigende zaken	
	te midden van alles in een vijandig en dreigend land	1
	te midden van allen die vijandig en dreigend zijn	0
Kolon 35		
35	maximumscore 1 procul ab domo ac patria. ver (weg) van huis en vaderland	
Kolon 36		
36	maximumscore 2 Neque illi terra neque mari est pax. En voor hem is (er) noch vrede op (het) land noch op (de) zee / Hij heeft noch/geen vrede op (het) land noch / en ook niet op (de) zee	
	illi niet vertaald als dativus enkelvoud	0
Kolon 37		
37	maximumscore 2 Nullae eum urbes accipiunt, nulla moenia. Geen steden nemen hem op / ontvangen/aanvaarden hem, geen (stads)muren/huizen/bolwerk/burcht / Geen enkele stad neemt hem op, geen (stads)muren/huizen/bolwerk/burcht	
Kolon 38		
38	maximumscore 1 Nihil usquam sui videt. Hij ziet nergens iets (van) wat van hemzelf is	
	Niet fout rekenen: Hij ziet niets (van) wat van hemzelf is ergens Nihil usquam videt Hij ziet ergens niets	0
Kolon 39		
39	maximumscore 1 In diem rapto vivit. Hij leeft elke dag van roof/plundering / het geroofde	
	Niet fout rekenen: rapto door te roven	

Vraag	Antwoord	Scores
Kolon 40		
40	maximumscore 2 Partem vix tertiam exercitus eius habet Hij heeft nauwelijks een derde deel van dat leger Niet fout rekenen: eius zijn exercitus vertaald als onderwerp	0
Kolon 41		
41	maximumscore 2 quem Hiberum amnem traiecit; dat hij de rivier de Ebro heeft overgezet Niet fout rekenen: waarmee hij de rivier de Ebro overstak / is overgestoken dat de rivier de Ebro is overgestoken	1
Kolon 42		
42	maximumscore 2 plures fame quam ferro absumpti; er zijn meer (mensen) door honger dan door het zwaard / een wapen / wapens omgekomen / te gronde gegaan / vernietigd Niet fout rekenen: ferro door ijzer fames elke andere betekenis dan 'honger' of een synoniem daarvan absumor elke andere betekenis dan 'omkomen / te gronde gaan / vernietigd worden' of een synoniem daarvan	0 0
Kolon 43		
43	maximumscore 2 nec his paucis iam victus suppeditat. en voor deze weinigen / en voor deze paar mensen is geen proviand meer voorhanden / is geen voldoende proviand meer Niet fout rekenen: iam al his paucis niet opgevat als dativus suppedito elke andere betekenis dan 'voorhanden zijn / voldoende zijn' of een synoniem daarvan	0 0
Kolon 44		
44	maximumscore 1 Dubitas ergo quin Twijfel jij (er) dus (aan) dat	

Vraag	Antwoord	Scores
Kolon 45		
45	maximumscore 2 sedendo superaturi simus eum, wij hem door niets (te) doen (zullen) overwinnen Niet fout rekenen: sedendo als we niets doen supero elke andere betekenis dan 'overwinnen' of een synoniem daarvan	0
Kolon 46		
46	maximumscore 1 qui senescat in dies, die / omdat hij elke dag zwakker wordt Niet fout rekenen: die elke dag ouder wordt / veroudert / invloed verliest qui senescat die zwakker kan/zal/zou worden	0
Kolon 47		
47	maximumscore 2 non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat?" (en) die / omdat hij geen bevoorrading(en)/proviand, (en) geen versterking/aanvulling/steun, (en) geen geld heeft? commeatus niet vertaald als lijdend voorwerp habeat (die) kan/zal/zou hebben Wanneer ook senescat in kolon 46 met 'kan/zal/zou' is vertaald, hier niet meer aanrekenen.	0 1

PROEFVERTALING EINDEKAMEN 2017 (TIJDVAK 2)

In onderstaande tekst vertelt Livius dat de senatoren van Rome Numa Pompilius als opvolger van koning Romulus wensten. Om de instemming van de goden te verkrijgen, liet Numa een vogelwichelaar de voortekenen raadplegen.

- 1 Omnes Numae Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut
2 Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque
3 deos consuli iussit. Inde ab augure, cui deinde honoris ergo publicum id
4 perpetuumque sacerdotium fuit, deductus in arcem, in lapide ad meridiem
5 versus consedit. Augur ad laevam eius capite velato sedem cepit, dextra
6 manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellarunt.
*Vervolgens bakende de vogelwichelaar de grenzen van de
waarnemingsplaats af.*
7 Tum lituo in laevam manum translato, dextra in caput Numae imposita,
8 ita precatus est: "Iuppiter pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cuius
9 ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis certa acclarassis
10 inter eos fines, quos feci." Tum peregit verbis auspicia quae mitti vellet.
11 Quibus missis declaratus rex Numa de templo descendit.

Livius, AUC 1.18.5-10

Aantekeningen

- regel 1 **deferendum** Vul aan: **esse**
Accitus Daartoe uitgenodigd
regel 2 **augurato** na het observeren van de voortekenen
urbe condenda toen Rome nog gesticht moest worden
regel 3 **consulo** raadplegen
regel 3-4 **cui t/m fuit** wiens functie sindsdien voor altijd door de staat
bekostigd werd
regel 4 **meridies** zuiden
regel 5 **consedi** perfectum van **consido**
laeva linkerkant
regel 6 **appellarunt** = **appellaverunt** Onderwerp: de Romeinen
regel 8 **precatus est** Onderwerp: de vogelwichelaar
regel 9 **uti + coniunctivus** smee ik u dat
acclarassis = **acclares**
regel 10 **finis** grens
perago verbis beschrijven
regel 11 **Quibus missis** Lees: **Quibus auspiciis missis**
templum waarnemingsplaats

Vraag	Antwoord	Scores
	<i>Opmerking vooraf</i> <i>Een praesens historicum mag zowel met een onvoltooid tegenwoordige tijd als met een onvoltooid verleden tijd vertaald worden.</i>	
	Kolon 25	
25	maximumscore 1 Omnes (kolon 26) decernunt. Allen oordeelden/besloten	
	Kolon 26	
26	maximumscore 2 Numae Pompilio regnum deferendum dat het koningschap aan Numa Pompilius toevertrouwd/overgedragen/gegeven/aangeboden moest worden Niet fout rekenen: regnum koninkrijk defero elke andere betekenis dan 'toevertrouwen/overdragen/geven/aanbieden' of een synoniem daarvan	
	Kolon 27	
27	maximumscore 2 Accitus (kolon 28) de se quoque deos consuli iussit. Daartoe uitgenodigd beval hij dat ook over hem(zelf) de goden geraadpleegd moesten worden / werden / om ook over hem(zelf) de goden te raadplegen Niet fout rekenen: quoque deos ook de goden	

Vraag	Antwoord	Scores
Kolon 28		
28	maximumscore 2 sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est zoals Romulus toen Rome nog gesticht moest worden het koningschap na het observeren van de voortekenen heeft/had verkregen Niet fout rekenen: regnum koninkrijk	
Kolon 29		
29	maximumscore 2 Inde ab augure deductus in arcem (Toen hij) daarna door de/een augur/vogelwichelaar/waarzegger naar de burcht meegevoerd (was) Niet fout rekenen: Inde daarvandaan/daarom Niet fout rekenen: arx heuvel/tempel <i>De woorden cui deinde honoris ergo publicum id perpetuumque sacerdotium fuit zijn voorvertaald.</i>	
Kolon 30		
30	maximumscore 2 in lapide ad meridiem versus consedit. ging hij naar het zuiden gekeerd op een steen zitten consedit hij zat 1 versus elke andere betekenis dan 'gekeerd' of een synoniem daarvan 0	
Kolon 31		
31	maximumscore 2 Augur ad laevam eius (kolon 32) sedem cepit, De augur/vogelwichelaar/waarzegger ging zitten / nam plaats aan zijn linkerkant	
Kolon 32		
32	maximumscore 1 capite velato nadat hij zijn hoofd bedekt/omhuld had / met bedekt hoofd	
Kolon 33		
33	maximumscore 2 dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens terwijl hij in zijn rechterhand een gekromde stok zonder knoest hield dextra manu vertaald als onderwerp van tenens 1	

Vraag	Antwoord	Scores
	Kolon 34	
34	maximumscore 1 quem lituum appellarunt. die ze / de Romeinen kromstaf/lituus hebben genoemd / noemden Niet fout rekenen: appellarunt zij noemen	
	Kolon 35	
35	maximumscore 1 Tum (kolon 36 en 37) ita precatus est: Toen bad hij als volgt	
	Kolon 36	
36	maximumscore 2 lituo in laevam manum translato, nadat hij de kromstaf/lituus had verplaatst/overgebracht naar zijn linkerhand	
	Kolon 37	
37	maximumscore 2 dextra in caput Numae imposita, (en) nadat hij zijn rechterhand op het hoofd van Numa had geplaatst/gelegd / met zijn rechterhand (geplaatst/gelegd) op het hoofd van Numa	
	Kolon 38	
38	maximumscore 1 "Iuppiter pater, si est fas Vader Jupiter, als het geoorloofd/toegestaan is	
	Kolon 39	
39	maximumscore 2 hunc Numam Pompilium, (kolon 40) regem Romae esse, dat deze Numa Pompilius / Numa Pompilius hier koning van/in Rome is Niet fout rekenen: dat deze Numa Pompilius koning van/in Rome wordt	
	Kolon 40	
40	maximumscore 2 cuius ego caput teneo, wiens hoofd ik vasthoud	

Vraag	Antwoord	Scores
Kolon 41		
41	maximumscore 2 uti tu signa nobis certa acclarassis smeeik ik u dat u zekere tekens aan ons openbaart / zekere tekens duidelijk laat zien aan ons	
	certa vertaald als bijwoord	1
Kolon 42		
42	maximumscore 2 inter eos fines, quos feci." binnen/tussen deze/die grenzen, die ik heb gemaakt	
	Niet fout rekenen: binnen de grenzen, die ik heb gemaakt	
Kolon 43		
43	maximumscore 1 Tum peregit verbis auspica Toen beschreef hij (de) voortekenen	
Kolon 44		
44	maximumscore 2 quae mitti vellet. waarvan hij wilde dat ze gestuurd werden / die hij gestuurd wilde hebben	
	Niet fout rekenen: die hij wilde dat gestuurd werden	
	die hij wilde sturen	0
	die gestuurd wilden worden	0
Kolon 45		
45	maximumscore 2 Quibus missis Nadat deze (voortekenen) waren gestuurd	
Kolon 46		
46	maximumscore 2 declaratus rex Numa de templo descendit. daalde Numa nadat hij tot koning was verklaard/uitgeroepen af uit de waarnemingsplaats	
	Niet fout rekenen: daalde de tot koning uitgeroepen Numa af uit de waarnemingsplaats	

Score Cijfer		Score Cijfer	
0	1,0		
1	1,2	41	6,6
2	1,5	42	6,7
3	1,7	43	6,8
4	1,9	44	6,9
5	2,2	45	7,0
6	2,4	46	7,1
7	2,5	47	7,3
8	2,6	48	7,4
9	2,8	49	7,5
10	2,9	50	7,6
11	3,0	51	7,7
12	3,1	52	7,9
13	3,2	53	8,0
14	3,4	54	8,1
15	3,5	55	8,2
16	3,6	56	8,3
17	3,7	57	8,5
18	3,8	58	8,6
19	4,0	59	8,7
20	4,1	60	8,8
21	4,2	61	8,9
22	4,3	62	9,0
23	4,4	63	9,2
24	4,5	64	9,3
25	4,7	65	9,3
26	4,8	66	9,4
27	4,9	67	9,5
28	5,0	68	9,5
29	5,1	69	9,6
30	5,3	70	9,6
31	5,4	71	9,7
32	5,5	72	9,8
33	5,6	73	9,8
34	5,7	74	9,9
35	5,8	75	9,9
36	6,0	76	10,0
37	6,1		
38	6,2		
39	6,3		
40	6,4		